

נקודת מפגש

כתב עת לקהילה העוסקת בילדים נפגעי התעללות והזנחה

מכון חרוב
معهد خروب
The Haruv Institute

נקודת מפגש

כתב עת לקהילה העוסקת בילדים נפגעי התעללות והזנחה

גיליון 21

צוות המערכת

נעמי גוטמן – יו"ר מערכת נקודת מפגש, מכון חרוב

יפה ציונית – עורכת ראשית, מכון חרוב

ד"ר זהר סהר – מרכזת ארצית אלמ"ב, משרד הבריאות

מיקי מילר – מנהלת המחלקה לשירותים חברתיים, מודיעין עילית

עו"ד עפרה בן-מאיר – מנהלת קמפוס חרוב לילדים ורכזת תוכניות חוק ומשפט, מכון חרוב

שוש תורג'מן – רכזת תחום מרכזי הגנה והכשרת סטודנטים, מכון חרוב

שרית צרפתי – עו"ס ארצית לפי חוק הנוער, אגף משפחה, ילד ונוער בקהילה, משרד העבודה הרווחה והשירותים החברתיים

עו"ד תמר פרוש – פרקליטות המדינה, משרד המשפטים

עיצוב, עריכה והפקה

תמונה על גבי העטיפה: shutterstock

עריכת לשון: ורדה בן-יוסף

עיצוב גרפי: סטודיו אלי דייץ'

עימוד: יבגניה ז'אדן

הדפסה: דפוס מאור וולך בע"מ

מכון חרוב

כתובת המערכת: מכון חרוב, קמפוס הר הצופים, ירושלים 9765418

טל' 077-5150300, פקס 077-5150304

אתר מכון חרוב: www.haruv.org.il

לתגובות: yaffa@haruv.org.il

תוכן העניינים

6	דבר העורכות
8	סיכון ומוגנות של ילדים בקהילה החרדית – הבניות תלויות הקשר ותרבות בקרב עובדים סוציאליים ד"ר נתנאל גמרא
12	"הפחד השתלט עליי" – פרספקטיבות רב-תרבותיות בקרב אנשי חינוך המתמודדים עם פגיעות מיניות בתלמידיהם אפרת לוסקי-וויסרוז, ד"ר לורה סיגד וד"ר דפנה טנר
16	מניעת פגיעות מיניות בקרב מתבגרים ומתבגרות וקידום מיניות בריאה – מה למדנו מהספרות העולמית? ד"ר אביטל קאי-צדוק
20	לקט נתונים על ילדים ובני נוער המטופלים במרכזים לנפגעי פגיעות מיניות
26	התקרא קולי? – על קבוצות תמיכה דיגיטלית לנשים שנפגעו מינית סיגל אוסטר קנב
30	הכוכבית הקטנה – או למה בישראל 2021 עדיין אין די שירותי סיוע לבנים בזנות? רעות גיא, מאיה ברון, אדם
34	שירות מודע טראומה ומוגבלות איה רוט
38	מיזם "נירולוגיק" לבתי ספר – עזרה בוויסות לתלמידים שחוו טראומה ד"ר פולה דוד
42	על סגירת תיקים בעבירות כלפי קטינים עו"ד אשרת שוהם
48	צדק צדק תרדוף – על הענישה בעבירות כנגד ילדים עו"ד לירון אשל

מדורים

מפגש משפטי	54	על הקושי בהוכחת פגיעות מיניות בילדים בגיל הרך – מחשבות בעקבות ע"פ 2697/14 ניסים חדאד נ' מדינת ישראל עו"ד רחלי זוארץ-לוי
מפגש טיפולי	60	התערבות בריפוי בעיסוק בילדים ובמתבגרים במצוקה – חשיבות השימוש בכלים תפקודיים - לאיתור ולהתערבות מוקדמת מרב פורת ותמר גרוספלד
מפגש מחקרי	64	זכויות הילד במרכז חירום – שביעות רצון ומידת השתתפות בקבלת החלטות מנקודת מבטם של הילדים ושל אנשי המקצוע ד"ר עופרה יצחק-כהן
מפגש בשטח	70	תוכנית מימד – התערבות דיאדת הורה-ילד באומנה רחל איגר-לוי ודורית ליבנזון
מפגש בשטח	74	הכניסיני תחת כנפך, והיי לי אם ואחות – תוכנית מניפה אתיה דן
80	ילדים של אף אחד – על ספרו החדש של יהודה אטלס	

יפה ציונית

נעמי גוטמן

עוד תוכלו למצוא בגיליון זה נתונים עדכניים חשובים על ילדים המטופלים במרכזים לטיפול בנפגעי תקיפה מינית. הנתונים הוצגו על ידי גב' איזבל סרי לוי במסגרת הרצאתה ב"חרוב מהספה", והחלטנו להציגם בשל חשיבותם. הנתונים באדיבות **משרד העבודה הרווחה והשירותים החברתיים** (ההרצאה זמינה בערוץ היוטיוב של מכון חרוב).

שלושה מאמרים עוסקים בסוגיה המטרידה של ילדים נפגעי התעללות בהליך הפלילי:

עו"ד אשרת שוהם מתארת את המשוכה העיקרית בתיקי התעללות בקטינים – המשוכה הראייתית, ומציינת שמרבית התיקים נסגרים מחמת העדר ראיות או העדר אשמה, ורק במיעוט המקרים נסיבות העניין אינן מצדיקות העמדה לדיון.

עו"ד לירון אשל עוסקת במאמרה בתוצאה החמורה של סגירת התיקים בעבירות מין בהחלטת הפרקליטות, בלי שמתקיים הליך בעניינם. מכיוון שלרוב הפוגע הוא אדם המוכר לנפגעים או שהוא מסביבתם הקרובה, והוא חוזר בסופו של התהליך לסביבתו הטבעית, התוצאה היא שהילד ומשפחתו נכגעים שוב. גם בקומץ התיקים שבהם מוגש בסופו של דבר כתב אישום, כ-80% מתוכם מסתיימים בהסדרי טיעון.

עו"ד רחלי זוארץ-לוי כותבת על הקושי בהוכחת פגיעות מיניות בילדים בגיל הרך, בעקבות ע"פ 2697/14 ניסים חדאד נ' מדינת ישראל. היא כותבת על הפער בין הרצון להגן על פעוטות ובין המציאות שבה מתקיימות פגיעות אך יש קושי לספר את סיפורם של הנפגעים ולתת לקולם להישמע. הסיבה לכך היא הדרישה במשפט הפלילי לספר סיפור שיש להוכיחו מעל לכל ספק סביר.

ילדים שסבלו או סובלים מהתעללות והזנחה או מטראומה מתקשים להתפנות ללמידה או לתפקד היטב. כשבעים אלף

אנו שמחות להציג לפניכם את גיליון 21 של נקודת מכגש, והפעם – גיליון רב-נושאי. רבים הכותבים שהשתתפו בו ותרמו למאמץ של הנגשת הידע הקיים בתחום עיסוקנו לציבור אנשי המקצוע מתוך תחושת שליחות, ועל כך תודתנו.

התפיסות הנוגעות לסיכון ומוגנות של ילדים מושפעות מאוד מההקשרים המגוונים שבהם הן מתקיימות. **ד"ר נתנאל גמרא** מסכם את ממצאי מחקרו על הבניות תלויות הקשר ותרבות בקרב עובדים סוציאליים בנוגע לילדים בסיכון בחברה החרדית. במחקרו הוא בדק את תופעת הסיכון והמוגנות של ילדים באמצעות בחינת התפיסות, האמונות והמשמעויות שמייחסים להן המרואיינים, והבנת היחסים ביניהן בתוך הקשריהן.

עוד מאמר שנכתב בפרספקטיבה רב-תרבותית הוא זה של **אפרת לוסקי-וויסרוז, ד"ר לורה סיגד וד"ר דפנה טנר**. הוא מסכם את הממצאים הראשוניים של מחקרן שנערך בימים אלה ועוסק בפרספקטיבות של אנשי חינוך המתמודדים במסגרת עבודתם עם תופעת הפגיעות המיניות בתלמידיהם, בראייה רב-תרבותית.

בגיליון זה כמה מאמרים ונתונים על מניעת פגיעה מינית ופגיעה מינית:

ד"ר אביטל קאי-צדוק משתפת אותנו בעיקרי הממצאים של סקירת ספרות שכתבה עבור משרד העבודה הרווחה והשירותים החברתיים. במסגרתה היא בדקה מה ידוע בעולם על מניעה אפקטיבית של פגיעה מינית בקרב מתבגרים ומתבגרות, צעירים וצעירות, ועל קידום מיניות בריאה.

בכתבת ריאיון שקיימה **סיגל אוסטר קנב** מתואר מיזם מעניין, חדש, שהחל עוד לפני ימות הקורונה והמגייס את הטכנולוגיה לטובת מטרות חברתיות. במסגרתו מתקיימת קבוצת תמיכה אנונימית, דיגיטלית, לנשים שנפגעו מינית בילדותן.

רעות גיא, מאיה ברון ואדם כותבים על נערים וצעירים בזנות בישראל, על המחסור במשאבים ועל קושי בקבלת מענה רגשי, טיפולי ושיקומי עבורם בהשוואה למענה שזכות לו נערות וצעירות בזנות.

שומרת אחותי – שירו של **יהודה אטלס** מתוך ספרו החדש שהפיק מכון חרוב, ילדים של אף אחד – חותם את הגיליון.

קריאה מועילה!

בני נוער בישראל נמצאים בנשירה גלויה ועשרות אלפים אחרים בנשירה סמויה. רבים מהם סובלים או סבלו מהתעללות והזנחה. במאמרה של **אתיה דן** היא מתארת את האתגרים בשטח ואת התוכניות שיזמה עמותת מניפה למניעת נשירה של בני נוער וצעירים בסיכון ממסגרות נורמטיביות, וכן תוכניות להשבת צעירים שהתנתקו ממסגרות כאלה לתפקוד מלא.

עוד בנושא תלמידים המתקשים בלמידה, אך הפעם מן ההיבט של המערכת החינוכית, במאמרה של **ד"ר פולה דוד** על מיזם נירולוג'יק לבתי ספר. מטרת המיזם לספק מידע וכלים פרקטיים למורים ממגוון בתי ספר, כדי שיוכלו ליצור סביבה מווסתת לילדים ובני נוער שעברו אירועים טראומטיים.

מרב פורת ותמר גרוספלד מציגות תיאורי מקרה של התערבות בטיפול באמצעות ריפוי בעיסוק בילדים ובמתבגרים שהוצאו מביתם בעקבות התעללות והזנחה. הן מדגימות כיצד למקצוע הריפוי בעיסוק יש היכולת להציע תרומה טיפולית ייחודית המדגישה היבטים של קידום ושיפור תפקודי החשובים ביותר לאוכלוסיות במצבי מצוקה. מתוך תיאורי המקרה ניכר עד כמה הקשיים התפקודיים מחמירים ככל שהאיתור נעשה בשלב מאוחר יותר ומובהר מה אפשר לעשות.

אנשים עם מוגבלות הסובלים מטראומה ושוהים במסגרות מיוחדות זקוקים לכך שהמסגרת שהם שוהים בה תיתן להם מענה הוליסטי ותתאים עצמה למצבם הנפשי. **איה רוט** כותבת על שירות מודע טראומה בהקשר של מוגבלות – על עקרונות השיטה שמקטינה את הסיכון לשחזור הטראומה ומאפשרת התמודדות ושיקום.

על בנים ובנות שחיים מחוץ לביתם ולעיתים אף ברחוב נכתבו שני מאמרים:

רחל איגר-לוי ודורית ליבנזון כותבות על הפיילוט של תוכנית מימד בעבודה עם משפחות אומנה. התוכנית תרמה להתגבשות ההבנה שלהורים הביולוגים יש חלק משמעותי בהתפתחות הילד במשפחת האומנה, גם אם בפועל אינם מגדלים את ילדם, ושאינו לוותר על הקשר של ההורה עם ילדו גם אם הוא חלקי ומועט. התוכנית חוללה שינוי בתפיסותיהם של ההורים בנוגע למהות ההורות.

ד"ר עופרה יצחק-כהן מסכמת את מחקרה שהתמקד בזכות ההשתתפות של ילדים ובשביעות רצונם מהשהות והטיפול במרכז חירום – מנקודת מבטם של הילדים ושל אנשי המקצוע. היא מסכמת את הממצאים ומפרטת המלצות למדיניות ועקרונות ליישום בפרקטיקה של שיתוף ילדים במרכזי חירום בקבלת החלטות בעניינם.

סיכון ומוגנות של ילדים בקהילה החרדית

הבניות תלויות הקשר ותרבות בקרב
עובדים סוציאליים

נתנאל גמרא¹

באלימות. במחלקת הרווחה עלתה ההבנה כי הילדים נתונים בסיכון גבוה, וכי יש צורך למצוא עבורם מסגרת חוץ-ביתית. על אף העובדה שרבקה הסכימה לשתף פעולה עם התהליך, לפתע וללא הודעה מוקדמת, התהליך נעצר. רבקה הפסיקה לבוא אל מרכז הייעוץ, והבהירה שהיא איננה מעוניינת בהמשך התהליך הטיפולי ובמציאת מסגרת חוץ-ביתית. התברר כי עסקן מתוך הקהילה שאליה משתייכת רבקה הפגיש אותה עם רב הקהילה, וזה המליץ לה שלא לשתף פעולה עם מחלקת הרווחה. הרב טען בתוקף שמסגרות הרווחה בעייתיות, ושהילדים השוהים בהן עלולים להשפיע על ילדיה לרעה. הרב מצא משפחה מתוך הקהילה שתקבל חסות על הילדים משעת חזרתם מהמסגרת הלימודית ועד זמן השינה בערב.

גישה מודעת הקשר

מושגים רבים, דוגמת "סיכון", "מוגנות", "הזנחה", "התעללות" ו"שְׁלוּמוֹת" (well-being) של ילדים, נתפסים לעיתים קרובות

רבקה² ושני ילדיה טופלו במרכז ייעוץ למשפחות מטעם הרווחה במשך למעלה משנה. רבקה ואברהם עברו סכסוך גירושין ארוך וכואב בעקבות יציאת האב בשאלה. רבקה קיבלה משמורת יחידנית על הילדים, ועם הזמן התגלו אצל הילדים קשיים רגשיים ותפקודיים מדאיגים. סכסוך הגירושין המשיך ללוות את המשפחה. האישומים ההדדיים, המתח והמריבות המתמשכות הקשו על ההורים לראות את צורכיהם הרגשיים של הילדים. רבקה הודתה בכך שלצורה אין לה סבלנות וכוחות נפש להתמודד עם הילדים, ושהיא נאלצת להגיב מולם

¹ ד"ר נתנאל גמרא הוא עובד סוציאלי ופוסט דוקטורנט באוניברסיטת טורונטו. תחומי המחקר שהוא עוסק בהם כוללים סיכון ומוגנות לילדים, רב-תרבותיות ואתיקה.

² כל השמות והפרטים במאמר בדויים.

להלכה, שמירת המצוות ואמונה בא-ל. המשפחה החרדית גדולה לעומת המשפחה בחברה הכללית, היא פטריארכלית ותפקידי המגדר בה ברורים. הקהילה קולקטיביסטית, בין חבריה מתקיימים קשרים הדוקים, והיא בעלת מבנה היררכי המתאפיין בציות להנהגה הדתית בכל שטחי החיים. הקהילה מבדלת את עצמה מהסביבה החילונית על ידי מגורים בערים או בשכונות נפרדות, מערכת חינוך עצמאית וערוצי תקשורת קהילתיים. חברי הקהילה מעדיפים להימנע ממעורבות של מערכות הרווחה הפורמליות, ובמקומן הקהילה מפעילה מערכת מסועפת ומתקדמת של שירותי רווחה פנים קהילתיים.

ממצאי המחקר

ממצאי המחקר שערכתי העלו תפיסות והגדרות ייחודיות בנוגע לסיכון ומוגנות של ילדים בקהילה החרדית, ואלה יוצגו בארבעה ממדים: רוחניות, קהילתיות, סגירות והיררכיה. הממדים קשורים זה לזה ומושפעים זה מזה. אנסה לתאר בקצרה כל אחד מהם, ואשתמש בתיאור המקרה שהובא בתחילת המאמר כדי להמחיש את האופן שבו הממדים השונים באים לידי ביטוי בפרקטיקה.

רוחניות. הדת והרוחניות תופסות מקום מרכזי בעולמם של חרדים. הציווי הדתי ונוכחותו של הא-ל ממלאים את כל חלקי החיים ומכוונים את חיי הפרט והכלל. להיבט זה השפעה מרכזית על תפיסות סיכון ומוגנות של ילדים. אחד מסוגי הסיכון המיוחדים שעלו במחקר הוא "הסיכון הרוחני" (Nadan et al., 2019). עובדים סוציאליים ציינו שהורים חרדים מודאגים ממצבם הרוחני של ילדיהם יותר מסיכונים אחרים (פיזי, רגשי וכדומה). מרואיינים הזכירו עוד דרכים שבהן רוחניות השפיעה על תפיסות סיכון ומוגנות של ילדים, שכללו ערכים רוחניים ואמונה. ערכים דוגמת כיבוד הורים ועידוד למידה (מצוות תלמוד תורה) נתפסו כמגינים על ילדים, אולם ערכים הקשורים לעידוד של מצבי עוני (שלא לעבוד) נתפסו כמסכנים ילדים. האמונה בכוח עליון נתפסה אף היא משני כיוונים מנוגדים; מצד אחד היא נתפסה כגורם חוסן עבור ילדים והוריהם בכך שהיא נותנת תקווה וכוח, ומצד שני האמונה נתפסה על ידי מרואיינים אחרים כגורם סיכון משום שהיא מובילה, לדבריהם, לפסיביות ולהימנעות מפעולה העשויה למנוע סיכון.

הסיכון הרוחני העסיק את רבקה רבות. בכל מפגש של הילדים עם אביהם אברהם, רבקה חששה כי הוא משפיע עליהם לרעה, חושף אותם לתכנים זרים, והיא התלוננה על כך שבכל פעם הם חוזרים ממנו עם שירים חילוניים ומילים

בקרב אנשי מקצוע כמצבים הניתנים להבנה על פי אמות מידה קבועות, אוניברסליות. עם זאת, הספרות עשירה בדוגמאות המצביעות על תופעות הנחשבות בהקשר אחד כ"סיכון" ובהקשר אחר כ"מוגנות" עבור ילדים. המחקר האנתרופולוגי בתחום של התפתחות ילדים מראה כי הבניות אלו ואחרות הן תלויות הקשר ותרבות. למעשה, אי אפשר להצביע על תופעה ולהגדירה מסוכנת או מגינה כשהיא עומדת בפני עצמה, אלא נדרשת התחשבות בהקשר שבו היא מתקיימת. גישה מודעת הקשר (context-informed) מביאה בחשבון הקשרים רבים ומגוונים המשפיעים על התפתחותו של הילד, ובהם תרבות, מעמד חברתי-כלכלי, יחסי כוח, הקשר פוליטי, היסטורי, דת ורוחניות ועוד.

חממת המחקר "נבט" באוניברסיטה העברית בירושלים מתמקדת במחקרים ובהכשרה בתחום הילדים בסיכון, מתוך גישה מודעת הקשר. עבודת הדוקטורט המתוארת במאמר זה היא חלק מפרויקט מחקר של קבוצה הבוחנת תפיסות של סיכון ומוגנות כלפי ילדים באוכלוסיות מגוונות בארץ ובעולם (Roer-Strier & Nadan, 2020). הקבוצות כוללות, בין השאר, את הקהילה האתייופית, את האוכלוסייה הערבית, את הקהילה הברואית בנגב, עולים מברית המועצות לשעבר ועוד. אוכלוסיית המחקר שהתמקדתי בה היא הקהילה החרדית, שאליה אני משתייך.

בעבודת הדוקטורט ניסיתי להבין את תופעת הסיכון והמוגנות של ילדים באמצעות בחינת התפיסות, האמונות והמשמעויות שמייחסים להן המרואיינים, והבנת היחסים ביניהן בתוך ההקשרים שהן מתקיימות בהן. התאוריה, המעוגנת בשדה, הנחתה את החקירה של הנתונים, במטרה לפתח הבנה תאורטית מודעת הקשר להבניות של "סיכון" ו"מוגנות" של ילדים בחברה החרדית. ביקשתי לבחון הסברים הקשורים לאטיולוגיה של ההבניות הללו, לזהות אסטרטגיות של בקשת עזרה, ולגבש רעיונות בנוגע לדרכי התערבות אפקטיבית ומודעת הקשר. המחקר עסק גם בהבנת החוויות, האתגרים והדילמות הייחודיות של עובדים סוציאליים העובדים עם הקהילה החרדית.

משתתפי המחקר היו עובדים סוציאליים העובדים עם החברה החרדית בתחום ילדים בסיכון. מחצית ממשתתפי המדגם היו מקרב הקהילה החרדית, והמחצית השנייה – חילוניים ודתיים לאומיים. המחקר הוא מחקר איכותני, ראיונות העומק המובנים למחצה הוקלטו ונותחו על פי גישת הניתוח התמטי.

קהילה החרדית מגוונת מאוד, והיא כוללת קבוצות וזרמים שונים. עם זאת, מאפיינים משותפים כוללים ציות קפדני

מתוך הקהילה, שערכיה מתאימים לעולמה החרדי של רבקה והילדים, על פני שירותים מקצועיים פורמליים.

לא מתאימות. היא הבינה את חשיבות הקשר של ילידה עם אביהם, אולם הרגישה שהסיכון הרחני שהם נתונים בו חמור יותר מניתוק ממנו.

היררכיה. החברה החרדית והמשפחה החרדית מאופיינות במבנה היררכי ברור. החברה כפופה לרבנים, ועל פיהם יישק דבר. בתוך התא המשפחתי ההורים הם סמכות ברורה, ומהילדים מצופה קונפורמיות והכנעה כלפיהם. עובדים סוציאליים ראו בהיבטים השונים של ההיררכיה הן גורמי סיכון והן גורמי מוגנות. רבנים נתפסו כגורמים עם השפעה מכרעת, ולכן יש להם הכוח לתרום למוגנות של ילדים (בכך שהם ממליצים על טיפול או מתערבים במישורין) או לסיכונם (המלצה להימנע מדיווח). בתוך המשפחה נתפסה ההיררכיה הנוקשה כגורם שעשוי להשפיע על תופעת הענישה הגופנית הרווחת בתוך הקהילה; הענישה מתאפשרת משום שבהיררכיה המשפחתית הנוקשה הילד כפוף באופן מוחלט להוריו (Gemara & Nadan, 2020). עוד תופעה שנתפסה בעיני המרואיינים בצורות מנוגדות הייתה תופעת "הילד ההורי". ריבוי האחאים בחברה החרדית מוביל לכך שלעיתים הבנות הגדולות מקבלות עליהן תפקיד הורי. היו בקרב העובדים הסוציאליים שראו תופעה זו כמגבירה את המוגנות לילדים הצעירים בכך שיש עוד עיניים עליהם, וכמעצמה את הביטחון והדימוי העצמי של הבנות הגדולות. עם זאת, העובדה שבנות מאבדות את חירותן בעקבות קבלת אחריות הורית נתפסה בעיני רבים מהמרואיינים כגורם סיכון עבורן.

מקומו של הרב נוכח מאוד במקרה של רבקה. לנוכח הוראתו של הרב – להימנע משיתוף פעולה עם שירותי הרווחה, ניכר כי סמכותם של אנשי המקצוע מרוקנת. האופן שבו ראתה רבקה את עצמה כפופה לחלוטין לדבריו של הרב הוביל את תוכנית הטיפול לכיוון שונה מזה שהמליצו עליו העובדים הסוציאליים.

לסיכום, תפיסות הנוגעות לסיכון ומוגנות של ילדים נתונות להשפעה מכרעת של ההקשרים המגוונים שבהם הן מתקיימות. ההגדרות והתפיסות הרווחות בקרב עובדים סוציאליים בנוגע לסיכון ומוגנות של ילדים נשענות על ההקשר התרבותי-ערכי של מקצוע העבודה הסוציאלי, שמתבסס על הנחות יסוד מערביות-הומניסטיות. המחקר שתואר לעיל על הקהילה החרדית, כמחקרים אחרים שנעשו על קבוצות מיעוט, מצביע על כך שההקשר הייחודי של אותן קבוצות מיעוט מייצר תפיסות ייחודיות בנוגע לסיכון ומוגנות של ילדים, שאינן מוכרות לעובדים סוציאליים די הצורך. פערי התפיסה יכולים להסביר את חוסר שיתוף הפעולה בין פונים מקהילות מיעוט ובין שירותי הרווחה. חוסר ידע על הפערים הללו, בקרב קובעי מדיניות ובקרב העובדים בשדה, עשוי להוביל

קהילתיות. הקהילה החרדית היא בעלת מאפיינים קולקטיביסטיים. בין חבריה מתקיימים קשרים הדוקים, ורווחת הכלל חשובה מרווחתו של הפרט. המרואיינים ציינו כיצד מאפיין זה משפיע על הגדרות סיכון ומוגנות של ילדים בקהילה. מצד אחד, הקהילה נתפסה כמשאב חשוב בהגנה על ילדים – מערכת הסיוע ההדדית (לדוגמה, מערכת הגמ"חים), עסקנים וארגונים קהילתיים לא פורמליים עוזרים למשפחות מוחלשות לדאוג לילדיהם; מצד שני, האופי הקהילתי והקשר ההדוק בין חברי הקהילה תורם לעיתים לחיזוקה של הסטיגמה סביב סוגיות של בריאות הנפש ומוגבלויות. אחד מגורמי הסיכון המשמעותיים שהעלו המרואיינים היה הסטייה מהנורמות של הקהילה. לדברי אחד המרואיינים, הדבר המסוכן ביותר עבור ילד בקהילה החרדית הוא להיות שונה.

רבקה התלוננה רבות על כך שהיא מאוכזבת ופגועה מחוסר היחס והעזרה מהקהילה. אם הייתי אלמנה הייתי מקבלת יחס שונה לגמרי, נהגה לומר מדי פעם. היא טענה שגירושין אינם נתפסים כמסלול מועדף בקהילה, ושהיחס לגרושות הוא כאל סוג ב'. היא חששה מכך שהעובדה שאברהם, אביהם של הילדים, חילוני עשויה גם היא להשפיע לרעה על השם הטוב של הילדים, ויוריד את ערכם כשיגיעו לגיל השידוכים.

סגירות. החברה החרדית שומרת באדיקות על ערכיה ועל סגנון חייה. חרדים מעדיפים לגור בערים או בשכונות נפרדות, לבושם שונה, מערכת החינוך עצמאית, והם משקיעים מאמץ רב שלא להיות מושפעים מרשתות המדיה החילונית ובעיקר מהאינטרנט. נטייה זו להסתגרות והתבדלות נתפסה אף היא הן כגורם סיכון והן כגורם מוגנות. לדוגמה, יש עובדים סוציאליים הרואים בניתוק מהאינטרנט גורם מוגנות מסיכונים שונים הקיימים באינטרנט (בריונות או פגיעות מיניות ברשת). ואולם הבורות בנוגע לתופעות סיכון שונות, ובייחוד הטאבו ביחס למיניות בחברה החרדית, נתפסו כגורם התורם להיותם של ילדים בסיכון. היחס החשדני כלפי גורמים מחוץ לקהילה העלה גורם סיכון מעניין – העובדים הסוציאליים! מרואיינים דיברו על כך שעובדים סוציאליים נתפסים בעיני הורים חרדים כגורם סיכון, בגלל החשש שישיעו לרעה על ילדיהם.

עצירת התהליך הטיפולי והמלצתו של הרב להימנע משיתוף פעולה עם רשויות הרווחה נבעו מהיחס החשדני כלפי רשויות הרווחה. הרב, ובעקבותיו רבקה, העדיפו משפחה

לכשלים בהערכה, במניעה, ובתוכניות התערבות המיועדות לקהילות מיעוט אלו. הבנת נקודת מבטם של הפונים תסייע לאנשי מקצוע בכלל ולעובדים סוציאליים בפרט בפיתוחה של "כשירות תרבותית", ותתרום בכך להגברת מוגנותם של ילדים.

מקורות

Gemara, N., & Nadan, Y. (2020). "He that spareth his rod hateth his son": Perceptions regarding physical discipline of Ultra-Orthodox fathers. *Journal of Interpersonal Violence*, Epub ahead of print. <https://doi.org/10.1177%2F0886260520908026>

Nadan, Y., Gemara, N., Keesing, R., Bamberger, E., Roer-Strier, D., & Korbin, J. (2019). 'Spiritual Risk': A parental perception of risk for children in the Ultra-Orthodox Jewish community. *The British Journal of Social Work*, 49(5), 1198–1215. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcy092>

Roer-Strier, D., & Nadan, Y. (Eds.) (2020). *Context-Informed perspectives of child risk and protection in Israel*. Springer's Child Maltreatment Series. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-44278-1>

"הפחד השתלט עליו"

פרספקטיבות רב-תרבותיות בקרב אנשי חינוך
המתמודדים עם פגיעות מיניות בתלמידיהם

אפרת לוסקי-וויסרוז¹, לורה סיגד² ודפנה טנר³

(גולדשטיין ולאור, 2007). לכן, בנסותנו להבין את תפיסותיהם של אנשי חינוך בישראל בכל הנוגע לפגיעות מיניות, עלינו להתייחס לערכיהם, לאמונותיהם ולעמדותיהם. במאמר זה נבקש לאפשר הצצה אל ממצאי מחקר ראשוניים על חוויית ההתמודדות של אנשי חינוך הפוגשים במסגרת עבודתם מקרים של פגיעות מיניות בתלמידים, מתוך התמקדות בהקשרים התרבותיים המבנים אותה.

על המחקר

במסגרת שותפות בין בית הספר לעבודה סוציאלית באוניברסיטה העברית, בהובלתה של ד"ר דפנה טנר, ובין מכללת אורנים לחינוך והוראה, בהובלתה של ד"ר לורה סיגד, נערך בימים אלה מחקר איכותני העוסק בתפיסותיהם של אנשי חינוך מפרופסיות שונות (מורים, יועצים ומנהלים), המתמודדים במסגרת עבודתם עם אירועי פגיעה מינית בתלמידים.⁴ מחקר ייחודי זה, במימון הקרן הלאומית למדע (ISF), חוקר את חווייתיהם ואת ניסיונם של יותר מ-160 אנשי חינוך בישראל ממגוון קבוצות תרבותיות (יהודים חילונים, דתיים וחרדים, וערבים ממגזרים שונים), מתוך הכרה בערך מומחיותם של אנשי מקצוע לקידום הבנת התופעה ומשמעותה. **המחקר מבקש לבחון כיצד נתפסת חוויית ההתמודדות עם פגיעות מיניות בקרב אנשי חינוך בעבודתם היומיומית, ומהן השלכותיה על חייהם האישיים, כיצד הם תופסים את תפקידם ואחריותם במקרים אלו, וכן כיצד הם תופסים את מקומו של ההקשר התרבותי לנוכח כל אלה.** במאמר זה נציג ממצאים ראשוניים המתבססים על ראיונות עומק בקרב אנשי חינוך (מורים ויועצים), יהודים (חילונים, דתיים וחרדים) וערבים, נשים וגברים, העובדים בבתי ספר יסודיים ועל-יסודיים, בחינוך הכללי ובחינוך המיוחד, אשר הצהירו כי נחשפו בתקופת עבודתם למקרה של פגיעה מינית בתלמיד או בתלמידה.

אנשי חינוך ניצבים בחזית ההתמודדות עם פגיעות מיניות בילדים, בהיותם לעיתים קרובות הראשונים להיחשף לפגיעות אלה על ידי הנפגעים, שכן הם נתפסים לרוב כדמויות בטוחות בשעת מצוקה (Brennan & McElvaney, 2020; Malloy et al., 2013). הם מתמודדים עם השלכותיהן של פגיעות אלה על מצבם הלימודי, הרגשי, ההתנהגותי והחברתי של תלמידיהם (Daignault & Hebert, 2009), לצד השלכות אישיות ומקצועיות קריטיות על חייהם עצמם (Tener & Sigad, 2019). עם זאת, אנשי חינוך עשויים להוות סוכני שינוי חברתי בתחום זה, על ידי קידום תוכניות מניעה והסברה, אפשרור התנאים המיטביים לחשיפת מקרים של פגיעות מיניות, ופיתוח התערבויות מותאמות (Sigad & Tener, 2020; Tener & Sigad, 2019).

רבות נכתב על האופן שהקשרים תרבותיים מבנים את ההתמודדות עם פגיעות מיניות, את דפוסי החשיפה ואת התגובות להן (Fontes & Plummer, 2010). בקהילות מיעוט, שבהן מדגישים קולקטיביזם, נורמות מגדריות וחובות משפחתיות, הקשרים אלו עשויים לחזק או לעכב הערכה וטיפול בפגיעות מיניות בילדים (Tishelman & Geffner, 2010). ישראל, כחברה מרובת תרבויות, מאפשרת הזדמנות של ממש לבחון את אופן ההשפעה של תרבות ודת על היחס לילדים בכלל, ועל היחס להתעללות בילדים בפרט

¹ אפרת לוסקי-וויסרוז היא עובדת סוציאלית, דוקטורנטית לעבודה סוציאלית בביה"ס לעבודה סוציאלית ולרווחה חברתית ע"ש פאול ברוואלד באוניברסיטה העברית בירושלים. תחום מחקרה הוא פגיעות מיניות בילדים בחברה החרדית בישראל, והיא רכזת מחקר ה-ISF העוסק בכרספקטיבות רב-תרבותיות בקרב אנשי חינוך המתמודדים עם פגיעות מיניות בתלמידיהם.

² ד"ר לורה סיגד היא ראשת התוכנית לחינוך והוראה לתלמידים בסיכון ובהדרה ומרצה בכירה במכללת אורנים לחינוך. היא אנתרופולוגית שמחקרה מתמקדים בהיבטים שונים של סיכון וחוסן בראייה תרבותית, ובהם התעללות בילדים ופגיעות מיניות בילדים בהקשרים של תרבות, הגירה ועוני בילדות.

³ ד"ר דפנה טנר היא חברת סגל בביה"ס לעבודה סוציאלית ולרווחה חברתית ע"ש פאול ברוואלד באוניברסיטה העברית בירושלים. במשך יותר מעשור היא חוקרת פגיעות מיניות בילדים במסגרת פרויקטים מחקריים המתמקדים בתפיסות נפגעים, משפחות ואנשי מקצוע בנוגע לפגיעה מינית בילדים. היום היא עמיתת מחקר במכון חרוב וחברה בחממת נבט – חממה למחקר והכשרה מודעי הקשר.

⁴ אנחנו מבקשות להודות לחברי קבוצת המחקר בנושא של התמודדות אנשי חינוך עם פגיעות מיניות: ד"ר דפנה צ'ין, יסמין יחיא, אמתי מרמוק, אביבית מיצה, אינגריד ביאליק, סמאהר אגבריה, מי מוראד, אליס קנרי, רוני עמרם, סוף קדרון-כהן וסלוא קויקס-חלבי; על השותפות במחקר משמעותי זה, על ההתמסרות בגיוס הנתונים, על העמידה הנחושה במשימות המחקר למרות הקשיים האישיים והמקצועיים. המחקר הזה לא היה יכול להתקיים ללא המסירות והשלחות שלכם.

מצאים ראשוניים

ניתוח ראיונות העומק העלה כמה מרחבי התמודדות עיקריים שבתוכם מתעצבת חוויית ההתמודדות, על אתגריה ועל התקווה לשינוי העולה ממנה:

א. במרחב התוך-אישי: ניפוץ אשליית המוגנות ותקווה לתיקון

אנשי החינוך תיארו חוויה של פיכחון מאשליה בעקבות עצם החשיפה לקיומן של פגיעות מיניות וכן עקב אכזבה עמוקה מההתנהלות המערכתית והקהילתית. תהליך זה נשא ביסודו מטען של אָבֵל, פרידה מאמיתות יסודיות וקיומיות על העולם כמרחב צפוי ומוגן לילדים, כפי שתיארה מורה בבית ספר יסודי יהודי-חילוני: *לקחתי את זה מאוד קשה רגשית... זה ניפץ לי את הבועה של התמימות, הבנתי שזה נמצא בכל מקום, ובכל זמן ובכל גיל, להבין שמשוהו כזה בכלל קורה. המורים תיארו חוויה דיפוזית באופייה, חשיפה "רעילה" של פגיעה מינית פולשת לעולמם האישי, מנפצת את בועת הביטחון המדומה שלהם במוגנותם של ילדים ומערערת את תחושת המסוגלות שלהם כאנשי מקצוע וכהורים לילדים. יועצת ערבייה בבית ספר יסודי מתארת כיצד ההכרה הכואבת בקיום הפגיעות זולגת לעולמה האישי: הפכתי להיות בן אדם שמטיל ספק באחרים. התחלתי לחשוב שכולם תוקפנים... ההזדהות עם המקרים הייתה חזקה, ובצורה רבה השפיעה על היחסים בתוך המשפחה שלי, התחלתי לסרב לתת לבת שלי לצאת לבד אפילו לחנות, או לצאת לבקר או לישון אצל קרובי משפחה... מתוך חששות שאולי מישהו יפגע בה.*

הם תיארו גם התפכחות כואבת מן התפיסה האידיאלית של המערכת המקצועית ושל הקהילה שבה הם עובדים וחיים. מורה בבית ספר יסודי חילוני סיפרה: *ציפיתי שהמערכת תעטוף אותי ושתהיה שם בשבילי ובשביל התלמיד, ובמקום זה אני מרגישה... שכל המערכת מסביבי, אם זה הפסיכולוג, הרכז, המנהל... שמו את זה בצד... נתנו לי מסר של – שימי מתחת לשטיח. אנשי חינוך ערבים נטו, יותר מאנשי חינוך יהודים, לראות בביקורת נוקבת על הקהילה חלק מתהליך ההתפכחות, כפי שהגדירה זאת אחת היועצות הערביות: הרגשתי פתאום שיש קללה על החברה.*

לצד כל אלה, מורים סיפרו כיצד התפכחות זו אֶפְשָׁרָה לראשונה את הסרת לוט הערפל מעל תופעה רוחשת ורווחת אך בלתי מדוברת והתמודדות ישירה עימה. הנקודה המשברית הובילה אותם להביע תקווה כי ייעשה תיקון, ולחפש פתרונות

אלטרנטיביים, הן ברמה המערכתית והן ברמה הקהילתית, לטיפול בבעיה היסודית של פגיעות מיניות בתלמידים. אנשי החינוך היהודים הביעו את רצונם להעמיק את הבנתם דרך הכשרות לאנשי חינוך למטרות זיהוי ומניעה של פגיעות, ואילו אנשי החינוך הערבים הדגישו את המרכיב התרבותי בחשיבות של העלאת המודעות בקרב תלמידים ומשפחות, ושל טיפול בסטיגמות חברתיות המעודדות הסתרה והימנעות מחשיפה.

ב. במרחב הבין-אישי: התמודדות בקווים מקבילים

אנשי החינוך ביטאו חוויית התמודדות אינטנסיבית בתנאי בדידות וחוסר ודאות, בד בבד עם עמידה בכמה חזיתות בעת ובעונה אחת: מול התלמידים הנפגעים, מול משפחות הנפגעים, מול חברי הקהילה ומול גורמים מערכתיים. אנשי החינוך נטו לתאר דינמיקה של "קווים מקבילים" בין חווייתם של התלמידים הנפגעים לחווייתם שלהם מול הגורמים החיצוניים – הקהילה, המשפחה ומערכת החינוך והפורמלית. התלמידים תוארו לרוב כבודדים, חסרי אונים, ללא עורף משפחתי מיטבי וכנתונים להשפעתם של יחסי כוח ונורמות חברתיות שלעיתים עיכבו את הטיפול בהם. חוויה דומה תיארו אנשי החינוך בעומדם מול מערכת החינוך והקהילה. לעיתים קרובות הם חשו מאוימים, בודדים במערכה, חסרי החזקה מקצועית וקהילתית, וללא הכרה במצוקתם. כך תיארה זאת מורה ערבייה: *האמת היא שברוב המקרים המורה לבד, כי כל אחד חושש למקום שלו ולתפקיד שלו... כל אחד מנסה לזרוק את הכדור לשני. בעבודה מול המשפחות חוו אנשי החינוך תגובות שליליות של הכחשת האירועים ואי הכרה בפגיעה, לעיתים מתוך האשמת הילד הקורבן ומניעת הטיפול בו. תגובות מן הסוג הזה – הכחשת הפגיעה וניסיונות הסתרה – חוו אנשי חינוך בעצמם מצד המערכת המקצועית שהם עובדים בה, ובגינת תיארו תחושות של נטישה ושל אובדן אמון במערכת.*

לנוכח ריבוי אתגרי ההתמודדות תיארו המורים סגנונות התמודדות מגוונים שנעו בין מיקוד שליטה פנימי למיקוד שליטה חיצוני. דרכי התערבות של מיקוד שליטה פנימי אפיינו אנשי חינוך שנקטו גישה מעורבת לטיפול במקרה של פגיעה מינית מתוך התמודדות בכוחות עצמם, ללא סיוע מאחרים. לעיתים חוו אנשי חינוך אלה טשטוש גבולות במידת המעורבות שלהם במקרה, עד כדי אימוץ זהות הורית ביחס לילד הנפגע, כפי שתיארה זאת אחת המורות: *הרגשתי כאילו שאני מתערבבת איתה... הרגשתי שאני רוצה לזרוק הכול, לקחת אותה הביתה, לאמץ אותה! מנגד, אנשי חינוך רבים תיארו דרכי התערבות הנובעות ממיקוד שליטה חיצוני*

לאור הממצאים אפשר לומר כי תרבות מעצבת את חוויית ההתמודדות של אנשי החינוך עם פגיעות מיניות, ובתוך כך הם משלמים מחירים אישיים כבדים. הם נתונים במצבי פחד, בדידות וקונפליקט מתמשך מול הקודים התרבותיים שהם מחויבים להם. לפיכך חשוב לראות את מקומם של בתי הספר כמרחבים תרבותיים דינמיים ומתפתחים, שבהם אנשי חינוך עשויים לשמש סוכני שינוי – לקידום דרכי התמודדות מיטביות עם פגיעות מיניות בתלמידים. בתוך כך, בעת ההתמודדות עם התופעה, בחינת הפערים הקיימים בין הקודים התרבותיים ובין ערכים מקצועיים חיונית, מתוך שאיפה לגשר עליהם ולקדם מערכות תמיכה מוכוונות הקשרים תרבותיים ואחרים.

מקורות

גולדשטיין, ש' ולאור, ר' (2007). היבטים רב תרבותיים בחובת הדיווח ובאיתורם של ילדים נפגעי התעללות והזנחה. בתוך ד' הורוביץ, י' בן-יהודה ומ' חובב (עורכים), התעללות והזנחה של ילדים בישראל: הנפגעים, אכיפת החוק והמשפט, רפואה, חינוך ורווחה (עמ' 995-1007). ירושלים: אשלים.

Brennan, E., & McElvaney, R. (2020). What helps children tell? A qualitative meta analysis of child sexual abuse disclosure. *Child Abuse Review*, 29(2), 97-113.

Daignault, I. V., & Hebert, M. (2009). Profiles of school adaptation: Social, behavioral and academic functioning in sexually abused girls. *Child Abuse & Neglect*, 33(2), 102-115.

Fontes, L. A., & Plummer, C. (2010). Cultural issues in disclosures of child sexual abuse. *Journal of Child Sexual Abuse*, 19(5), 491-518.

Malloy, L. C., Brubacher, S. P., & Lamb, M. E. (2013). "Because she's one who listens": Children discuss disclosure recipients in forensic interviews. *Child Maltreatment*, 18(4), 245-251.

Sigad, L. I., & Tener, D. (2020). Trapped in a maze: Arab teachers in Israel facing child sexual abuse among their pupils. *Journal of Interpersonal Violence*, 0886260520983278.

Tener, D., & Sigad, L. I. (2019). "I felt like I was thrown into a deep well": Educators coping with child sexual abuse disclosure. *Children and Youth Services Review*, 106, 104465.

Tishelman, A. C., & Geffner, R. (2010). Forensic, cultural, and systems issues in child sexual abuse cases – Part 1: An introduction. *Journal of Child Sexual Abuse*, 19(5), 485-490.

דהיינו – אימוץ גישה של "בלתי מוסמכים" להתערבות, והפניית המקרה לטיפולם של אחרים.

ג. במרחב החברתי-תרבותי: קונפליקט הנאמנויות

בקרב אנשי חינוך ערבים וחרדים ההתמודדות עם המרכיב התרבותי עלתה ביתר שאת. הם תיארו כיצד חשיפת הפגיעה המינית עוררה בהם דילמות ערכיות שנשאו כולן מטען של קונפליקט נאמנויות – בין נאמנות לקולם הפנימי, הנשען על ערכים מקצועיים-אוניברסליים ועל חוויית המפגש האנושי הבלתי אמצעי עם הילד הנפגע, ובין נאמנותם לקודים תרבותיים-קהילתיים איתנים ומחייבים, המהווים חלק בלתי נפרד מזהותם האישית.

כך למשל, אחד היועצים החרדים תיאר כיצד חש אימה לנוכח הגילוי שיתכן כי אחד המלמדים בתלמוד התורה שהוא עובד בו פגע בתלמידו. במקרה כזה היה נקלע לדילמה קשה בין הנאמנות לשמירת שמה של הקהילה שהוא עובד בה ובין מהימנות מקצועית המחייבת אותו לדווח, לדבריו. יועצים חרדים נטו להתייחס רבות לעניין חוק חובת הדיווח ולמורכבות שהוא נושא לנוכח המוטיבציה של הקהילה – לטפל בתוך הקהילה ולא להוציא את זה החוצה. בקרב אנשי חינוך חרדים שמירת שמה של הקהילה עוגנה בתוך מושגים כגון חילול השם ולשון הרע, ואילו בקרב אנשי חינוך ערבים רווח השימוש במושג כבוד. שמירת הכבוד יוחסה לכבוד הקהילה, המשפחות וכבודם שלהם. אחד המורים הערבים תיאר זאת בשפה מטפורית: זה כאילו שאתה מסיר שמיכה ממישהו עירום, זה נחשב מביש, זה יוצר חוסר כבוד ולא מתקבל על הדעת. אתה חושף אינטימיות, כאילו אתה תולה את הכביסה המלוכלכת לעיני כולם. ראוי לציין כי בעוד אנשי החינוך החרדים תיארו חשש מפני פגיעה באחרים בקהילתם או מפני עבירה על איסורים הלכתיים מסוימים, המורים הערבים תיארו תחושות ממשיות של פחד ואיום על חייהם מצד המשפחות והקהילה. אי לכך אפשר לומר כי בקרב הערבים דילמות אלו נשאו לא רק מחירים ערכיים אלא מחירים ממשיים של איום פיזי על החיים.

לסיכום, המחקר המתואר מנסה לשפוך אור נוסף על הדינמיקה ועל האתגרים הכרוכים במפגש עם הילד הנפגע עם משפחתו, עם מערכת החינוך ועם הקהילה התרבותית שאיש החינוך משתייך אליה. מאמר זה סיפק הצצה אל ממצאים ראשוניים, חלקיים, של מחקר שנערך בימים אלה, העוסק בפרספקטיבות של אנשי חינוך המתמודדים עם התופעה במסגרת עבודתם, בראייה רב-תרבותית.

מניעת פגיעות מיניות בקרב מתבגרים ומתבגרות וקידום מיניות בריאה

מה למדנו מהספרות העולמית¹?

בהיר לגמרי היא ההבנה שאנו, העובדות הסוציאליות, איננו פועלות מספיק בתחום המניעה.⁴

במהלך כתיבת הדוקטורט נחשפתי ברשת לפועלה של ארין מרין (Erin Meryn) בארצות הברית. ארין מרין, היום בת 35, עברה פגיעה מינית בילדותה. בבגרותה, היא תהתה מדוע בבית הספר לא קיבלה כל חינוך מונע בהקשר זה. אנחנו שולחים את ילדינו לבית הספר והם עוברים בו אין-ספור תרגולים – תרגול למקרה של רעידת אדמה, תרגול למקרה של שרפה, תרגול ירידה למקלטים ועוד תרגולים שונים ומשונים. ואולם כמה מאיתנו עברו תרגול למקרה של פגיעה מינית? אפשר להמר ולומר שמעטים מאוד, אם בכלל. ברור לכולנו שהסיבה אינה קשורה בסטטיסטיקה אלא בערכי החברה. סטטיסטית, סיכוייהם של ילדים וילדות להיפגע מינית גדולים במידה ניכרת מסיכוייהם להיפגע מרעידת אדמה. אם כן, מדוע אין הכנה מתאימה? בארצות הברית הצליחה ארין מרין להוביל לחקיקת חוק שלפיו בתי ספר ציבוריים נדרשים ללמד

אביטל קאי-צדוק^{2,3}

במהלך השנים שבהן נכתבה עבודת הדוקטורט שלי על פגיעה מינית בילדות, היו סוגיות רבות שהתבהרו לאורך הדרך. אם אודה על האמת, כתבתי תחילה 'אסימונים רבים שנפלו', אבל אני חוששת שרבים מקהל היעד כבר אינם מכירים אסימונים, כחפץ או כמשל...

בשל אופייה המורכב של הפגיעה המינית, היו לא מעט היבטים שהתערפלו והפכו פחות ופחות מובנים. מה שבכל זאת היה

¹ המאמר מבוסס על סקירת ספרות שנכתבה במימון משרד העבודה הרווחה והשירותים החברתיים. לסקירה המלאה ראו קאי-צדוק, א' (2019). קידום בריאות מינית ומניעת פגיעות מיניות בקרב מתבגרים/ות וצעירים/ות – סקירת ספרות. ירושלים: משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים.

² ד"ר אביטל קאי-צדוק היא עובדת סוציאלית, מנהלת שלוחת מכון חרוב ארה"ב וחברת סגל במחלקה לעבודה סוציאלית במרכז האקדמי רופין.

³ הכותבת מבקשת להודות לטל דיין ולד"ר אדוה ברקוביץ-רומנו, אשר במסגרת עבודתן בג'וינט-אשלים בהקשר של התוכנית הבין-משרדית "מיניות במרחב בטוח" היו שותפות לחשיבה, לתכנון ולביצוע של סקירה זו.

ילדים תכנים של מניעה בהקשר של פגיעות מיניות. החוק עבר עד היום ב-37 ממדינות ארצות הברית, וסיפורה של ארין אכן מעורר השראה ותקווה.

(et al., 2017) ביצעו מטא-אנליזה על התערבויות בבתי ספר, שמטרתן הייתה למנוע או להפחית אלימות בין בני זוג, ובכלל זה אלימות מינית. המחקר בדק 23 מחקרים והראה כי אין השפעה משמעותית לתוכניות הללו. לצד זאת יש כמובן גם תוכניות אפקטיביות, ועל כך ארחיב בהמשך.

מהיכרותי עם השדה החברתי חשוב להבהיר בעיה נוספת, והיא מועילות המניעה. קל למי שבא עם כוונות טובות לפעול בשדה בהקשר של מניעה. לדוגמה, קל (יחסית) להקים עמותה, קל (יחסית) לבנות מערך שיעור, קל (יחסית) למצוא מקומות שבהם אפשר להעביר אותו לילדים ולבני נוער. אך האם המאמצים הללו, אף שהם נובעים מכוונות טובות, אכן משיגים את התוצאה הרצויה?

חמשת העקרונות לאפקטיביות של תוכניות מניעה

1. בואו נפסיק להפריד בין קידום בריאות מינית ובין מניעת פגיעה מינית

במדינת ישראל התשובה היא שכמעט אי אפשר לדעת. הסיבה לכך היא שאיננו מבצעים די מחקרי הערכה בשדה החברתי והחינוכי. בחינת האפקטיביות של ההתערבויות שלנו עדיין איננה חלק מהתרבות הארגונית ברבים מהשירותים החברתיים והחינוכיים, והתערבויות בתחום המניעה – עוד פחות. לעומת זאת, במדינות אחרות כבר נצבר לא מעט ידע, ואולי נוכל ללמוד מהן.

במשך שנים נראה שנעשתה בספרות ומחוצה לה הפרדה בין תוכניות לחינוך מיני ובין תוכניות למניעת פגיעה מינית. זו הפרדה בעייתית. למעשה, שני הנושאים קשורים זה בזה קשר הדוק. למשל, במדריך עדכני שהוצא בארצות הברית על ידי המרכז הארצי למניעת מחלות (CDC) נכתב כי קידום בריאות מינית (חינוך למיניות בריאה) הוא אחת האסטרטגיות למניעת פגיעה מינית (Basile et al., 2016). נראה כי ההתייחסות לשתי המטרות יחדיו, הן בספרות והן בפרקטיקה, היא ההתייחסות הנדרשת.

במסגרת סקירת ספרות שכתבתי עבור משרד העבודה הרווחה והשירותים החברתיים⁵ יצאתי לבדוק מה כבר ידוע בעולם על מניעה אפקטיבית של פגיעה מינית בקרב מתבגרים ומתבגרות, צעירים וצעירות. במאמר זה אבקש לשתף את הקוראים בעיקרי הממצאים (ראו קישור ישיר בהערה מטה).

ההגדרה העדכנית של מיניות בריאה יכולה אף היא להדגים טענה זו: מיניות המבוססת על גישה חיובית, הוגנת ומכבדת למערכות יחסים ולרבייה, כזו שהיא חופשית מכפייה, מפחד, מאפליה, מסטיגמה, מבושה ומאלימות (CDC, 2012). ההגדרה עצמה מסייעת להדגיש את הצורך לאמץ שתי פרספקטיבות עיקריות: האחת נוגעת לשאלה כיצד אפשר לקדם גישה חיובית, הוגנת ומכבדת למיניות (קרי – קידום בריאות מינית); השנייה נוגעת לשאלה כיצד אפשר להפחית היבטים של כפייה ושל אלימות בהקשר של מיניות.

2. בואו נדבר מיניות חיובית!

⁴ אינני היחידה שטוענת זאת (למשל McCave & Rishel, 2011). למרות שלושה תארים בעבודה סוציאלית שהשלמתי במוסד אקדמי מצוין, כמעט שלא נחשפתי לקורסים שעסקו ישירות בנושא המניעה – בתאוריה או בפרקטיקה. את המונחים מניעה ראשונית, שניונית ושלישונית הכרתי רק מחוץ לאקדמיה, לאחר שהשלמתי את תואריי, אף שאני סבורה שערכי העבודה הסוציאלית ורוח המקצוע מתקשרים ישירות למניעת בעיות חברתיות ולא רק לצמצומן או להקלת הסבל שנגרם בשל בעיות אלה.

⁵ <https://bit.ly/2Wq7KPN>

4. בואו נדבר על מגדר!

פגיעה מינית קשורה קשר הדוק לפערים מגדריים בין נשים לגברים בחברה פטריארכלית (Gressard et al., 2015). לכן מניעת אלימות מינית היא משימה שיעדיה קשורים לקידום שוויון מגדרי בחברה (WHO, 2010). מניעת אלימות מינית צריכה להיעשות לא רק מול נערות וצעירות, אלא גם מול נערים וצעירים (Peacock & Barker, 2014). בחינה של מידת המועילות של תוכניות התערבות ברחבי העולם אף מראה כי תוכניות העוסקות ביחסי כוח בחברה הן תוכניות אפקטיביות יותר.

ההנחה התאורטית בבסיס עיקרון זה היא שבמהלך הילדות וגיל ההתבגרות מועברים לילדים, לילדות, לנערים ולנערות – באמצעות יחידים, משפחות, קהילות ומוסדות חברתיים – מסרים רבים, גלויים וסמויים, המובילים לציפיות חברתיות ותרבותיות בדבר התפקידים ה"מתאימים" לגברים ולנשים מבחינת המיניות. הללו מפנימים את הנורמות ומאמצים עמדות והתנהגויות שמשפיעות על החלטות שיקבלו בקשר למערכות יחסים ושעוללות לעודד התנהגויות שיש להן השלכות שליליות על הבריאות המינית.

5. בואו נבנה מודלים אקולוגיים!

דמיינו את עצמכם עומדים במרכז של נהר גועש ועצום. לפתע אתם רואים מרחוק כי נחשול אדיר של מים עומד להגיע ולהציף את גדות הנהר. אם תעמדו במרכז הנהר עם דלי יחיד או עם שק חול אחד – האם תצליחו לעצור את הנחשול? הדימוי הזה נועד להדגים את חוסר האפקטיביות של חלק מתוכניות ההתערבות בתחום זה. לדוגמה, תוכניות המנסות לכנות אל מתבגרים ומתבגרות ומנסות במכש אחד או שניים לשנות תפיסות, ערכים ונורמות שהופנמו במהלך 14 שנה או יותר. האם אפשר להכיל נחשול אדיר בדלי קטנטן? התשובה שלילית. לפיכך המודלים העדכניים ביותר בתחומים של קידום בריאות מינית ומניעת פגיעה מינית הם מודלים חברתיים-אקולוגיים של התערבות (Heise, 1998; WHO, 2010), אשר מנסים לייצר השפעה בזמנית בכמה רמות בעולמו של הפרט (הפרט, קבוצת השווים, הורים, משפחה, בית הספר, קהילה ועוד). מודלים אלו מורכבים יותר מאחרים לביצוע ולהערכה, אך הספרות מצביעה על הפוטנציאל הטמון בהם, וכן על מגבלות משמעותיות במידת המועילות לאורך זמן של התערבויות שמתמקדות רק ברמת הפרט.

כותבים שונים העלו את הסברה שייתכן כי חוסר המועילות שנמצא בתוכניות רבות קשור קשר הדוק לסוג השיח הנוגע למיניות (Jones, 2011). שיח עם מתבגרים מתמקד לעיתים תכופות מדי בהשלכות השליליות האפשריות של מיניות וממעט באוריינטציה חיובית (sex-positive orientation), כזאת המדגישה את האפשרות להנאה רגשית וגופנית ממין (Dailey, 1997). הדגש המושם על השלכותיה השליליות של מיניות אינו מכין כראוי את המתבגרים להשתתפותם בחברה כמבוגרים, ולכן על תוכניות ההתערבות לתת מקום לצדדים החיוביים והמהנים של מיניות.

3. בואו נדבר שיח של זכויות!

נוסף על ההתייחסות לצדדיה החיוביים של מיניות, גישות ותוכניות עכשוויות לחינוך מיני ממוקדות בזכויות וביחסי הכוח בחברה. סקירת האפקטיביות של תוכניות התערבות ברחבי העולם מצביעה על כך שתוכניות העוסקות בזכויות אפקטיביות יותר (למשל Haberland & Rogow, 2015). לפיכך על תוכניות חדשות לכלול התייחסות להיבטים אלו. היום יש הסכמה גוברת על כך שאי אפשר להשיג בריאות מינית ולשמרה ללא התייחסות לזכויות אדם ולהגנה עליהן. מנקודת מבט זו, הסטנדרטים הבין-לאומיים קובעים כי למתבגרים יש זכות לקבל מידע הולם שהוא הכרחי לבריאותם ולפיתוח יכולתם להשתתף באופן משמעותי בחברה (ראו האמנה לזכויות הילד, 1991, והאמנה הבינלאומית בדבר זכויות כלכליות, חברתיות ותרבותיות, 1991). האמנות הללו אינן נוגעות ספציפית בבריאות מינית, אך הטענה היא שיש לראות בבריאות המינית חלק מהיכולת למימוש זכויות אחרות.

התייחסות מפורטת יותר לזכויות אדם בהקשר של מיניות אפשר לראות במסמך של ה-IPPF (International Planned Parenthood Federation, 2003), המונה 12 זכויות שהן הבסיס לעיסוק בזכויות מיניות: הזכות לחיים, הזכות לחירות ולביטחון, הזכות לשוויון ולחופש מאפליה, הזכות לפרטיות, הזכות לחופש המחשבה, הזכות לידע ולחינוך, הזכות להחליט על נישואין ועל תכנון המשפחה, הזכות להחליט אם ומתי להוליד ילדים, הזכות לבריאות ולהגנה על הבריאות, הזכות ליהנות מהתקדמות מדעית, הזכות להתכנסות ולהשתתפות פוליטית, ולבסוף – הזכות להיות חופשי מעינויים ומהתעללות.

Jones, T. M. (2011). Saving rhetorical children: Sexuality education discourses from conservative to post-modern. *Sex Education, 11*(4), 369-387.

McCave, E. L., & Rishel, C. W. (2011). Prevention as an explicit part of the social work profession: A systematic investigation. *Advances in Social Work, 12*(2), 226-240.

Peacock, D., & Barker, G. (2014). Working with men and boys to prevent gender-based violence: Principles, lessons learned, and ways forward. *Men and Masculinities, 17*(5), 578-599.

WHO – World Health Organization (2010). *Preventing intimate partner and sexual violence against women: Taking action and generating evidence*. Geneva, Switzerland: WHO.

לסיכום, יצירת שינוי חברתי רחב היקף מהווה אתגר גדול. עם זאת, אני סבורה כי אם נעמוד יחד מול הנהר ונדע כיצד להביטו, נוכל לנצח. לפנינו דרך ארוכה, אך יש לנו גם מפה, אם נבחר להשתמש בה.

מקורות

האמנה בדבר זכויות הילד, אושרה ב-1991 ביום 4 באוגוסט, כתבי אמנה 1038, כרך 31. האמנה הבינלאומית בדבר זכויות כלכליות, חברתיות ותרבותיות, אושרה ביום 3 באוקטובר 1991, כתבי אמנה 1037, כרך 31.

Basile, K. C., DeGue, S., Jones, K., Freire, K., Dills, J., Smith, S. G., & Raiford, J. L. (2016). *STOP SV: A technical package to prevent sexual violence*. Atlanta, GA: National Center for Injury Prevention and Control, Centers for Disease Control and Prevention.

CDC/HRSA Advisory Committee on HIV, Viral Hepatitis, and STD Prevention and Treatment (2012). Draft record of the proceedings (May 8-9, 2012 Atlanta, Georgia). Atlanta, Georgia, US: CDC. Retrieved from http://www.cdc.gov/maso/facm/pdfs/CHACHSPT/20120508_CHAC.pdf

Dailey, D. M. (1997). The failure of sexuality education: Meeting the challenge of behavioral change in a sex-positive context. *Journal of Psychology & Human Sexuality, 9*(3-4), 87-97.

De La Rue, L., Polanin, J. R., Espelage, D. L., & Pigott, T. D. (2017). A meta-analysis of school-based interventions aimed to prevent or reduce violence in teen dating relationships. *Review of Educational Research, 87*(1), 7-34.

Fellmeth, G. L. T., Heffernan, C., Nurse, J., Habibula, S., & Sethi, D. (2013). Educational and skills-based interventions for preventing relationship and dating violence in adolescents and young adults. *Cochrane Database of Systematic Reviews, 19*(6). CD0004534.

Gressard, L. A., Swahn, M. H., & Tharp, A. T. (2015). A first look at gender inequality as a societal risk factor for dating violence. *American Journal of Preventive Medicine, 49*(3), 448-457.

Haberland, N., & Rogow, D. (2015). Sexuality education: Emerging trends in evidence and practice. *Journal of Adolescent Health, 56*(1), S15-S21.

Heise, L. L. (1998). Violence against women: An integrated, ecological framework. *Violence Against Women, 4*(3), 262-290.

International Planned Parenthood Federation (2003). *Sexual and reproductive rights*. London, UK: The author. Retrieved from http://www.ippf.org/sites/default/files/ippf_charter_on_sexual_and_reproductive_rights_guidelines.pdf.

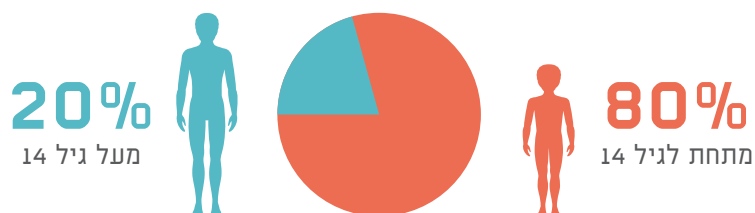

11.5% מכלל הפניות החדשות לעוֹיִסים לחוק הנוער היו בגין חשד לפגיעה מינית (בסך הכול 5,531).

80% מכלל הפונים (4,700) למרכזי ההגנה היו בגין חשד לפגיעה מינית.

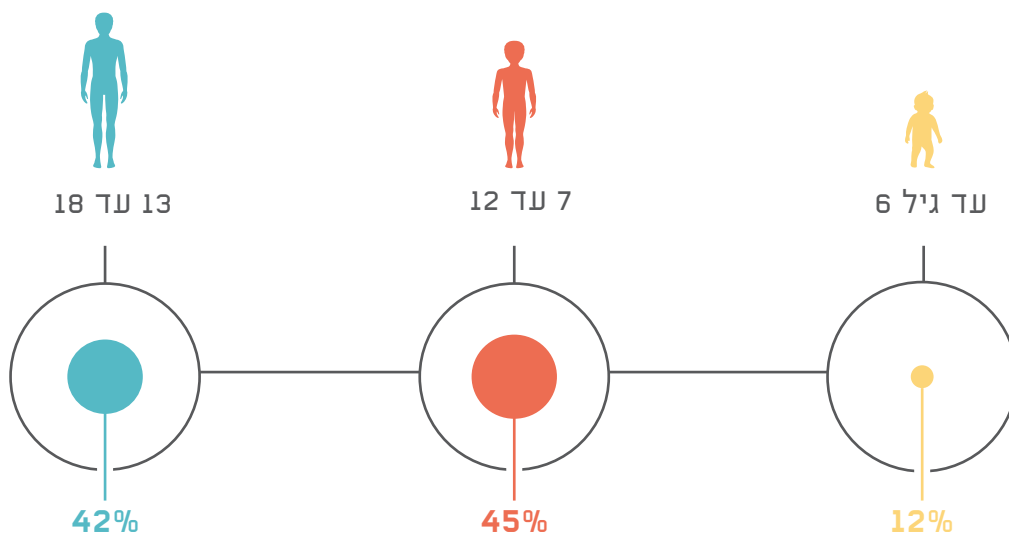
ילדים שפנו למרכזי הגנה* לפי גיל

80% מהילדים שפנו למרכזי ההגנה היו עד גיל 14, פחות מ-20% היו מעל גיל 14.

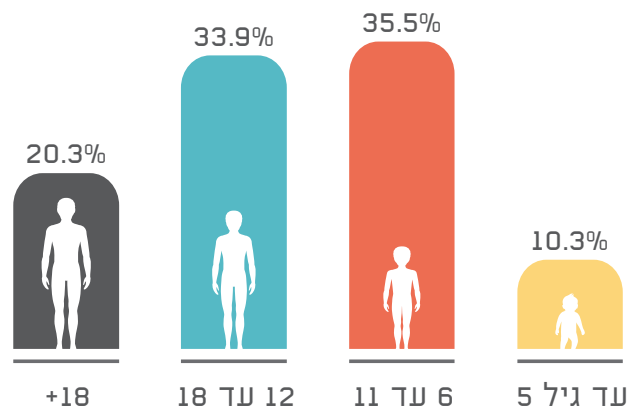
*מרכזי הגנה מיועדים לילדים ובני נוער עד גיל 18.

גילם של הילדים המטופלים במרכזים, 2020

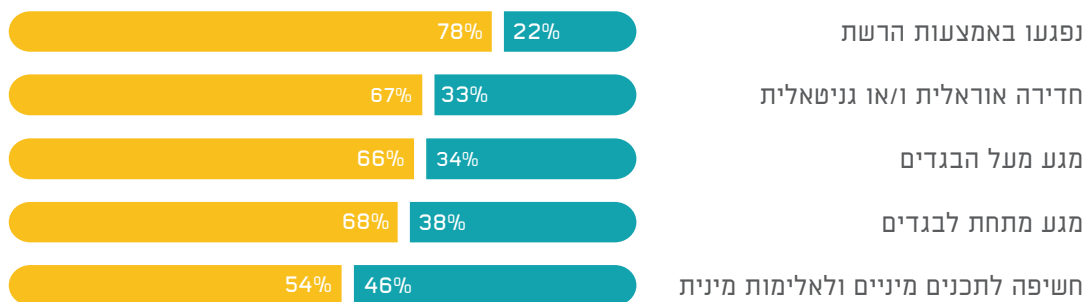
*הנתונים באדיבות משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים שמפעיל את מרכזי הטיפול ברחבי הארץ באמצעות ספקים שונים, במימון ובפיקוח המשרד.

◀ הגיל שבו בגידים שטופלו נפגעו מינית*

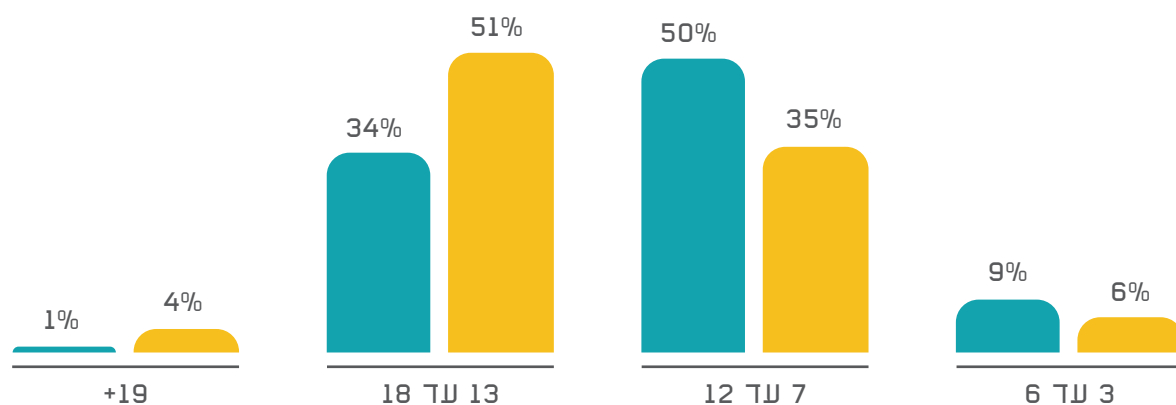
רק 20% מהבוגרים שטופלו בגין טראומה מינית נפגעו בעת שהיו מעל גיל 18. רובם הגדול נפגעו בילדות.

◀ סוג הפגיעה המינית לפי מגדר

בנות בנים

מגדר המטופלים לפי גיל

■ בנים מתוך כל הבנים המטופלים ■ בנות מתוך כל הבנות המטופלות

גילם של 60% מהבנים שטופלו מתחת לגיל 12, 51% מהבנות המטופלות הן בגיל ההתבגרות.

היכן נפגעו הילדים שמטופלים במרכזים

- 2019 -

- 2018 -

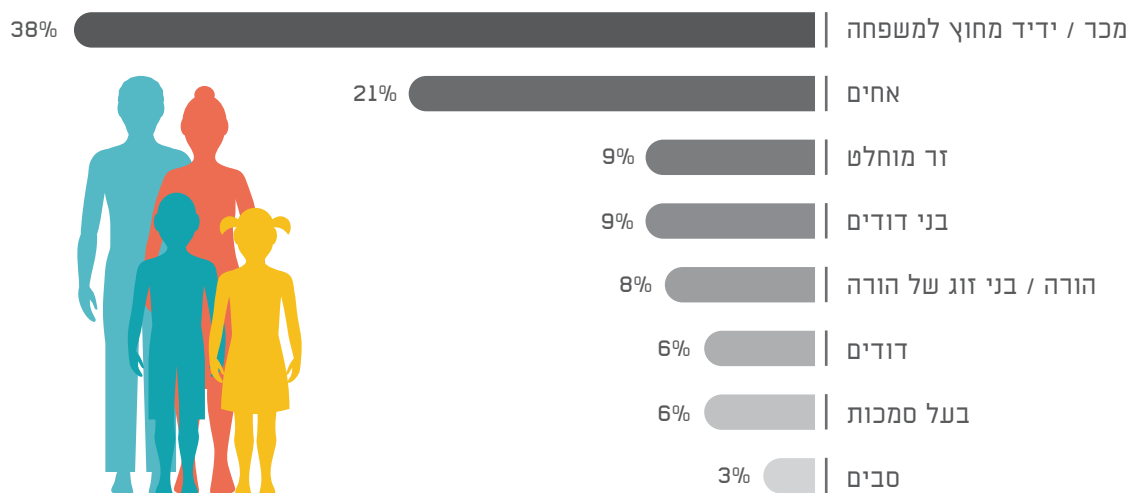

◀ האם הילדים נפגעו על ידי בגיד או קטין?

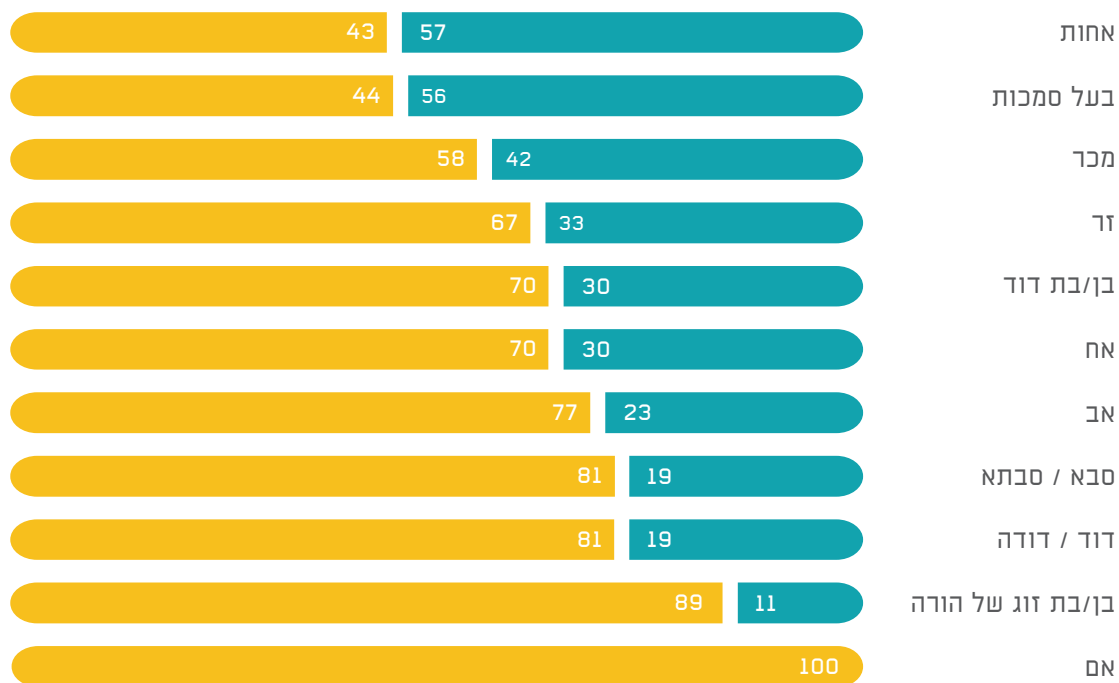

*לרוב פגיעות באינטרנט שלא ניתן לזהות מי הפוגע

◀ מי פגע מינית בילדים

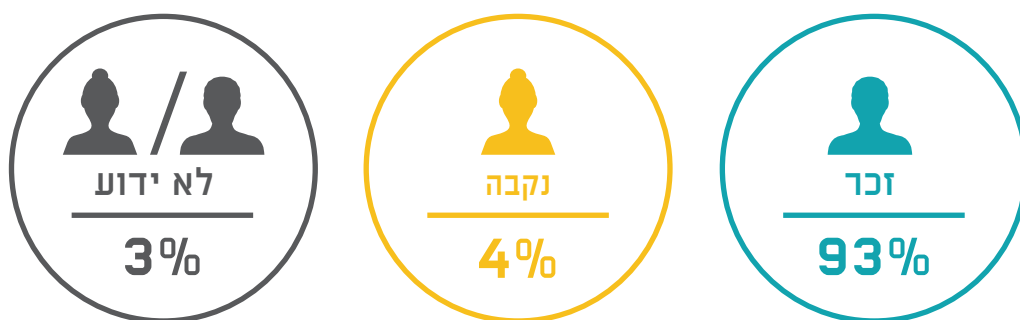

הקרבה בין הנפגע לפוגע לפי מגדר

👤 % בנות
 👤 % בנים

רוב מוחלט של הפוגעים היו גברים

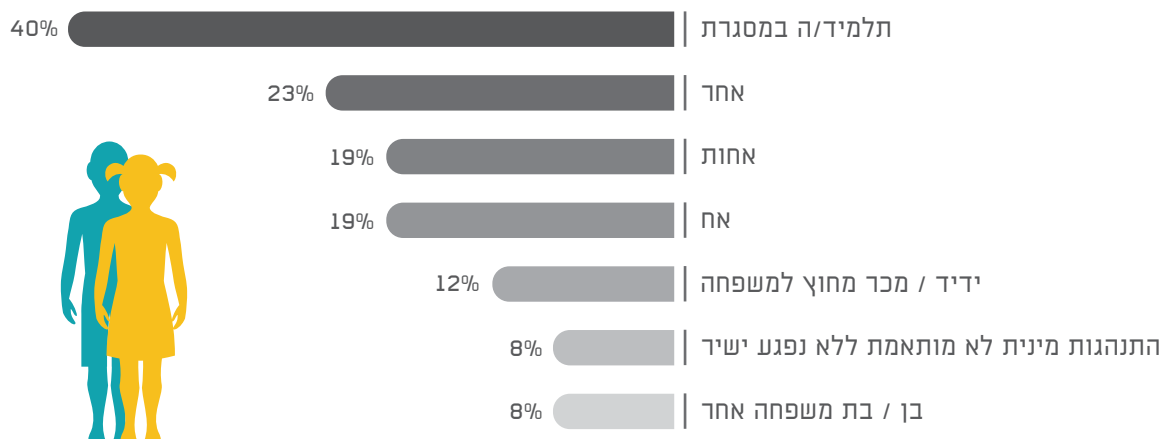

ילדים עם התנהגות מינית לא מותאמת

88% מהילדים המטופלים בשל התנהגות מינית לא מותאמת הם בנים. היתר בנות.

במי פגעו הילדים עם התנהגות מינית לא מותאמת?

*טיפול בקטינים בעלי התנהגות מינית לא מותאמת ו/או פוגעת ניתן לקטינים מתחת לגיל האחריות הפלילית, או מעל גיל זה אם הם אינם מוכרים לשירות המבחן לנוער.

התקרא קולי?
על קבוצת תמיכה דיגיטלית
לנשים שנפגעו מינית

סיגל אוסטר קנב¹

אף פעם לא השתתפתי בקבוצה. פחדתי שלא יבינו אותי, כאן זה יותר קל.

במקום שבו אני גרה אני לא יכולה להצטרף לטיפול קבוצתי, זה מקום קטן.

מציאות הקורונה שנכפתה עלינו לימדה את כולנו שטיפולים מרחוק אפשריים בזכות אמצעים טכנולוגיים. אנשי טיפול מתגמשים ומשתמשים באמצעים שקודם לכן היו בבחינת 'מוקצה' בעיניהם. יש גם מי שמתמשים בטכנולוגיה זו לטיפול ולקידום מיזמים חברתיים עוד בטרם הגיעה הקורונה לחיינו.

פגשתי לריאיון שתי נשות מקצוע שמתתפות ביוזמה מעניינת וחשובה המשלבת טכנולוגיה ומטרות חברתיות: ד"ר נורית גפני (Psy.D, פסיכותרפיסטית, מטפלת ומדריכה בהבעה וביצירה) וציפי כהן סוקולר (בעלת תואר ראשון בהנדסת תעשייה וניהול ותואר שני בפיתוח ארגוני מערכת). **ציפי, המובילה את 7chairs ישראל, מיזם שמשלב טכנולוגיה ומטרות חברתיות, מסבירה:** המיזם פועל זה שלוש שנים, ומטרתו לקדם שינוי חברתי. הטכנולוגיה היא כלי שמסייע לנו להיכנס לתחומי ליבה של רווחה, בריאות וחינוך. זו פלטפורמה שהקים עירד אייכלר, מייסד קבוצת 'שכולו טוב', מתוך מחשבה על אוכלוסיות שלא מגיעות אל השירותים הקיימים. מדובר בחדר צ'אט שמאפשר לשבעה אנשים בעלי מכנה משותף להתכנס ולהצטרף לקבוצת תמיכה בעזרת טקסט. בכל קבוצה יש מנחה מקצועי וסטינג קבוע. הקבוצה הומוגנית ככל האפשר.

מגוון הקבוצות רחב. אפשר למצוא בהן נשים שעברו הפלות חוזרות, נשים בתהליך של כרידה וגירושין, בני זוג של נשים המתמודדות עם סרטן השד, מתמודדות עם לידה שקטה, בני נוער עם חרדה חברתית ועוד. יש קבוצות בשפות שונות.

¹ סיגל אוסטר קנב היא קרימינולוגית קלינית ומטפלת משפחתית, עוסקת שנים רבות בטיפול ובהדרכה בנושא ילדים בסיכון.

אני לא רואה אתכן וזה עוזר לי, ככה אני לא נבהלת מהפנים שלכן כשאני מספרת דברים קשים.

הקבוצה שלשמה התכנסנו היא זו שמובילה ד"ר נורית גפני, של נשים שעברו פגיעה מינית. נורית: חברות הקבוצה אנונימיות זו לזו אבל לא למנחה. המנחה מקיים אינטימיות עם כל משתתפת, בודקת את הציפיות, את החששות, את המטרות ואת ההיסטוריה של המועמדת ומרכיב את הקבוצה בהתאם.

ציפי: בעבר חשבו שבעיקר הפריפריה תינה מהפורמט הזה, בגלל המרחק. היום מבינים שהמרחק הוא גם תרבותי; נשים נפגעות תקיפה מינית בחברה החרדית והערבית, נשאי HIV בחברה הערבית – אלה לא יגיעו לקבוצות תמיכה פרונטליות, ויש סיכוי גדול יותר שיעו לקבוצות כאלה. הקבוצה מאפשרת אנונימיות ולפיכך גם פתיחות וחשיפה גדולה יותר. זה מאיץ את התהליך כי נחסך זמן ההסתגלות לקבוצה.

נורית מתארת את הקבוצה: זוהי קבוצת תמיכה והיא מתנהלת בהתאם, אם כי לעיתים אני מוצאת שיש דיאלוג ביני לביני – אם זו קבוצת תמיכה או קבוצה טיפולית. ייתכן שאחשוב שמועמדת אינה מתאימה בגלל מצבה הנפשי. למשל, מישהי שנמצאת כרגע בעולם הזנות וזה נראה לי מורכב מדי לקבוצה כזאת או מישהי עם הפרעה דיסוציאטיבית חריפה ופעילה שנראתה לי לא מתאימה לקבוצה הראשונה שאני מתנסה בה כמנחה. בקבוצה הראשונה התחילו שבע נשים וסיימו שבע. זה מדד חשוב מאוד, כי בקבוצות כאלה קל מאוד לנטוש ולהיעלם.

הקבוצה מתנהלת ללא מצלמה, כל משתתפת בוחרת לעצמה כינוי שיופיע מול הקבוצה. כל התקשורת מתנהלת בכתב. כולן נכנסות באותה שעה לצ'אט: הצ'ק-אין לפגישה חשוב מאוד. טקס הפתיחה הוא רגע של שקט, תרגיל נשימה, בודקות עד איפה הנשימה מגיעה היום. אופי המפגש הראשון משחקי, כדי להכיר את הכלי וגם כדי להפחית מתח. במפגש הראשון יעלו גם חוקי הקבוצה, ציפיות, מטרות, חוזה טיפולי. מתחיל שיח שבו הן מעלות נושאים בעצמן. יש הרבה רצון לבדוק – האם גם אחרות מרגישות כמותן, איך המשפחה מקבלת את הפגיעה, סוגיות טיפוליות שמהר מאוד מתפתחות.

בפגישות הבאות, לאחר טקס הפתיחה, ימשיכו ויעלו נושאים שעלו קודם לכן או שצצים עכשיו. הקבוצה מתנהלת כקבוצה. המנחה גם היא כותבת. להבדיל מקבוצה באמצעות זום, כאן לא רואים אף אחד. כשאנחנו כותבים יש חיבור לנפש, היד שלנו כותבת. כמנחת הקבוצה, אני צריכה לראות מה התמה

המרכזית, מה מחבר את השיח. אנחנו מדברים על ניתוקים? קרבה ומרחק? עד כמה אני יכולה להניח כאן את מה שקשה לי בלי לדאוג שאני מציפה אתכם? בסיום כל מפגש אנו מכינות 'תיק עזרה ראשונה' להמשך השבוע – מה יעזור לך במהלך השבוע. מנחה יודעת להנחות גם כשיש כאוס בחדר. זו המומחיות וזה התפקיד. היופי בכל זה הוא שגם אם אין לי אפשרות לראות מי מדברת ומי שותקת, התוכנה מסמנת מי לא כתבה כלום כבר עשר דקות או מי כתבה הרבה, ויש לי אפשרות להתייחס בהתאם.

נורית מספרת: בקבוצה הנוכחית רבות מהמשתתפות הן נשות מקצוע שלא יכלו למצוא עצמן בשום קבוצה אחרת בגלל החשש מחשיפה. כולן נשים שעברו פגיעה מינית בילדותן, ולרובן היו פגיעות נוספות גם כשהתבגרו. הקבוצה התמלאה בתוך פחות מיום. המשתתפות מדברות על ביטויים כמו שירת הנפש, חיבור עמוק לעצמי שבא לידי ביטוי בכתב. בהתחלה הקצב איטי, אבל מהר מאוד המיומנות חוזרת, כמו לרכוב על אופניים, כמו כתיבה ב'יומני היקר'. קצב התנהלות הקבוצה חשוב, כי יש חשש מהסחות דעת. הנוכחות היא כאן ועכשיו, והיתרון הוא שאפשר לחזור אחורה ולקרוא שוב מה שנכתב, אולם רק במהלך הפגישה. בתום המפגש המידע נמחק ונשמר רק אצל המנחה.

נורית רואה יתרונות רבים בקבוצת תמיכה שנעשית באמצעות טקסט דווקא לנפגעות תקיפה מינית: היתרונות הגדולים הם שכאשר את כותבת שאת במצב של ניתוק (דיסוציאציה), דבר אופייני לנשים שנפגעו מינית), את בפועל לא מנותקת. אין לנו אפשרות לראות את תנוחת הגוף, את הדמעות ואת הצהלה, אבל אנחנו לומדות לכתוב את זה. כשמישהי רוצה להעלות משהו וחוששת להציף – אנחנו לומדות דרכה לתת סימנים כשמשהו מציף אותנו. מה עוזר לנו להירגע. זהו 'מכל' של שעה וחצי בשבוע, וכל אחת יכולה להדהד את הכאב שלה, בלי לראות. זה שהמשתתפת לא רואה איך האחרות מגיבות גורם לכך שלפעמים קל יותר לדבר. המשתתפות מנסות לתרגם את עצמן לעצמן כדי לתרגם לאחרות, ובטראומה זה הרי חלק בעייתי גם כך. למשל, מישהי כתבה: 'התנתקתי, אני לא יודעת מה היה פה'. מישהי תתנדב לסכם לה. ואז תתחיל עבודה על זיכרון, על רצפים.

התפקידים שאנו פוגשים בדרך כלל בקבוצות באים פחות לידי ביטוי מכיוון שזו קבוצת תמיכה ולא קבוצה טיפולית, אבל גם כאן נמצא את השותקת, הכועסת, המטפלת, המרגיעה, ויפה לראות את השיח שמתנהל. נורית מתייחסת גם לתופעת 'היד הקלה על המקלדת': הופתענו מכך שלא היו מקרים כאלה, של גילויי תוקפנות. התוקפנות באה מתוך שונות. המשתתפים לא רואים את האנשים. הם באים לקבוצת השווים, באים מראש

לקבוצת תמיכה. המנחה נשאר מנחה ויודע את תפקידו, ואם יהיו גילויי תוקפנות או ביטול של האחר, הם יטופלו כמו בקבוצה 'רגילה'. מותר לטעות ולא לדייק ושמידים יתבלבלו. אין ציניות.

נורית מנחה בהתנדבות את שתי קבוצות הנשים שנפגעו מינית. זהו סוג של פיילוט.

ציפי: העמותות הן המשתתפות העיקריות שמביאות את הידע והמומחיות לתחומים ספציפיים. השילוב של עמותה עם קרנות ומשרדי ממשלה ופילנטרופים שמממנים את הפעילות מאפשר עבודה רבה. התקיימו קבוצות בשיתוף המחלקה לשירותים חברתיים, קבוצות 'מי מטפל במטפל' למניעת שחיקה של צוותים רפואיים בכרויקט של משרד הבריאות, וגם אגף השיקום של הביטוח הלאומי הכשיר עובדי שיקום, נשות טיפול ואנשי טיפול, והם מנחים קבוצות מגוונות ברחבי הארץ.

החלום של נורית וציפי הוא לאפשר קבוצה כזאת לבני נוער שנפגעו מינית, אולם זה אתגר מורכב מאוד, משום שאין דרך להכניס בני נוער לקבוצת טיפול ללא אישורים. הן רואות בכלי 'כפפה ליד' לבני נוער, שנושא התקשורת דרך כתיבה הוא חלק בלתי נפרד מחייהם. אולי יהיה אפשר לעשות זאת בעזרת עובדת סוציאלית ברשות המקומית או דרך מרכזים טיפוליים לפגיעות מיניות שמכירים את ההורה ויכולים לקבל אישור.

המיזם מבקש להכשיר מטפלים נוספים העוסקים בתחום הפגיעות המיניות (וגם באובדן ושכול, באובדנות ועוד). המטפלים יעברו מסלול הכשרה להנחיה דיגיטלית בטקסט, עם ליווי והדרכה.

זה המקום היחיד שאני יכולה לדבר על הכול, אפילו על זה שלא בא לי יותר, לא רוצה לסבול... כלום. ואז אתן מספרות לי עליכן ועל הימים האלה שלכן, ולא אומרות לי מה אני צריכה לעשות... אתן לא נבהלות ואומרות לי את כל מה שאני כבר יודעת...

הכוכבית הקטנה

או למה בישראל 2021 עדיין אין די שירותי סיוע
לבנים בזנות?

רעות גיא,¹ מאיה ברון,² אדם³

"הלב" לטיפול בקטינות וצעירות, השקעה בתחום המחקר, החמרת הענישה על צריכת מין מקטינים בישראל, ולפני כמה חודשים נכנס לתוקפו החוק לאיסור צריכת מין בישראל ובצידו תקציב יישום כולל בסך 30,000,000 ש"ח לשם הקמה והרחבה של מענים לאוכלוסיות בזנות.

למרבה הצער, כל זה לא עזר לכוכבית הקטנה להתגבש לכדי תוכנית ייעודית מתוקצבת לטיפול בבנים בזנות – אף על פי שהיא כבר נכתבה והונחה על שולחן מקבלי ההחלטות המתחלפים תדיר, ממתניה שמי מהם רק יחליט.

אדם: בקלות אפשר לראות גבר עומד ברחוב ממש כמו אישה ומפרסם מודעה באינטרנט כמו אישה, נהוג לחשוב שנשים הן יותר פגיעות ויותר רגישות אבל גם אני, בתור גבר עצמאי, נורא מפחד ומרגיש חשוף ושאינן לי יכולת להגן על עצמי. גם אני כגבר מכרתי את הגוף שלי תמורת כסף כדי לשרוד, אם זה כדי לישון עוד לילה באיזה חדר כדי שלא יהיה לי קר... היה יכול להיחסך הרבה כאב אם לנו הגברים היו גם מעגלים תומכים. לנשים יש פגישות טיפוליות לנפגעות, הוסטלים לנשים מוכות ומקלטי חירום. לגברים מה יש? אין כלום... יעני אתה גבר אז תסתדר...

תופעת הזנות בקרב נערים, צעירים וגברים היא תופעה רחבת היקף, אך יש עליה מעט מאוד נתונים ומחקרים. הסקר הלאומי על תופעת הזנות בישראל שנערך בשנת 2015 בידי משרד העבודה הרווחה והשירותים החברתיים אמד את מספרם של הגברים בזנות ב-550-570. המספר לא כלל קטינים. זנות גברים מתקיימת במגוון זירות – ברחוב, בדירות דיסקרטיות, במועדונים ובארים, בסאונות וכמובן ברשת, בגלוי באתרי הסקס ובמרום ברשתות החברתיות, בכורומים, בצ'אטים, באתרי היכרויות תמימים לכאורה וכן דרך הזמנות פרטיות, אשר מתווכות בדרך כלל על ידי גורם מדיח המשדל ומסרסר לזנות.

אדם: נכון שגברים הם צרכני הזנות אבל לא רק. בואו לא נשכח שלכל בן אדם יש את הנטייות המיניות שלו וכל אחד מאיתנו חשוף לפגיעה, אישה וגבר כאחד. לא רק נשים נמצאות במעגל הזנות, גם טרנסיות, הומואים, אפילו סטרייטים. בסופו של דבר, בני אדם. אם יושבים על צ'אט או גריינדר אפשר למצוא עשרות נתמכים, והרוב הם צעירים. לא צריך להגיד את זה אפשר להיכנס ולראות את זה בעיניים.

במדינת ישראל יש היום רק שתי מסגרות לטיפול בבני נוער וצעירים בזנות: מרחב "הלב" בתל אביב לקטינים ולצעירים

לזכרו של ד', שלצערנו לא זכה לכתוב איתנו מאמר, אבל סיפורו נמצא עמוק בליבנו ומלווה אותנו גם בכתיבת מאמר זה.

המאמר נכתב יחד עם אדם, צעיר המוכר לנו זה חמש שנים לאחר שאוטר באחד מסירי הרחוב של צוות האיתור במרחב "הלב". הסיפור של אדם מובא כאן כפי שבחר אדם לספרו – לא רק מתוך הסכמה אלא מתוך תחושת שליחות פנימית חזקה ורצון, שלו ושלנו, להעביר את המסר של נערים רבים מדי במצבו שפגש בעולם הזנות המתקיים במקביל לעולמנו באין מפריע.

בשנת 2007, לראשונה מאז קום המדינה, נכח ראש ממשלה (אז – אהוד אולמרט) בישיבת הוועדה לקידום מעמד האישה, והכריז על הקמת תוכנית בין-משרדית לטיפול בנשים במעגל הזנות. התוכנית החלה לפעול בשנת 2008. עיקריה היו הקמת מקלטים טיפוליים להוצאת נשים ממעגל הזנות, פתיחת דירות חירום ללינה זמנית עבור נשים אשר עדיין אינן רוצות או אינן מסוגלות לצאת ממעגל הזנות אולם זקוקות לסיוע חירום, פתיחת מרכזי יום טיפוליים אשר יספקו טיפול פרטני וקבוצתי לנשים ביציאתן מעולם הזנות, וכן ניידות למזעור נזקי הזנות מטעם משרד הבריאות, שמטרתן לתת מענה רפואי מיידי לנשים בזנות ולהפנותן לטיפול אינטנסיבי על פי הצורך.

התוכנית רחבת ההיקף תוקצבה בסך 10,000,000 ש"ח, ונחתמה בשורה האחרונה בכוכבית קטנה, כמעט בלתי נראית: *השימוש בלשון נקבה כי רוב העוסקות בזנות הינן נשים וצעירות אך הכוונה לכלול גם גברים וצעירים.

מאז ועד היום עברו ארבע עשרה שנים. יציאתה של התוכנית הבין-משרדית לדרך בישרה בשורות רבות בתחום הזנות בישראל: פתיחת המרכזים לטיפול בנשים, פתיחת מרחבי

¹ רעות גיא היא מנהלת תחום חברה ורווחה, קרן שוסטרמן ישראל.

² מאיה ברון היא מנהלת תחום קצה ונערות, עמותת עלם.

³ אדם – בן אנוש, ההפך משקוף, נבחר על ידי הכותב לצורך המאמר.

אותם נערים וצעירים צריכים במצב הזה: להרגיש שיש להם איפה להיות, שיש על מי לסמוך.

הסיפור של אדם הוא אומנם סיפור של נער אחד, אבל הוא מספר את סיפורם של בני נוער רבים שאנו פוגשות בעבודתנו מדי יום, שנים רבות.

אדם: סימני האלימות שהיו על גופי היו שקופים בעיני הסביבה, כל כך רציתי שמישהו יראה וישאל. הרגשתי שקוף. הדבר שהייתי הכי זקוק לו זה אדם שיקשיב לי, שיבין אותי, יתעניין בי, שיראה אותי ויתמוך בי. כל כך רציתי אדם שיהיה לו אכפת ממני. וכאשר הכול התפוצץ ויצאתי מהבית הייתי זקוק למסגרת מכילה, ללא הרבה גבולות וחוקים נוקשים, מקום שבו אוכל להרגיש בטוח ומוגן ויקבלו אותי עם הכעסים והחבילה שבאתי איתה בלי לשפוט.

השילוב בין הפגיעה המינית שעבר אדם, הבושה, ההסתרה וכאמור, היעדר הלגיטימציה, הקשו מאוד על אדם להיקלט במסגרות סגורות וסמכותניות. מסגרות אלו, כפי שמעידים רבים מהנערים (וגם מהנערות) שפגשנו ברחוב, משחזרות חוויות רעות עבורם, כגון השליטה שכבר נלקחה מהם בעבר והופקעה בידי מי שהיה הסמכות מבחינתם וגם פגע בהם אנושות. הרי ידוע שכדי לסייע למי שהשליטה הופקעה ממנו יש להחזיר לו את תחושת השליטה⁴, ההיפך מהפעלה של עוד סמכות וכוח, משם הם כבר ברחו, וכעת הם שבים ומבקשים הכלה, חופש משיפוטיות, שנראה ונקשיב להם, ממש כפי שתיאר זאת אדם ורבים אחרים במצבו. באין תחושת הקלה לאובדן השליטה באמצעות המסגרות ששוב מפעילות עליהם כוח, סמכות ושיפוטיות, קצרה הדרך לרחוב ולהישרדות באמצעות הגוף.

מאפייני זנות גברים

לאחר שנים של עבודה עם צעירים וצעירות בזנות, התמונה שמתקבלת מהשטח מספרת לנו שגברים רבים, כנשים, באים מרקע של פגיעה, לרוב בתוך המשפחה. בריחה מהבית היא התמודדות שכיחה בשל המציאות הפוגענית שבה חיו ולצידה איום מצד המשפחה שממשיך להתקיים גם מרחוק. מרבית הגברים הצעירים שפגשנו (יותר מ-90%) באים מחברות סגורות ופטריוארכליות, שבהן כבוד הגבר במשפחה הוא בעל ערך עליון, וכאשר יש פגיעה בערך זה, נפגעת הגבריות ונכגע

עד גיל 21 ומרחב "הלב" בחיפה לבני נוער וצעירים עד גיל 26. שני המרחבים מופעלים על ידי עמותת עלם במימון משרד הרווחה ובשיתוף עם הרשות המקומית. מרחבים אלו נותנים מענה לכ-100 נערים וצעירים בשנה⁴, פתוחים 24/7 עבור בני נוער, צעירות וצעירים על רצף הזנות, ומספקים קורת גג בטוחה ללא תמורה וללא תנאי, מענים הומניטריים וצמצום נזק פיזי ורגשי לצד אפשרויות לטיפול, תעסוקה והפניות לגורמים בקהילה.

מלבד שתי התוכניות האלו, המוגבלות בגיל, אין אף תוכנית ייעודית בישראל לגברים בזנות.

סיפורו של אדם

אדם הוא הבכור בשלושה אחים. מגיל צעיר הוא ספג התעללות קשה מידי אימו, שכללה אלימות פיזית, השפלות, התעללות רגשית ופגיעה מינית. אדם הוצא מהבית בצו בית משפט, פעולה שלכאורה הייתה אמורה להפסיק את ההתעללות המתמשכת בו, אבל מסע הייסורים שלו בחיפוש אחר מקום יציב ובטוח רק נמשך עוד והידרדר. אדם נשלח למסגרות נעולות, נוקשות, שלא תאמו את צרכיו, וכך לאחר תקופה קצרה מצא עצמו ברחוב ללא מענה. ההימצאות ברחוב, כשסל האופציות האחרות מציע בית מתעלל או מסגרת סגורה שברח ממנה, הובילה את אדם בזמן קצר יחסית להשתמש בגופו תמורת אוכל, מקום לינה, כסף או כל תמורה אחרת שתאפשר לו להסתדר, ולו לכמה שעות או ימים.

אדם מתאר את חוויית ההסתרה שליוותה אותו לאורך כל הדרך, החל בפגיעה המינית שעבר בביתו וכלה בהישרדות באמצעות זנות ברחוב. הוא מתאר גם את היעדר המענים הרלוונטיים למצבו:

אדם: כשהייתי עוד קטין ושרדתי ברחוב דרך הזנות, בהתחלה זה היה בסתר ואנשי המקצוע לא ידעו, בגלל השיפוטיות שהייתה להם כלפיי. אני זוכר לא פעם ולא פעמיים שניסו לארגן לי לינה ואמרו לי: "תראה יש רק מקום לבנות ואם אתה תישן שם זו בעיה". אז לא היו כל כך הרבה ברירות אלא לישון ברחוב. הייתה פעם אחת אופציה בדירת חירום ואני הייתי צעיר מאוד וכולם היו שם בגילים מבוגרים, יכולים להיות כמו אבא שלי. במקום כזה הפחד רק גובר מכיוון שהיו לי פגיעות רבות מגברים מבוגרים, ולישון שם היה די מפיח. אני יודע מה

⁴ מסגרת אינטרנית ואקסטרנית הכוללת הלנה (שלטר), מרחב לצמצום נזק, ליווי פרטני, טיפול, סיוע רפואי, ארוחה חמה ועוד. ללא התניות וללא שיפוטיות.

⁵ <http://bit.ly/3t5uinS>

ומתאכזבים – יישמע צלול, חזק, ולא עוד ככוכבית קטנה בשולי הדברים.

הכבוד שעליו גדלו כל חייהם.

בשל הפגיעות המיניות המרובות שחוו, חלקן על ידי גברים, רבים מדווחים על בלבול וקושי בכל הקשור לנטייה ולזהות המינית. בעקבות כל אלה הם חווים בדידות עצומה, פוגעים בעצמם, עושים ניסיונות אובדניים, חווים דיכאון וחרדה בעוצמות גבוהות, חוסר אמון בבני אדם, הזנחת מצבם הבריאותי ועוד. תופעה ייחודית לגברים בזנות היא שהם מגוונים את זהות המגדר שלהם, ובשפתם "עולים על האישה". הם מעידים כי באמצעות מופע מגדרי של אישה בעולם הזנות הם חשים אטרקטיביות יתר בקרב צרכני המין, דבר שמתרחש לרוב בד בבד עם העלייה בגיל, שכן צרכני מין מעדיפים בבירור קטינות וקטינים, ולכל הפחות בעלי מראה צעיר.

שלא כנשים, רוב הגברים שפגשנו הביאו את הזנות לשיח פתוח וכן בתוך זמן קצר יחסית. ברגע שחוו חום והיעדר שיפוטיות, צרכו גורמי טיפול ונעזרו בהם.

מקורות
ליכטנר, ר' ודידסון-ערד, ב' (2002). גברים צעירים העוסקים בזנות: היסטוריית חיים וחוויות עכשוויות. תל אביב: המרכז הבינתחומי לחקר מדיניות וטיפול בילדים ונוער. בית הספר לעבודה סוציאלית על שם בוב שאפל, אוניברסיטת תל-אביב.

סיכום

לאורך השנים הודרו נערים, צעירים וגם גברים מהשיח ומהשירותים המקצועיים בישראל. ככל ששירותים אלה התפתחו, כך נשארו הפגיעות המיניות והזנות בקרב בנים בעיות ללא מענה או פתרון.

למרות ההבנה שמדובר בתופעה מושתקת, לא מוקצים היום די משאבים לאיתור התופעה ולטיפול בה. למרבה הצער, גם היום ומזה עשור ויותר אין בישראל פתרונות ייעודיים ורלוונטיים המתוכננים ומותאמים למאפיינים ולצרכים של נערים וגברים בזנות, ולמעשה מותירים אותם, שוב, מחוץ לשיח ומחוץ למעגלי התמיכה והטיפול.

כדי להצליח לאתר אותם ולהגיש להם סיוע ראוי, עלינו להפעיל תוכניות חדשניות, ייחודיות, המביאות בחשבון תופעה זו במלוא הרצינות – במקום להשאיר אותה בצד, עם כוכבית קטנה.

בהיעדר שירותים משולבים, הוליסטיים ורב-תחומיים, ניסיונות הסיוע לכל אותם נערים וצעירים ממשיכים להיות מוגבלים, זמניים ולבסוף גם בלתי יעילים.

אנו תקווה כי קולו של אדם – הדובר בשם כל אותם נערים, צעירים וגברים המבקשים שוב ושוב מענה מותאם למצבם

iStock

שירות מודע טראומה ומוגבלות

איה רוט¹

ובכל זאת נראה שהאירוע הזה צובע את הקשר בין ימית ובין המטפלים בצבעים עגומים וגורם לשני הצדדים מצוקה רבה. האם זו אכן גזרת גורל? האם אפשר לשנות משהו במציאות הזאת? מה משמעות היותה נכגעת טראומה בהקשר זה?

שירות מודע טראומה במחקר

שירות מודע טראומה (Trauma Informed), כפי ששמו מרמז, מבוסס על תפיסה של שירות, לא של טיפול נפשי. **זו תפיסה הפונה אל הצוותים במסגרות נותנות שירות ומבקשת ללמד אותם שני עקרונות בסיסיים:**

עיקרון אחד הוא שחוויות שליליות ואף טראומטיות בילדות נפוצות מכפי שחשבנו; למעשה, בכל קבוצת אוכלוסייה נתונה יימצאו 20-30 אחוזים² של בני אדם שבעברם יש היסטוריה של שלושה (או יותר) אירועים שליליים שהתרחשו בילדותם, ושלריבוי אירועים זה עשויה להיות השפעה משמעותית

ימית היא נערה עם הנמכה קוגניטיבית המתגוררת בהוסטל באזור ירושלים. הדבר שהיא שונאת יותר מכול הוא גזיזת הציפורניים בגליה. היא מתניידת בכיסא גלגלים, ולכן גזיזת הציפורניים נעשית בידי איש צוות. הפעולה הזו נחווית כמלחמה כואבת בין שני הצדדים – ימית המבועתת שורטת, נושכת, צועקת, בזמן שאיש צוות אחד נאלץ להחזיק אותה והשני גוזז.

"טקס" זה מתרחש לעיתים רחוקות, שכן שני הצדדים חווים אותו כאירוע קשה. לכן גוזזים את ציפורניה רק כשזה הכרחי,

¹ איה רוט היא קרימינולוגית קלינית, בעלת תואר שני, מנהלת תחום המרכזים לטיפול נפשי באנשים עם מוגבלויות בעמותת שק"ל.
² זה נתון שפירושו שבכל הוסטל, דירה או מסגרת שירותים, 30% מנותני השירות וממקבלי השירות הם בני אדם (מבוגרים, ילדים ונוער) עם טראומה משמעותית.

התשובה הראשונה שצריכה להינתן נוגעת לסיכון להופעה של טראומה: ילדים, בני נוער ומבוגרים עם מגבלות חשופים לאירועים טראומטיים פי כמה מילדים, בני נוער ומבוגרים ללא מגבלות. אלו ממצאי מחקרים בעולם ובארץ. אומדן שנעשה בשנים האחרונות באוכלוסייה בישראל מצא שהפער הוא פי שלושה בקירוב (ברלב וקרן-אברהם, 2017).

כאשר אנחנו כוללים ב"סל" האירועים השלייליים לא רק אירועים טראומטיים "קלאסיים", כגון הזנחה, אלימות, פגיעה מינית – האם איננו מגדילים בהכרח את הפוטנציאל לטראומה בקרב ילדים, בני נוער ומבוגרים עם מגבלות? לדוגמה, עצם הקשיים בתקשורת של הילד עם סביבתו, שנגזרים מן המגבלות, קושי בתיווך הורי, מצוקה משפחתית סביב ההתמודדות עם המגבלות, יציאה מוקדמת מן הבית למסגרת חוץ-ביתית, אם זו מתרחשת – כל אלה עשויים בהחלט להיחשב כ-ACEs, חוויות שליליות בילדות.

מה שמביא אותנו להידרש לשאלה השנייה: האם מנגנון ההשפעה של אירועים שליליים מצטברים פועל על ילדים, בני נוער ומבוגרים עם מגבלות כפי שהוא פועל על אלה שאינם עם מגבלות? המחקר ההולך ומתפתח בתחום זה מעיד שכן. יש עוד ועוד עדויות להשפעה שלילית מוכחת. החוקרים Safranek, Buss and Yeoman (2012) מצאו שילדים עם מגבלות שכלית חשופים למספר גדול יותר ולטווח רחב יותר של אירועים שליליים בילדות לעומת ילדים ללא מגבלות שכלית, ושל אירועים השלייליים יש השפעה מצטברת על הופעתה של פסיכופתולוגיה אצל ילדים אלה.

גם Rigles (2017) מצאה כי ילדים עם אוטיזם חווים אירועים שליליים באופן חמור יותר מקבוצת השווים שלהם, ושיש לכך השפעה שלילית על בריאותם. החוקרים Hoover and Kaufman (2017) מצאו כי ילדים עם ASD על הספקטרום האוטיסטי חווים בריונות מצד קבוצת השווים פי שלושה עד פי ארבעה מילדים ללא מגבלות, מה שמשפיע על הישגים אקדמיים ועל בריאות נפשית, ובכלל זה עלייה בסיכון לאובדנות. הם ציינו עוד שילדים על הרצף האוטיסטי נתונים בסיכון גבוה לחוויה של אירועי ילדות שליליים גם סביב פרידת הורים וקשיים כלכליים.

החשיבות בשיח ובהטמעת נושא השירות המודע לטראומה בקרב ילדים, בני נוער ומבוגרים עם מגבלות מודגשת עוד לנוכח העובדה שאנשים עם מגבלות נעזרים – יותר מכולנו – במגוון גדול ורחב של מסגרות נותנות שירות לאורך כל חייהם. מסגרות

עליהם – בריאותית, רגשית והתנהגותית, גם בבגרותם (Felitti et al., 1998; Shonkoff & Garner, 2012).

העיקרון השני מבוסס על הראשון: בשל הסבירות הגבוהה של אירועים טראומטיים בילדות בקרב רבים באוכלוסייה, יש לתת את הדעת על סבירות גבוהה גם לכך שהם עדיין נושאים את אותן צלקות. הדבר נכון בייחוד במסגרות שבהן דרגות החופש של האדם מצטמצמות והוא תלוי באחרים בעניינים שונים.

בשני העשורים האחרונים התפתח מאוד המחקר של **אירועים שליליים** בילדות (Adverse Childhood Experiences – ACEs),³ ואחד הממצאים החשובים שעלו במחקר הוא שלכל האירועים האלה יש איכות מצטברת; כלומר, ככל שאדם **חווה מספר גדול יותר של אירועים שליליים** בילדות, כך גובר הסיכוי להפרעה לתהליך התפתחותו הנירולוגית, הפרעה שהיא תוצאת ההשפעה הרעילה של דחק מתמשך על מבנה המוח. מכאן סלולה הדרך לפגיעה ביחסים חברתיים, בהתפתחות רגשית וקוגניטיבית ואימוץ של התנהגויות מסכנות מבחינה בריאותית (התמכרויות שונות, אכילת יתר) שגם הן מגבירות את המצוקה. כמו כן ידוע לנו כי כ-30 אחוזים מקרב האוכלוסייה עשויים לחוות מצוקה פוסט-טראומטית שהטריגר העיקרי שלה הוא מצבי מצוקה שונים העלולים לשחזר את אותה חוויה ראשונית טראומטית של אובדן שליטה בחייהם.

שירות מודע טראומה לילדים ולמבוגרים עם מגבלות

אין פלא שנושא השירות המודע לטראומה פרץ לראשונה כתפיסת עבודה בבתי חולים כלליים. זה המקום שבו אנשים רבים נזקקים לשירות ותלויים ברמות שונות בנותן השירות. הערך המרכזי של הפיכת מסגרות רפואיות למודעות לטראומה נובע מן הרצון להנגיש את השירות הרפואי לכול, כך שגם אותם אנשים הזקוקים להתייחסות מותאמת כדי ליהנות מן השירות בלי לחוות טראומטיזציה חוזרת יוכלו לקבלה (Kezelman and Stavropoulos, 2012; SHAMHSA, 2014).

ולאחר הצגת ההתפתחות של השירות המודע לטראומה ביחס לאוכלוסייה הכללית, יש מקום לשאול את השאלה – **מה לכל זה ולילדים, בני נוער ומבוגרים עם מגבלויות? האם שירות מוכוון טראומה רלוונטי להם? ואם כן – כיצד?**

³ הללו כוללים בתוכם אירועים שיש בהם ידועים ומוכרים היטב כאירועים טראומטיים, כגון פגיעה מינית, פיזית ורגשית, וכן הזנחה פיזית ורגשית, אך גם אירועים כגון פטירה של קרוב משפחה ממדרגה ראשונה, אלימות של הורה אחד כלפי האחר, גירוש ההורים, מחלת נפש של אחד מבני המשפחה או מאסר ועוד (Felitti et al., 1998; Shonkoff & Garner, 2012).

לאפשר הבנה של ההתנהגויות ושל הגורם להן והפניה לטיפול מתאים. על כן הכרה וזיהוי של תסמיני פוסט-טראומה הם שלב חשוב בהפיכת ארגון למודע טראומה.

אלה הם עקרונות הבסיס של השירות המודע לטראומה, המוכרים כארבעת ה-R (SAMHSA, 2014):

Realize – הבנה של הצוות עד כמה הטרומה נפוצה וכיצד פועלים מנגנוני הטרומה וההחלמה

Recognize – הכרה ויכולת זיהוי של תסמיני טראומה

Responds – אינטגרציה של הידע שנרכש על טראומה לתוך עבודת הארגון

Resist – פעילות אקטיבית למניעת טראומטיזציה חוזרת

ואלה ששת העקרונות המעשיים (או ערכי הליבה) של שירות מודע טראומה (SAMHSA, 2014):

1. ביטחון פיזי ורגשי
2. אמון ושקיפות
3. תמיכה של קבוצת השווים
4. שיתוף והדדיות
5. אפשרות ביטוי עצמי ובחירה
6. הכרה במגדר, במוצא ובתרבות

נחזור אל ימית שהזכרנו בפתח המאמר. עבודת המטפלת הרגשית במרכז הטיפול עם צוות ההוסטל של ימית הייתה ברובה סביב הגברת המודעות של הצוות במסגרת לטראומה:

נעשתה למידה משותפת עם הצוות של קורות חייה של ימית, נערה אשר הוצאה מבית הוריה בחירום לאחר שחוותה הזנחה קשה על ידי אימה ופגיעה מינית מתמשכת על ידי שכן; התבוננות משותפת עם הצוות על הדרך שבה האירועים הטרומטיים בחייה יצרו את המצוקות שהיא מתמודדת עימן, על הפגיעה הקשה שיצרה את החוויה הטרומטית המוקדמת באמון הבסיסי של ימית בעולם, ומכאן לציפורני הרגליים, ולהבנה של הצוות את החוויה החוזרת של אובדן שליטה ואמון, כאשר היא מוחזקת וחווה את עצמה נפגעת בשנית.

חינוך, צהרונים, מסגרות תעסוקה ודיור – כל אלה באות במגע עם האדם עם מוגבלות, ולעיתים קרובות הן אינן מודעות לצלקות הטרומטיות של מקבל השירות שלהן ולהשלכותיהן על רגשותיו, על מחשבותיו וגם על התנהגותו.

עובדת סוציאלית מסורה מאחת ממסגרות הדיור בדרום הפנתה לטיפול נפשי מקבל שירות צעיר בעקבות צורך שהיא זיהתה בחינוך מיני, מכיוון שהוא מעוניין בזוגיות. בהפניה תואר בקיצור המעבר שלו למסגרת לאחר שחווה פגיעה פיזית מידי מדריך במסגרת אחרת, וההפניה עמוסה בתיאורים הנראים לעין המקצועית כתסמינים מובהקים של פוסט-טראומה. וכך נכתב: *לאחרונה אנחנו רואים תנודות במצבי הרוח, אי שקט, חוסר שביעות רצון, אי שיתוף פעולה, התכנסות, התעלמות מאנשי צוות במכוון, הליכה אינטנסיבית במעגלים, כעסים ובכי.* ועוד נכתב: *הצוות מדווח כי לעיתים מצב רוחו ירוד והוא נראה מכונס בעצמו ומדבר הרבה על הפחד מאותו מדריך שפגע בו בהוסטל הקודם. המטופל / דייר מספר שהוא רואה אותו בכל מיני מקומות, מסתכל עליו, נוגע בו ומביע חשש שיפגע בו שוב.* עם זאת, ההפניה היא, כפי שכתבה העובדת הסוציאלית, לטיפול מיני חברתי, לשם הקניית מיומנויות ליצירת קשר עם בני המין השני. אין זאת אלא שהעובדת הסוציאלית המסורה אינה יודעת לזהות ולהכיר סימני מצוקה ותסמיני פוסט-טראומה.

אנשי צוות רבים אינם יודעים לזהות תסמינים פוסט-טראומטיים, ויש לכך שתי סיבות עיקריות:

האחת – היכרות עם קבוצות התסמינים השונות של פוסט-טראומה מחייבת את אנשי המקצוע מתחום הטיפול הנפשי ללמידה והתמחות בתחום.

השנייה, המורכבת יותר – בכל הנוגע לבני אדם עם מוגבלות, מבוגרים, בני נוער וילדים, תסמיני הטרומה לעיתים קרובות "ממוסכים" על ידי תסמיני הלקות. במילים אחרות, אם אדם חווה עוררות יתר במצבי מצוקה, התנהגותו נתפסת כ"אי שקט". אם הוא מפתח התנהגויות נמנעות, גם הן עשויות להפוך לחלק מן האפיון האישי שלי כמופנם. מחשבות חודרניות, מצבי דיסוציאציה, צמצום רגשי – כל אלה תסמינים שקשה (אם כי לא בלתי אפשרי) לבודד אצל אדם עם מוגבלות ולזהותם כפי שהם במקרים רבים – תסמינים של פוסט-טראומה. אילו ידעה אותה עובדת סוציאלית מסורה לזהות תסמינים אלה, האם הייתה יודעת לספק מענה מותאם יותר לצורכי המטופל?

הטיפול הרגשי באנשים שחוו פוסט-טראומה נותר נחלתם של אנשי הטיפול המתמחים בנושא זה. עם זאת, זיהוי נכון יכול

במגדרו ובתרבותו – נוכל ליצור סביבה שמאפשרת התפתחות ומקטינה סיכון לשחזור הטרומה.

מקורות

ברלב, ל' וקרן-אברהם, י' (2017). ילדים ובני נוער עם מוגבלות נפגעי התעללות והזנחה: אומדן היקף התופעה בישראל. ירושלים: מאיירס-ג'וינט-ברוקדייל, המרכז לחקר מוגבלויות. תשע"ז.

Felitti, V. J., Anda, R. F., Nordenberg, D., Williamson, D. F., Spitz, A. M., Edwards, V., & Koss, M. P. (1998). Relationship of childhood abuse and household dysfunction to many of the leading causes of death in adults: The Adverse Childhood Experiences (ACE) Study. *American Journal of Preventive Medicine*, 14(4), 245-258.

Hoover, D. W., & Kaufman, J. (2018). Adverse childhood experiences in children with autism spectrum disorder. *Current Opinion in Psychiatry*, 31(2), 128-132.

Kezelman, C., & Stavropoulos, P. (2012). The last frontier: Practice guidelines for treatment of complex trauma and trauma informed care and service delivery. *Blue Knot Foundation*. Kirribilli, Australia: Adults Surviving Child Abuse.

Rigles, B. (2017). The relationship between adverse childhood events, resiliency and health among children with autism. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 47(1), 187-202. doi: 10.1007/s10803-016-2905-3.

Safraneck, T., Buss, B., & Yeoman, K. (2012). *Epidemiologic investigation: Association between adverse childhood experiences and adverse health outcomes*. The Office of Epidemiology at the Nebraska Department of Health and Human Services (pp. 1-47).

Shonkoff, J. P., & Garner, A. S. (2012). The lifelong effects of early childhood adversity and toxic stress. *Pediatrics*, 129(1).

SAMHSA – Substance Abuse and Mental Health Services Administration (2014). *Concept of trauma and guidance for a trauma-informed care approach*. U.S. Department of Health and Human Services.

לקריאה נוספת

Hatton, C., & Emerson, E. (2004). The relationship between life events and psychopathology amongst children with intellectual disabilities. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 17, 109-117. doi: 10.1111/j.1360-2322.2004.00188.x

ההבנה של הצוות פתחה פתח להתבוננות משותפת מנקודת מבט אחרת, מכילה ומאפשרת. המרחב הזה אפשר למצוא פתרונות משותפים עם ימית, ואלה החזירו לה את תחושת השליטה ואת חוויית המוגנות שנחוצות לה כל כך. כל שנדרש היה שיח של הצוות עם מקבלת השירות, במאמץ לאתר מתווה משותף שיאפשר לה חוויית שליטה וביטחון בתוך הפעולה של גזיזת הציפורניים. גם עבור אנשי הצוות, שנאלצו שוב ושוב למצוא את עצמם שלא ברצונם בעמדת ה"תוקפן", החוויה הייתה חוויה של הקלה עצומה. סוף סוף היה אפשר להניח למעגל השחזור ולהיפרד ממנו לשלום.

על אף הדוגמה שניתנה, חשוב להבהיר – תפיסת השירות המודע לטרומה אינה תפיסה פרסונלית. זו תפיסה שיח לאמצה באופן מערכתי (Kezelman & Stavropoulos, 2012). כפי שבשרטוט האדריכלי של מבנה חדש נכללת כבר התייחסות לתשתיות של נגישות פיזית לכול, כך על מסגרת שמעוניינת להיות מודעת טראומה להקים תשתיות כלליות להכשרת הצוותים להכרה וזיהוי של התופעה, וכן להכרה בחשיבותן של תחושת מוגנות כללית ושל תחושת השליטה של מקבל השירות בחייו. כך לדוגמה, בכל מצב שנדרשת בו פעולה המנוגדת לרצונו של אדם, צריך לנהל שיח איתו על הדרך שבה הפעולה יכולה להיעשות מתוך מתן שליטה רחבה ככל האפשר על מה שיכול להיות בשליטתו.

ומה בנוגע לצוות? כפי שנאמר לעיל, בכל ציבור נתון יש הנושאים עימם צלקות של טראומות עבר המשפיעות עליהם בהווה. **תפיסת השירות המודע לטרומה רואה חשיבות בהחלת העקרונות שפירטנו גם על אנשי הצוות:** הדברים הם כה ברורים ובכל זאת עליהם להיאמר – כדי שמקבל השירות יחווה תחושת רווחה, נדרש שגם נתן השירות יחוש רווחה. כפי שבמטוס ההנחיות לשעת חירום מורות למבוגר להניח את מסכת החמצן על פניו תחילה, ורק אז להניח את מסכת החמצן של הילד על פניו.

ביטחון פיזי ורגשי, תחושת שליטה בסדר היום, הדדיות, שיתוף, אפשרות לביטוי עצמי וחוויית הכרה של הארגון שאני עובד בו במוצא ובמגדר שלי כעובד – לכל אלה חשיבות מרעית, והם הכרחיים כדי שגם מקבל השירות יחוש אותם.

לסיים, אם נכיר תסמינים ונדע לזהות ולהבין התנהגות פוסט-טראומטית ולא נראה בה התנגדות; אם נדע, כמסגרת, עד כמה חשוב לאדם שעבר טראומה לחוש בטוח ונפעל לחזק את תחושת הביטחון שלו בחייו; אם נדע, כמסגרת, עד כמה חשוב לאדם שעבר טראומה להיות בשליטה על סדר יומו ונפעל להגביר את תחושת השליטה שלו; אם נדע, כמסגרת, עד כמה חשוב לאדם שעבר טראומה לקבל הכרה במוצאו,

מיזם "נירולוג'יק" לבתי ספר | עזרה בוויסות לתלמידים שחוו טראומה

iStock

פולה דוד¹

חוויה מזיקה אחת לפחות בילדותם (כגון פרידה מדמות התקשרות, תאונה, התעללות והזנחה, גירושין, חיים לצד הורה מכור, עם מחלת נפש, במעצר, או עם ניסיון התאבדות), וכ-12% מהם חווים ארבעה אירועים מזיקים או יותר. השלכות החשיפה לאירועים אלה על הבריאות הפיזית והנפשית של ילדים אלה בבגרותם הן כבדות משקל – הם נוטים להתנהגות מסוכנת, לניסיונות אובדניים, להתמכרות ולמחלות כגון סרטן ובעיות לב הרבה יותר מהאוכלוסייה שלא חוותה, או חוותה מעט, מאירועים אלה (Felliti et al., 1998). אין סיבה לחשוב כי התמונה בארץ שונה. דווקא החשיפה של ילדי ישראל לקונפליקט ביטחוני מתמשך מוסיפה מקור לטראומה מעבר לטראומה המשפחתית.

עבור תלמידים שעוברים אירועים קשים, הצלחה היא פעמים רבות רק חלום רחוק, ואילו הכישלון הוא מציאות כואבת. מתוך אתר "לייקסייד"

<https://lakesidelink.com/training/neurologic>

בית הספר הוא המקום האוניברסלי שבו ילדים ובני נוער שוהים ביומיום. ההתמודדות עם אירועים טראומטיים מורכבת, מאתגרת, ולעיתים מציפה עבורם. הדברים באים לידי ביטוי בבעיות התנהגות כגון חוסר ריכוז, חוסר ויסות והיעדרות מבית הספר. התנהגויות אלה מאתגרות מאוד את אנשי הצוות של בית הספר בבואם ללמד כיתות שלמות, ולכן תלמידים עם התנהגות מסוג זה נוטים להיות מושעים מבית

כידוע, אירועים טראומטיים אינם פוסחים על ילדים. בסדרת מחקרים פורצי דרך בארצות הברית, "חוויות מזיקות בילדות" (ACE – Adverse Childhood Experiences), נמצא כי כ-67% מהילדים ובני הנוער עד גיל 18 בארצות הברית חווים

¹ ד"ר פולה דוד היא עו"ס ופסיכותרפיסטית, מנהלת האגף לתוכניות לימוד, מכון חרוב.

לווסת, להיקשר, לחשוב

כשהחלקים הנמוכים במוח מווסתים, זה מאפשר לקיים קשרים בריאים וטובים ולהיות במקום טוב ללמידה.

ענייני מוח

התוכנית בעברית בליווי מנחם חרוב

ספרם, או שהם מקבלים תווית של "ילד בעייתי" שאין הרבה תקווה לגבי יכולתו להצליח בלימודים.

מיזם נירולוגיק (Neurologic Initiative©) מספק מידע וכלים פרקטיים למורים ממגוון בתי ספר, כדי שיוכלו ליצור סביבה מווסתת לילדים ובני נוער שחוו אירועים טראומטיים. התוכנית נוסדה על ידי ג'ושוע מקניל, מחנך, וקאתי ון הורן, יועצת חינוכית, מרשת בתי הספר "לייקסייד" באזור העיר פילדלפיה שבפנסילבניה, ארצות הברית, בשיתוף עם ד"ר ברוס פרי, פסיכיאטר ומומחה במדעי המוח המתמחה בהשפעה של טראומה על מוחם של ילדים. אף שבתי הספר "לייקסייד" מיועדים לתלמידים שלא תפקדו בבתי ספר רגילים, ושזקוקים לעזרה אינטנסיבית כדי ללמוד, מיזם נירולוגיק מתאים לבתי ספר מכל סוג שהוא. השיטה מניחה כי תלמידים שחוו טראומה יוכלו לנצל היטב את מרכיבי התוכנית, ואילו תלמידים ללא רקע טראומטי ייהנו מהם או יתעלמו מהם – לבחירתם.

מיזם נירולוגיק פועל על פי ההבנה של תפקוד המוח בעת למידה ובעת טראומה. הוא נותן כלים פסיכו-חינוכיים (psychoeducation) למורים ולתלמידים להבנת הקשר וההשפעה של טראומה ודחק על המוח, ומציע כלים פרקטיים ליצירת אקלים כיתתי ופרטני מווסת.

להלן כמה מעקרונות התוכנית ומיומנויותיה.

"לווסת, להיקשר, לחשוב"

משמעות הסיסמה היא שתלמיד אינו יכול להתפנות ללמידה ללא מילוי שני תנאים קודמים: עליו להיות מווסת, ולהרגיש בטוח בקשרים הבין-אישיים עם מי שמלמד אותו. ילדים ובני נוער שחוו טראומה מתקשים להישאר מווסתים, והתנהגותם לעיתים קרובות מתפרשת כהתנהגות "רעה" שצריך לתקן או להכחיד. וכך לעיתים נוצר רצף לא מוצלח של כעסים בין מורים ובין תלמידים, בייחוד כאשר התנהגות של תלמיד אחד מפריעה להתנהלותה של כיתה שלמה: הילד הלא מווסת מקבל מסר שהוא מפריע, רע, ותלמיד לא מוצלח.

הגישה לילדים ובני נוער שחוו טראומה צריכה להיות אחרת: במקום להדגיש "מה לא בסדר" אצל הילד, ראוי לחשוב על "מה קרה לו", דהיינו, להבין שנסיונות טראומטיים גרמו לחוסר הוויסות שלו. גישה זו מאפשרת שני דברים – חשיבה על דרך לעזור לילד להיות מווסת יותר (במקום לחשוב על דרך להעניש אותו או לכעוס עליו), ומסר חיובי יותר של המורה הבודק עם הילד איך אפשר לעזור לו להירגע וללמוד.

המוח, טראומה ולמידה

בלמידה מווסתת פעילות המוח באה ברובה מהקורטקס הקדם-קדמי, המקום שבו חשיבה מתרחשת כאשר האדם מווסת, רגוע וערני. תלמידים יכולים ללמוד היטב, לפתור בעיות ולחשוב באופן יצירתי כאשר הקורטקס הקדם-קדמי מופעל, ואילו דחק וטראומה משפיעים על המוח ומפעילים אזורים "נמוכים" יותר:

המרכיב הפסיכו-חינוכי

המערכת הלימבית: המקום שבו בהלה ותחושת סכנה מתרחשות. המוח עסוק בשאלה "האם זה בטוח? האם אוהבים אותי?" ולכן הוא פחות פנוי לריכוז וללמידה.

המוח התיכון: המקום במוח שאחראי למיומנויות מוטוריות גסות ועדינות, לשינה ולתיאבון. ייתכן שלתלמיד שמופעל באמצעותו יהיו בעיות בתנועה ("קלאמזיות"), בשינה או בתיאבון, או שהתלמיד יהיה בתנועה מתמדת.

גזע המוח: המקום האחראי לפונקציות בסיסיות משמרות חיים – דופק, קצב הלב, חום הגוף. דרכים להרגיע את גזע המוח כוללות פעולות כגון נדנוד, נגיעה, עיסוי, קול רגוע, מזיקה, עטיפה בשמיכה, אוכל ועוד.

מורים לומדים להציע תרגילים או אביזרים לתלמידים המראים קושי בלמידה, לפי האזור במוח שנראה מעורב. לדוגמה – ריהוט כגון כיסאות נדנדה, שמיכות פליז, או משהו שאפשר ללעוס (מסטיק, גזר) לתלמידים המופעלים מגזע המוח; תרגילים שמאפשרים תנועה לאלה שהמוח התיכון שלהם מעורב (לשלוח תלמיד החוצה כדי להביא משהו לכיתה, לאפשר הליכה בעת הלמידה, ועוד), ועידוד אינטראקציה חיובית עם המורה או עם תלמידים אחרים לאלה המופעלים על ידי המערכת הלימבית.

מצבי המוח

מצבי מוח משפיעים על האופן שבו אנחנו חושבים, מרגישים ופועלים, ואיזה חלק מהמוח נתון בשליטה.

רגוע / ערני אנחנו במצב החכם ביותר כשאנחנו משתמשים בקורטקס. אנחנו חושבים בבהירות, מסוגלים להתרכז, ללמוד ולפתור בעיות.

בהלה אנחנו חושבים באופן רגשי מהמערכת הלימבית. אנחנו מוסחים מהרגשות שלנו ושל אחרים כך שקשה להתרכז.

פחד אנחנו לא חושבים אלא מגיבים מהמוח התיכון.

אימה אנחנו מגיבים באופן לא רצוני וספונטני מגזע המוח

כלנו חווים מצבי מוח שונים במשך היום. כדי להישאר במצב מוח רגוע או ערני, או לחזור אליו, נסו את אחת מפעולות הוויסות.

התוכנית בעברית בליווי מכון חרב

ענייני מוח

מיזם נירולוג'יק פועל על פי תוכנית פסיכו-חינוכית שבמסגרתה מלמדים ילדים ובני נוער על המוח, כדי לעזור להם להבין כיצד הוא משפיע על הלמידה, ומה אפשר לעשות כדי להגיע לאזורים גבוהים יותר של המוח. לילדים ובני נוער גדולים יותר אפשר להסביר זאת באמצעות פירוט של שמות אזורי המוח, והסבר פסיכו-חינוכי להשפעתם של טראומה או דחק קשים על אזורי המוח. לילדים צעירים יותר נוהגים להסביר בצורה פשוטה יותר, כגון להגיד שאנחנו צריכים להיות "באזורים הגבוהים של המוח" כדי ללמוד, בלי לפרט את שמות חלקי

תהליך הלמידה בארץ – מכון חרוב מנהל עתה תוכנית פיילוט של ארבעה בתי ספר כדי לברר את התאמתו של המיזם לארץ. שני בתי ספר לחינוך מיוחד, בית ספר יסודי וחטיבת ביניים למדו עד כה את התוכנית ואימצו את עקרונותיה. בהמשך נבדוק את יעילותה בחינוך ה"רגיל" ועם גילאי תיכון. הלמידה מתרחשת באמצעות צפייה בהרצאות שהוקלטו על ידי מייסדי התוכנית, דיון ורפלקציה – בקבוצות קטנות לפני כיתה ובקבוצות בית ספריות בהנחיית מכון חרוב – כדי לדון בנלמד ולבחון את האפשרות להטמיע את הרעיונות השונים. יש גם אפשרות להתייעץ עם מייסדי התוכנית בשיחת זום.

בתי ספר שמעוניינים לשמוע פרטים נוספים יכולים ליצור קשר עם גב' שירה אברהמי (shiraa@haruv.org.il) או עם ד"ר כולה דוד ממכון חרוב (paulad@haruv.org.il).

מקורות

Felitti, V. J., Anda, R. F., Nordenberg, D., Williamson, D. F., Spitz, A. M., Edwards, V., & Koss, M. P. (1998). Relationship of childhood abuse and household dysfunction to many of the leading causes of death in adults. The Adverse Childhood Experiences (ACE) Study. *American Journal of Preventive Medicine*, 14(4), 245-258.

המוח. כל הילדים מקבלים הסברים על האמצעים הבאים לעזור בוויסות (מד דופק, "פידג'טים" ועוד).

המסרים החשובים לפי השקפה פסיכו-חינוכית זו הם שהמוחות של כולנו פועלים באופן הזה (לא רק המוחות של ילדים במצבי דחק), שזה לא רע שילדים לפעמים נסערים, ושללמוד כיצד לעזור לעצמך – דרך סיפוק צרכים בסיסיים, נשימה, תנועות ועוד – הוא מין "כוח-על" שאין לכל ילד (מסר פרטי, ג'ושוע מקניל).

ריהוט ואביזרים

הכיתות המשתתפות במיזם נירולוג'יק נראות אחרת מכיתות "רגילות". ישנם סוגים שונים של כיסאות שאפשר לשבת עליהם, שולחנות גבוהים המאפשרים למידה בעמידה, דוושות שניתנות להפעלה מתחת לשולחן, "פינת ויסות" שמוכררת בפרגוד מיתר חלקי הכיתה, ובה תלמיד יכול לשהות אם הוא צריך להירגע ויכול לעשות זאת לבד, ועוד. כמו כן, יש שימוש רב ב"פידג'טים" (fidgets) – צעצועים קטנים הניתנים למניפולציה בזמן השיעור – ובמד דופק, שבאמצעותו בודקים את מידת הוויסות של התלמיד (יש מורים שמבקשים מתלמידיהם לנהל "יומן דופק" כדי לעקוב אחר הדופק ולהאט אותו בעת הצורך בתרגילי ויסות שונים).

"הפסקות מוח" – למידה מרוכזת וטובה מתרחשת אצל תלמידים בפרקי זמן לא ארוכים. בכיתות של מיזם נירולוג'יק מכניסים תרגיל הנקרא "הפסקת מוח" בכל 20 דקות לערך. מטרת ההפסקות למקסם את יכולת המוח ללמוד, וגם לעורר או להוריד את רמת הוויסות של התלמידים. יש אפשרות בחירה ביותר מ-100 הפסקות מוח המחולקות לסוגים, כגון נשימה, תנועה, איזומטרייה, תרגילים ליחיד, לזוגות או לקבוצה. ככל שמורה הופכת למיומנת יותר, היא בוחרת תרגילים מותאמים יותר למצב של הכיתה. אף שלעיתים מורות חוששות מאוד מחוסר שיתוף פעולה של התלמידים, הפסקות מוח מתקבלות לרוב בברכה בכל סוג של כיתה.

האם המיזם מתאים לכל בית ספר? כאמור, מיזם נירולוג'יק בנוי נוצר כדי לתת מענה לילדים שחוו טראומות ומתקשים ללמוד בבית הספר. בתלמידים אלה ניכרים ביטויים של פגיעה בוויסות ובהיקשרות. ואולם התוכנית יכולה לעזור לכל תלמיד, גם אם לא חווה אירועים טראומטיים, שכן המיומנויות שהיא מלמדת טובות לכל תלמיד. התוכנית החלה לפעול בבתי ספר תיכוניים בארצות הברית, אולם היא פועלת היטב גם בכיתות הנמוכות יותר.

סגירת תיקים בעבירות כלפי קטינים

iStock

אשרת שוהם¹

קמה תשתית ראייתית אשר מקימה "סיכוי סביר להרשעה". דהיינו, על פי הערכה מקצועית של הפרקליט, הראיות, לאחר שיישמעו ויוגשו לבית המשפט, לא יותירו ספק סביר באשמתו של הנאשם ויביאו לידי הרשעתו.

מדובר ברף ראייתי גבוה, אשר קולמוסין רבים נשתברו בפסיקת בית המשפט העליון בהגדרתו המדויקת, והוא מחייב בחינה מדוקדקת של הראיות בטרם הגשת כתב אישום.³

מלאכת הערכת הראיות היא מורכבת ורבת פנים. אין די בהערכה כמותית של הראיות; יש צורך בהערכה איכותית שלהן, ובשקילתן על-פי מימד הערכת-הסתברותי מבחינת רמת הציפייה להרשעה שיפוטית על-פיהן. הערכת הראיות על-פי כמותן ואיכותן לצורך קביעת רמת ההסתברות להרשעה על-פיהן היא פונקציה אנושית קשה מאוד למדידה. היא בנויה על התרשמות והערכה של חומר הראיות, הן פרט לפרט, והן במכלול. היא מבוססת במידה רבה על כושר הערכה וניבוי לגבי רמת ההסתברות כי בית משפט, בפניו יובאו הראיות, יראה להרשיע על-פיהן על-פי מבחן של ביטחון באשמת הנאשם מעבר לספק סביר. הערכה זו של הראיות נעשית באמצעות כלי ההיגיון והחושים גם יחד; היא בנויה על בדיקה טכנית של הראיות, בצד הערכת משקלן הסגולי ומהימנותן, בהשתלבותן זו עם זו למערך כולל. לצורך החלטה בדבר העמדה לדין, התובע אינו מסתפק בהערכת הראיות על-פי רמת מהימנותן או שקריותן בעיניו. עליו להעריך את מידת התרשמותו הצפויה של בית המשפט מהן, לאחר שיעברו בכור ההיתוך של החקירה הנגדית. בכור ההיתוך זה, ראייה שקרית של עד מתוחכם עלולה להימצא אמינה; ראייה מהימנה של עד חלש ופגיע, המתקשה בניסוח גרסה קוהרנטית, עלולה להימצא חסרת משקל. הערכות אלה הן חלק ממלאכת הליבון והלישה של הראיות ההיוליות שבתיק התביעה, אשר על יסודן מתעצבים רמת ההסתברות והסיכוי להרשעה. מלאכת הערכת הראיות במשמעות זו נתונה לאיש המקצוע, האמון על מלאכה זו, על רקע ניסיון מקצועי מצטבר ורב-שנים...⁴

למעשה, ישנן שלוש עילות סגירה מרכזיות: "חוסר ראיות מספיקות", "העדר אשמה" ו"נסיבות העניין אינן מצדיקות העמדה לדין".⁵

בשיח הציבורי נשמעת ביקורת ומתקיים דיון מדי פעם בפעם על סגירת תיקים, ובעיקר בתחום עבירות אלימות ומין כלפי קטינים. במאמר זה אבקש להציג את עילות הסגירה השונות בפרספקטיבה של עבירות אלו, את האתגרים הניצבים לפני התביעה בעת קבלת ההחלטה בעניינם ואת השיקולים הנשקלים בעת קבלת ההחלטות על ידי התביעה.

סעיף 62 לחוק סדר הדין הפלילי [נוסח משולב] תשמ"ב-1982 קובע:

ראה תובע שהועבר אליו חומר החקירה שהראיות מספיקות לאישום אדם פלוני, יעמידו לדין, זולת אם היה סבור שנסייבות העניין בכללותן אינן מתאימות להעמדה לדין.

על פי החוק, תפקידה הראשוני של התביעה הוא לנתח את הראיות המונחות לפנייה ולבחון אם הן מספיקות לצורך הגשת כתב אישום. לאחר מכן, וככל שיש די ראיות, הרי שיש לבחון אם מתקיימות נסיבות המצדיקות אי העמדה לדין.

ניתוח הראיות שנאספו במהלך החקירה הוא תהליך מקצועי בתחום מומחיותה של התביעה, ובמקרה של פגיעה בקטינים – בתחום מומחיותה של הפרקליטות.² היכולת להעריך את קבילותן, משקלן ומהימנותן של העדויות והראיות היא אחד התפקידים והכישורים שבהם מתמקצע פרקליט, זה לחם חוקו וזו מומחיותו.

על הפרקליט לבחון את הראיות בכללותן, על חוזקתן וחולשתן, התאמתן זו לזו, משקלן ומהימנותן, ולבחון אם

¹ עו"ד אשרת שוהם היא מנהלת מחלקה בפרקליטות מחוז ירושלים וראש פורום עבירות מין בפרקליטות.

² בחלוקת העבודה בין התביעה המשטרתית לפרקליטות, הפרקליטות היא המוסמכת על פי חוק לטפל בתיקי עבירות מין, אלימות, הזנחה והתעללות, שבהם נפגעי העבירה הם קטינים.

³ רק לאחרונה, בבג"ץ 4845/17.

⁴ בג"ץ 5699/07 פלונית (א) נ' היועץ המשפטי לממשלה, פ"ד סב(3) 550.

⁵ עילות סגירה נוספות: "עבריו לא נודע" – כאשר יש ראיות שבוצעה עבירה אולם בחקירה לא אותר מבצע, "מות החשוד", "התיישנות" העבירה והיות מבצע העבירה מי שאינו בגיל האחריות הפלילית.

לשקול, כמצוות המחוקק, אם יש נסיבות המצדיקות אי העמדה לדין.

“נסיבות העניין אינן מצדיקות העמדה לדין”

גם כאן שיקול הדעת של הפרקליט מותווה בהנחיות פרקליט המדינה 1.1. בשלב זה עליו לבחון אם מתקיימות נסיבות המצדיקות אי העמדה לדין. בין השיקולים עליו לשקול את **חומרת המעשים** – מידת הפגיעה שלהם בערכים המוגנים, מידת הנזק שגרמו, שכיחותם כתופעה עבריינית, משך זמן ביצוע העבירה או העבירות וחלוף הזמן מעת ביצוע. כמו כן נשקלים שיקולים הכרוכים ב**נפגע העבירה** – מידת הנזק שנגרמה לו, עמדתו ביחס להליך, **נסיבות אישיות של החשוד** – מסוכנותו, עברו הפלילי, שיתוף הפעולה שלו במשטרה ועם גורמי טיפול, סיכויי שיקום ונכונות לפיצוי, וכן **אינטרסים ציבוריים** נוספים להעמדה לדין או להימנעות מהעמדה לדין. מדובר במכלול ובתמהיל מורכב של שיקולים הנשקלים בשלב זה, כאשר המוקד הוא השאלה אם במכלול הנסיבות קיימת הצדקה שלא להעמיד לדין:

נקודת המוצא העקרונית הינה כי משקבע המחוקק כי התנהגות פלונית פלילית היא הרי שיש אינטרס ציבורי כי החשוד בעבירה יועמד לדין... רק כאשר העניין הציבורי באי העמדה לדין עולה על זה שבהעמדה לדין, רשאי תובע להגיע למסקנה כי קיים עניין לציבור באי העמדה לדין;

משמעותו של 'עניין לציבור' היא הכרעה ערכית באשר לתועלת שתצמח לקיום המסגרת החברתית על ידי העמדה לדין לעומת הנזק שייגרם –... התובע חייב לעמת, אלו כנגד אלו, מערכות של שיקולים המצביעים על עניינו של הציבור בהעמדה לדין לעומת מערכות של שיקולים המצביעים על עניינו של הציבור בהימנעות מהעמדה לדין... שיקולים שונים עשויים להכריע את הכף לטובת המסקנה, כי בנסיבותיו של מקרה נתון, עניין הציבור הוא שלא יוגש אישום פלילי.⁷

נתונים כלליים

על פי דו"ח הפרקליטות לשנת 2019, בכ-22% מתיקי הפרקליטות שנפתחו (בגין כלל העבירות) הוגשו כתבי אישום.

האבחנה בין שתי עילות הסגירה הראשונות נובעת מעוצמת הראיות הקיימות, גם אם אינן מספיקות להגשת כתב אישום, כפי שיפורט להלן.

ככל שהתובע סבור כי ישנה תשתית ראייתית להגשת כתב אישום, עליו לשקול אם יש נסיבות אשר מצדיקות אי העמדה לדין, ואם אלו אינן קיימות – הרי שחובתו להגיש כתב אישום כנגד החשוד.

הנחיית פרקליט המדינה 1.3 מסדירה ומבנה את שיקול דעתו של תובע – פרקליט – בבואו להכריע על עילת הסגירה, ככל הנוגע למצב הראייתי, והנחיית פרקליט המדינה 1.1 עוסקת בסגירת תיק בעילה של “נסיבות העניין אינן מצדיקות העמדה לדין”.

האבחנה בין סגירת תיק מ"חוסר ראיות מספיקות" לסגירת תיק מ"חוסר אשמה"

לצורך ההחלטה על עילת הסגירה, משהגיע תובע למסקנה שאין די ראיות להגשת כתב אישום ושאינן בהן כדי סיכוי סביר להרשעה, על התובע לבחון את מידת הסבירות שהחשוד ביצע את העבירה המיוחסת לו. ככל שהסיכוי שהחשוד ביצע את העבירה – כעולה מהראיות שנאספו בתיק – נמוך, הרי שעילת הסגירה הראויה היא “העדר אשמה”.

ככל שהסיכוי שהחשוד ביצע את העבירה גבוה יותר, אך לא גבוה די הצורך להגשת כתב אישום, יש לסגור את התיק בעילה של “חוסר ראיות”. יש חשיבות לעילת הסגירה, שכן עילת הסגירה של “העדר אשמה” נועדה למנוע מראית עין, הן של הגורמים השונים הרשאים לעיין במרשם הפנימי המשטרתי והן של החשוד, לפיה נותר חשד ממשי לגבי אשמתו של אדם. על כן, במקרה שזו עילת הסגירה, רישומו של התיק שנפתח נמחק מרישומי המשטרה הפנימיים. לעומת זאת, תיק שנסגר מ“חוסר ראיות”, נותר ברישומי המשטרה הפנימיים, כדי שהמשטרה והגורמים האחרים המוסמכים לעיין ברישומי תיקים סגורים יוכלו לראותו. יש לכך השלכה על שמו הטוב של האדם, ועל ההשפעות שיש לכך מבחינה משפחתית וחברתית.⁶

במקרים שבהם יש ראיות מספיקות להעמדה לדין, כאמור לעיל, הכלל הוא שיש להגיש כתב אישום. ואולם על התובע

⁶ הנחיית פ"מ 1.3 עודכנה ביום 2.9.19 וחיידדה את האבחנה בין עילת הסגירה של העדר ראיות מספיקות ובין העדר אשמה בהתאם לפסיקת בית המשפט ופרשנותו.

⁷ בג"ץ 935/89 גנור נ' היועץ המשפטי לממשלה.

לא רק שבא באיחור אלא הוא דל פרטים או מתוך קושי משמעותי בתיאור ובשיתוף אחרים בפגיעה.

יש מקרים לא מועטים שבהם הקטין מקבל הוראות מהפוגע שלא לספר על הפגיעה, לעיתים בליווי אזהרה או איום, או שאמירות ש"לא מספרים על מה שקורה בבית" נאמרות כלפיו. בכך יש כדי להקשות על הקטין בחשיפה ובמסירת דיווח על הפגיעה.

לעיתים, כאשר הקטין חושף את הפגיעה בפני הקרובים לו, נערך שיח לא זהיר אשר "מזהם" את עדותו ומקשה על היכולת למצות את תיאורו שלו את הפגיעה או את זיהויו של הפוגע. לעיתים קרובות עבירות אלימות ומין, למרות פגיעתן הקשה, אינן מותירות סימנים פיזיים לאורך זמן, באופן שניתן לתעד אותן לצורך הליך שיפוטי.

נוסף על כל אלו, לעיתים קרובות קטינים אינם נענים לתשאל על ידי חוקר, מיומן ורגיש ככל שיהיה, ובמקרים רבים, למרות עידוד ותמיכה, הם שוללים פגיעה, או שאינם משתפים פעולה עם החקירה ואינם מוסרים מידע בחקירה, גם אם חשפו את דבר הפגיעה וסיפרו עליה לגורם כלשהו קודם לכן.

מאפיינים אלו, אשר מניתי בתמצית, מקשים על איסוף מיטבי של הראיות, על בניית תשתית ראייתית מספקת, ועל משקלה של עדות הקטין.

ההסדר החוקי במדינת ישראל מחייב חקירת ילד עד גיל 14 על ידי חוקר ילדים⁸ אשר אף מעריך את מהימנותו, ובכך מופקד הקטין הנפגע בידיים אמונות ומקצועיות לשם חשיפת הפגיעה בו וקבלת מלוא הסיפור על פי החלטת חוקר הילדים.

בחלק גדול מהחקירות הילד אף לא יצטרך להעיד בבית המשפט ולהיחשף למעמד המורכב של עדות וחקירה נגדית, מתוך ראיית טובתו ושלומו הנפשי, אולם במצבים אלו נדרשת ראייה חיצונית מסייעת לשם עמידה ברף הראייתי הנדרש לצורך העמדה לדין.

על כן בבוא הפרקליט לעיין בתיק חקירה שעניינו פגיעה בקטינים, ולנתח אותו מהבחינה הראייתית, ניצב לפניו אתגר ראייתי הנובע מהמאפיינים הייחודיים לעבירות אלו, ובעיקר כשהן מבוצעות כלפי קטינים.

כך לדוגמה, לעיתים עדותו של הקטין, ככל שהוא מתחת לגיל

מבין התיקים שנסגרו, 49% נגנזו בעילה של חוסר ראיות, 23% בעילה של מכלול נסיבות העניין אינן מצדיקות העמדה לדין (בשמה הקודם "חוסר עניין לציבור") ו-18% מחוסר אשמה. שאר התיקים (10%) נסגרו בעילות האחרות.

הנה כי כן עולה כי שיעור גבוה מהתיקים המגיעים לסיום החקירה במשטרה, בכלל תחומי העבריינות, נסגרים, ולא מוגש בהם כתב אישום.

נתון זה, הנראה "קשה", נובע מהרף הראייתי הגבוה הדרוש להגשת כתב אישום כפי שפורט לעיל. כדי לאזן את התמונה, יודגש כי בין השאר, בשל המבחנים הראייתיים המחמירים, בכ-89% מהתיקים המוגשים לבית המשפט מסתיים ההליך בהרשעה. הרף הראייתי הנדרש להגשת כתב אישום מחייב בחינה ראייתית מדוקדקת, אך מוביל לתוצאה שבמרבית התיקים המוגשים לבית המשפט מסתיים ההליך בהרשעה, בין בדרך של הכרעת דין מרשיעה ובין בדרך של הסדר טיעון. מדובר ב"מקבילית כוחות" המאזנת את עצמה.

פגיעות בקטינים – אתגר ראייתי

הרף הראייתי שתואר לעיל והמבחנים להגשת כתב אישום חלים על כלל העבירות הפליליות, ובכללן עבירות כנגד קטינים, עבירות מין, עבירות אלימות, התעללות והזנחה.

בעבירות אלו, התשתית הראייתית מתבססת על עדותם של הקטינים עצמם, לעיתים רבות כעדות יחידה אל מול עדותו של הפוגע. עדותו ותיאורו של הקטין מושפעים מגילו, מיכולותיו הקוגניטיביות והוורבליות, ממצבו הנפשי, מאופי הפגיעה בו והתמשכותה, מנסיבות החשיפה ואופייה. לעיתים קרובות דווקא פגיעה קשה, מתמשכת וטראומטית, תתאפיין בסיפור שאינו קוהרנטי, רצוף "חללים", בלי יכולת למקם את הפגיעה על רצף זמן או רצף בכלל.

עבירות כנגד קטינים מתבצעות לרוב בביתם, או בין ארבעה קירות, ללא עדים או ראיות חיצוניות. במרבית המקרים הפוגע הוא קרוב ומוכר לקטין, ועל כן החשיפה והדיווח של הקטין נעשים לעיתים בחלוף זמן רב מעת ביצוע העבירות. במקרים רבים הקטין נתון בקונפליקט נאמנות אל מול הפוגע, שעשוי להיות קרוב מוכר, בעל מרות או סמכות, הקונפליקט אל מול החשש מהשלכות החשיפה, והדיווח של הקטין על הפגיעה

⁸ דו"ח הפרקליטות לשנת 2019.

⁹ על פי חוק תיקון דיני ראיות (הגנת ילדים) תשט"ו-1955.

במקרים אלו, ואולם, בהתאם לחוק, אף שישנה תשתית ראייתית מספיקה להגשת כתב אישום, על הפרקליט לבחון אם מתקיימות נסיבות המצדיקות אי העמדה לדין.

בתיקים שבהם הפגיעה היא בקטינים החלטה כזאת תתקבל למשל אם הפגיעה בקטין היא ברף הנמוך, אם הייתה חד-פעמית, והדיווח והחקירה הביאו את הפוגע האחראי לקבל עליו אחריות ולהתחיל בהליך טיפולי משמעותי. או למשל, אם מדובר בפגיעה שאינה חמורה וחלף זמן רב מעת ביצועה, אם הקטין עצמו בוגר יחסית ומביע עמדה המעדיפה שלא לנהל הליך פלילי כנגד ההורה שלו – אם ההתרשמות היא שמדובר בעמדה אוטונומית. או למשל, אם החשוד עצמו הוא קטין אחר אשר מקבל עליו אחריות ונתון בעיצומו של הליך טיפולי. בכל הדוגמאות האלה יכול התובע לשקול ולהחליט שהנסיבות אינן מצדיקות העמדה לדין.¹²

החלטה שכזאת לרוב תיתמך בתסקיר שירות מבחן או בהמלצת גורמי רווחה, והיא תינתן לאחר שיקול דעת מעמיק הבוחן היטב אם בנסיבות המיוחדות יש כדי להצדיק הימנעות מברירת המחל של הגשת כתב אישום ומיצוי האינטרס הציבורי בהגשת כתבי אישום בעבירות של פגיעה בקטינים.

סיכום

לקראת כתיבתו של מאמר זה פנה מכון "חרוב" אל משטרת ישראל בבקשה לקבל נתונים על עילות הסגירה בעבירות פגיעה בקטינים (עבירות אלימות, התעללות, עבירות מין והזנחה) בשנים 2010-2019. מהנתונים שנמסרו על ידי משטרת ישראל ובהתאם לרישומיה עולה כי כ-61% מהתיקים נסגרים בעילה של "העדר ראיות מספיקות", וכ-22% מהתיקים נסגרים בעילה של "נסיבות העניין אינן מצדיקות העמדה לדין" (שאר התיקים נסגרים בעילה של "העדר אשמה" ובעילות הסגירה האחרות שהוזכרו לעיל – התיישנות, עברייני לא נודע, העדר אחריות פלילית וכדומה).¹³

אכן, כפי שפורט לעיל, נראה כי המשוכה העיקרית בתיקי פגיעה בקטינים היא המשוכה הראייתית, וכי מרבית התיקים נסגרים מחמת העדר ראיות או העדר אשמה, ובמיעוט המקרים נסיבות העניין אינן מצדיקות העמדה לדין.

14 ונחקר על ידי חוקר ילדים, לא תוערך על ידי חוקר הילדים כעדות מהימנה שניתן להסתמך עליה. ובמקרים אחרים, גם כאשר יש עדות שהוערכה כמהימנה על ידי חוקר הילדים, לא נמצאה ראיה מסייעת מעבר לעדותו של הקטין. יש מקרים שעדות הילד אינה מתיישבת עם ראיות אחרות שנאספו בתיק החקירה, ועל כן, בהתאם לדרישות החוק, המארג הראייתי אינו עומד במבחן "סיכוי סביר להרשעה".

וכמובן, גם אם הקטין מעל גיל 14 ועדותו נגבתה על ידי חוקר משטרה, עדותו נבחנת בתוך המארג הראייתי הכולל.¹⁰

כעולה מהמתואר לעיל, ובהתאם למבחנים החלים על התביעה בנוגע לרף הראייתי הנדרש לשם העמדה לדין, ישנם תיקים רבים שיש בהם מורכבות ראייתית וקושי ראייתי המוביל לסגירת התיק, בין מחמת "העדר ראיות מספיקות" – לדוגמה, כאשר הילד מסר עדות בפני חוקר ילדים ועדותו נמצאה מהימנה אולם אין ראיה מסייעת; או כאשר יש ראיה חיצונית אולם העדות נטולת מלוא הקריטריונים להערכת כמהימנה; או ב"העדר אשמה" – לדוגמה, כאשר הילד אינו משתף פעולה בחקירה, או שולל בחקירתו את הפגיעה, או כאשר העדות לא נמצאה מהימנה וללא כל ראיה נוספת.

יודגש כי מדובר בדוגמאות גנריות בלבד – וכל מקרה נבחן לגופו על פרטיו ודקדוקיו.

אין ספק שסגירת תיק של פגיעה בקטין – ובייחוד ב"העדר ראיות מספיקות", במקרים שבהם יש סבירות גבוהה שבוצעה עבירה – מותרת בליבו של הפרקליט חשש ודאגה לילד ולשלומו. על כן מעורבותם של גורמי רווחה משמעותית ביותר במעקב ובטיפול במשפחה, בילד ובהוריו לאחר סגירת התיק. עם זאת, חובתו של פרקליט לפעול על פי אמות המידה המקצועיות החלות עליו בבחינה הראייתית של תיק החקירה העומד לפניו, ובמקום שאין סיכוי סביר להרשעה על התיק להיסגר.¹¹

סגירה בעילה של "נסיבות העניין אינן מצדיקות העמדה לדין"

אין כל חולק כי פגיעה בקטינים, אלימות, הזנחה ועבירות מין הן פגיעות קשות וחמורות, וכי יש חשיבות בהליך פלילי

¹⁰ לכך מתווספים גם תיקי חקירה הנפתחים במהלך סכסוכי גירושין, בהם הורים מגישים תלונות זה כנגד זה ובהן תלונות על פגיעות בילדיהם. התלונות במקרים מסוימים הן כלי לניגוח בן הזוג או בת הזוג, הילדים נחקרים מתוך קונפליקט נאמנות ולעיתים מתוך מגמת הפללה. תופעה נפסדת זו פוגעת בילדים והיא מחייבת זהירות יתרה בבחינת תיקי החקירה הנפתחים על רקע זה (כדי שלא "לפספס" מקרי פגיעה בפועל).

¹¹ יוער כי ככל שתימצא ראיה נוספת אפשר במקרים המתאימים לפתוח את התיק מחדש.

האתגרים הניצבים לפני תובע, בבואו לקבל החלטה בתיק בעבירות של פגיעה בקטינים, רבים ומורכבים. כאמור לעיל – רובם נוגעים לניתוח הראיות, ואחרים נוגעים לנסיבות האופפות את הקטין והפוגע. בכל תיק ותיק על התובע לאזן בין שלושה אינטרסים – החובה לשמור על הליך הוגן ועל זכויות חשודים ונאשמים, הרצון למיצוי הליכים עם מי שפגע בקטינים והצורך בשמירה על שלומם של קטינים. אינטרסים אלה, הם העומדים בבסיס קבלת ההחלטות הנוגעות להגשת תיקי פגיעות בקטינים או לסגירתם.

ההחלטה על סגירת תיק לעיתים קרובות אינה קלה. הדאגה לשלומם של הקטין נותרת בליבו של הפרקליט, והתחושה שאולי התיק הסגור מותיר ילד פגוע ללא מענה במישור הפלילי מעיקה ומכבידה. ואולם כפי שתוארתי לעיל, ההחלטה חייבת להיות מקצועית ועל פי אמות המידה שקבע המחוקק.

¹² ככל שנפתחים לחשוד תיקים נוספים, אפשר לפתוח מחדש תיק שנסגר, במקרים המתאימים.

¹³ נתונים אלו משקפים את המצב ערב כניסת הנחיית פ"מ 1.3 אשר חידדה את האבחנה בין סגירה בהעדר אשמה לסגירה מחוסר ראיות מספיקות, ולא נמסרו נתונים על שיעור התיקים הנסגרים מחוסר אשמה.

צדק צדק תרדוף על הענישה בעבירות כנגד ילדים

לירון אשלי¹

בשנת 2019 84% מתיקי המין נסגרו בהחלטת הפרקליטות בלי שהתקיים הליך משפטי בעניינים.⁵ מעבר למסר הקשה שמעביר נתון זה לנפגעי עבירה, התוצאה חמורה פי כמה וכמה עבור הילדים הנפגעים, כאשר לרוב הפוגע הוא אדם המוכר להם או מסביבתם הקרובה, ובעוד "מותרים הכבלים" מהפוגע והוא מורשה לחזור לסביבתו הטבעית, באופן ישיר מעגלי החיים של הילד הולכים ומצטמצמים.

דא עקא שגם בקרב קומץ התיקים שהצליחו "לשרוד" ראיתית" והוגש בהם כתב אישום, כ-80% מתוכם הסתיימו בהסדרי טיעון אשר מטבעם אינם משקפים בעיני הילדים נפגעי העבירה את "סיפור" הפגיעה במלואו וכפועל יוצא מכך גם הענישה בצד מופחתת. גם בתיקים המעטים שמתנהלים בבתי המשפט, ושבהם ילדים נאלצים לעבור הליך עדות קשה ומורכב, לעיתים בחלוף שנים מיום הפגיעה, ניתנת לא אחת ענישה שבעיניי היא מקילה ואינה משקפת את אופי העבירות, את חומרתן ואת הנזק שנגרם בגין לנפגעים.

עוד הרבה קודם לתיקון 113 לחוק העונשין, העוסק ב"הבניית שיקול הדעת בענישה" ואשר אתייחס אליו בהמשך, הרמב"ם במורה נבוכים נותן כלים ואמות מידה להטלת הענישה הראויה על מבצעי העבירות:

דע כי גודל העונש וחומר פגיעתו או קטנו וקלות סבילותו, יהיה בבחינת ארבעה דברים:

האחד, חומר העבירה. כי המעשים אשר תוצאותיהם הפסד גדול עונשן חמור, והמעשים אשר תוצאותיהם הפסד קל ומועט עונשן קל.

והשני, ריבוי מציאותן (תדירותן). שהדברים המצויים יותר צריך למונען בעונש חמור, אבל מעטי המציאות – הרי עונש קל עם מיעוט מציאותן מספיק במניעתן.

והשלישי, גודל ההעזה שבדבר. כי הדבר שיש לאדם העזה לעשותו, אם מפני שהתאוה מושכת אליו מאד או לתוקף ההרגל או לגודל הצער שבעזיבתו, הרי לא ימנע ממנו אם כי חשש דבר גדול.

מבוא – ילדים נפגעי עבירה בהליך הפלילי

בישראל נפגעים מדי שנה אלפי קטינים מעבירות מין ואלימות פיזית.² לפגיעות אלה עלולה להיות השפעה ממושכת על היבטים שונים בחייהם, משום שלצד הנזק הישיר הנובע מהפגיעה עצמה, הם נדרשים להתמודד עם קשיים רבים סביב גילוי הפגיעה וחשיפתה ועם הליך משפטי ארוך, קשה ומורכב.³ רבים מהם לא בחרו בהליך כזה, רבים אינם מבינים את מלוא משמעותו – וצורכיהם הייחודיים, רצונותיהם או ציפיותיהם לעיתים קרובות אינם באים לידי ביטוי בהחלטות המתקבלות בו.

כדי לתת מענה לצרכים הייחודיים של ילדים ובני נוער נפגעי עבירה ולמזער ככל האפשר "קורבנות משנית" (secondary victimization) הכרוכה לא אחת בהליך הפלילי,⁴ הקימה המועצה לשלום הילד לפני כעשרים שנה את מרכז הליווי לילדים נפגעי עבירה, ובמסגרתו ליוותה המועצה במשך השנים למעלה מ-4,000 ילדים ובני משפחותיהם לאורך ההליך הפלילי. באופן זה מתוודעת המועצה לפגיעותם של ילדים ולקשיים הייחודיים שהם נדרשים להתמודד עמם, הן בעקבות הפגיעה עצמה והן בשל ההליך הפלילי ותוצאותיו.

בעת האחרונה הלכה והתרחבה הספרות המקצועית בישראל העוסקת בזכויות ילדים נפגעי עבירה בהליך הפלילי. מאמר זה יכוון זרקור אל סוגיית הענישה בעבירות מין ואלימות נגד ילדים, אל המסר שהענישה מעבירה לילדים נפגעי עבירה ואל השפעותיה הרחבות על תפיסתם את מושגי הצדק. המאמר יסקור את המצב הקיים וינסה לבחון, מעיניו של ילד נפגע עבירה, את השאלה המהדהדת אשר נשמעת לעיתים קרובות מדי – האם כך נראה צדק?

¹ עו"ד ועו"ס, מנהלת מרכז הליווי לילדים נפגעי עבירה, המועצה לשלום הילד.

² בשנת 2018 נפתחו 16,424 תיקים במשטרה בגין חשד לביצוע עבירות כנגד קטינים – השנתון הסטטיסטי ילדים בישראל 2019, המועצה הלאומית לשלום הילד (2019). על פי [הערכות](#), 1 מתוך 5 ילדים עובר התעללות על ידי מבוגר. אלו המקרים המדווחים בלבד, ועל פי השערות – רוב המקרים אינם מדווחים.

³ חובת דיווח סעיף 368ד' לחוק העונשין תשל"ז-1977.

⁴ גל, ט' ווינדמן, ו' (2002). ילדים נפגעי עבירה בישראל: ריבוי קשיים, מיעוט מענים. ביטחון סוציאלי, 63, 210-235.

⁵ דו"ח פרקליטות המדינה סיכום שנה 2019. בדוח הפרקליטות אין נתונים דומים לעניין אחוז תיקי האלימות שנסגרו בשנת 2019, אלא נתונים על כלל התיקים שנגזרו באותה שנה (כ-78% מהתיקים).

אותיות פורחות באוויר – היחלשותה של ענישת המינימום

והרביעי, קלות עשיית אותה הפעולה בהעלם ובהסתתרות כדי שלא ירגישו בו אחרים, הרי ההרתעה מזה לא תהא כי אם בחשש עונש קשה וחמור.⁶

חוק העונשין קובע עונש מרבי בצד כל עבירה בהתאם לחומרתה. כך בעבירות חמורות כנגד ילדים קבע המחוקק ענישה הנעה בין מספר חד-ספרתי של שנות מאסר למספר דו-ספרתי. לא היינו נדרשים לדיון בנושא ענישת המינימום אילו הייתה הענישה הרווחת מתקרבת לעונשי המקסימום הקבועים בחוק.

בישראל נקבעו בחוק העונשין עונשי מינימום בעבירות מעטות, בהן עבירות מין חמורות. עם זאת, עד כה לא נקבעו עונשי מינימום בעבירות של אלימות כלפי קטינים.⁷

ביולי 1998 עבר תיקון מס' 51 לחוק העונשין התשל"ז-1977⁸ הקובע כאמור עונש מזערי בצד חלק מעבירות המין. עם זאת, בעוד מטרת החקיקה לבטא את החומרה היתרה הכרוכה בעבירות אלו, ולהוביל לענישה משמעותית ובלתי מתפשרת,⁹ לעמדתו, לא ניתן לכך בפועל ביטוי מספק בלשון החוק; הסעיף, כפי שנוסח, מותיר שיקול דעת רחב בידי בית המשפט בבואו לגזור את הדין – פעם אחת כאשר החוק מאפשר לחרוג מענישת מינימום "מטעמים מיוחדים שיירשמו"¹⁰ ופעם שנייה כאשר אינו מחייב הטלת מאסר בפועל דווקא, ומאפשר ענישה בדרך של עבודות שירות או מאסר על תנאי.

אם לא די בכך, מעמדו של נפגע העבירה הוחלש לטעמי פעם נוספת עם תיקון 113 לחוק העונשין,¹¹ אשר שם לו למטרה לייצר אחידות בענישה ולהבנות את שיקול הדעת השיפוטי על פי אמות מידה וקווים מנחים, ובכך שאף לצמצם את פערי הענישה במקום שאינם מוצדקים, זאת תוך הותרת שיקול דעת בידי בית המשפט.

על הבניית שיקול הדעת בענישה ועל ההשפעה דה-פקטו

דבריו מתיישבים עם השכל הישר, אך האם אלה פני הדברים? מורה שהורשע בביצוע מעשים מגונים בתלמידה כבת תשע, אב של כוכבת ילדים שניצל את קשריו ופגע מינית בשבע נערות, צעיר שביצע עבירות אינוס בקטינה בת חמש המתגוררת בשכנות, זר שביצע מעשים מגונים בנסיבות מחמירות בשתי קטינות בבִּרְכָה ציבורית, גננת שהורשעה בריבוי עבירות של תקיפת פגועות בנסיבות מחמירות, סייעת בגן שהורשעה בהתעללות חמורה בקטין – המשותף לכל אלה הוא לא רק חומרת העבירות והפגיעה הקשה שנגרמה לילדים אלא הבחירה בענישה מקילה, שאינה מאסר בפועל – עבודות שירות. לאלו מצטרפת שורת פסקי דין על פגיעות חמורות שהסתיימו בכמה חודשים עד שנים מעטות בכלא, מקרים שבהם הפוגעים השתחררו ובנו חיים חדשים הרבה לפני שהילדים הצליחו לצעוד צעדי שיקום ראשונים. בעוד העונשים תחומים בזמן, עם אופציה לקיצור בשליש, לילדים אין קיצורי דרך ואין "שחרור מוקדם"; ההליך הפלילי אומנם הסתיים, אבל עבור הילדים ובני משפחתם זו רק תחילת הדרך לשקם את עצמם.

אלו רק מעט דוגמאות למקרים מהעת האחרונה, רבים מהם לוו באופן אישי על ידי נציגי המועצה. אלו אינם מספרי תיקי פל"א,^{*} לא ראשי תיבות עלומים, לא רק "קורבנות", אלה ילדים. לכל ילד שם ופנים, לכל ילד הדי פגיעה ייחודיים. ילדים שסיפור חייהם השתנה בעל כורחם, שהתבגרו בטרם עת, שברגע אחד באה אל קיצה ילדותם.

במצב דברים זה, לא אחת מהווה ענישה מקילה "גמר מלאכה" בניפוץ תפיסתו של הילד את מושגי הגמול והצדק, ונדבך נוסף בשבירת האמון שנותר לו בעולם המבוגרים.

⁶ הרמב"ם על תורת הענישה, *מורה נבוכים*, חלק ג, פרק מא.
⁷ ע"פ 1867/00 מדינת ישראל נ' גוטמן, פ"ד נד (3) 145, פסקה 4 לפסק דינה של השופטת א' פרוקצ'יה (2000). יצוין כי בשנת 2005 הונחה על שולחן הכנסת הצעת חוק העונשין (תיקון – עונש מזערי במאסר בפועל), התשס"ה-2005, ובמסגרתה הוצע "לקבוע כי העונש המזערי יבוא לידי ביטוי בעונשי מאסר בפועל בלבד, וכי הטלת עונש של מאסר על תנאי תוכל להוות תוספת לעונש, אך לא תחליף לו". כמו כן, ביום 11.5.20 הונחה על שולחן הכנסת ע"י ח"כ אופיר כץ הצעת חוק העונשין (תיקון – עונש מינימום לתוקף או מתעלל בקטין או חסר ישע), התש"ף-2020.
⁸ 355. (א) הורשע אדם בעבירה לפי סעיפים 345, 348(א), (ב) או (ג), או 351(א), (ב) או (ג) או (2), לא יפחת עונשו מרבע העונש המרבי שנקבע לאותה עבירה, אלא אם כן החליט בית המשפט, מטעמים מיוחדים שיירשמו, להקל בעונשו.
⁹ דברי ח"כ דיין בהצעת חוק העונשין (תיקון מס' 51) התשל"ז-1977 בקריאה שנייה-שלישית "...המערכת כולה איננה מענישה, איננה מרתיעה, וההצטרבות הנוראה של שפיטה וגזרי-דין לקולא יצרה מצב שהפך להיות בלתי אפשרי...".
¹⁰ בפסיקה לא ניתנה הגדרה גורפת למונח על מנת להשאיר שיקול דעת רחב לבית המשפט בבואו לגזור הדין.
¹¹ חוק העונשין (תיקון מס' 113) התשע"ב-2012.
¹² הצעת חוק 241.
¹³ דין וחשבון הוועדה לבחינת דרכי ההבניה של שיקול הדעת השיפוטי בגזירת הדין בראשות שופט בית המשפט העליון אליעזר גולדברג, ירושלים תשנ"ח. אחד הנימוקים להתנגדות חברי המיעוט בוועדת גולדברג לעונשי מוצא היה החשש שעונשים אלו ישמשו "מהבחינה המעשית כעונשי מינימום, חמורים בהרבה מן הראוי".
^{*} תיק חקירה משטרתית.

מעוגנות בחוק אך שקופות ברובן, קולו נשמע ועמדתו נשקלת, אך למעשה הוא נעדר השפעה של ממש על ההליך או על תוצאותיו. השופט היושב בדיון יפגוש בו לרוב כראשי תיבות על גבי כתב אישום ובאמצעות עדויות, תסקירי נפגע עבירה או עמדות המוגשות בכתב לבית המשפט. גם כשצילו נוכח באולם בית המשפט, נוכחותו בהליך הפלילי, בהחלטות המתקבלות ובפסקי הדין, מוגבלת.

אני סבורה כי למצב דברים זה השפעה גם על חומרת הענישה, או ליתר דיוק – על קלות הענישה. על יסוד הערכה זו, לדעתי חשוב לאפשר לבית המשפט "לראות" מקרוב את הילד הנפגע, במובן העמוק של המילה. בכך אין כוונה לעודד הבאת ילדים נוספים לתוך כותלי בית המשפט במקרים שבהם נוכחות פיזית עלולה להזיק להם, אלא כוונתי לכך שיש להכניס את עולמם של ילדים נפגעי עבירה לתוך אולם בית המשפט, ובאופן זה לאפשר לבתי המשפט להבין באופן עמוק את הנזקים שנגרמים לילדים בעקבות פגיעה מינית או אלימות פיזית, את משמעות ההליך והענישה עבורם ואת ההשפעה האפשרית של אלה על המשך חייהם. יש לאפשר זאת באמצעות הכשרות מתאימות, שוטפות ויעודיות, לשופטים שתחום ילדים נפגעי עבירות מין ואלימות יהיה תחום מומחיותם. במילים אחרות, יש להקים מחלקה ייעודית בבתי המשפט לתחום זה,¹⁶ כזאת שתפעל בין היתר מתוך הישענות על רעיונות תורת המשפט הטיפולי (Therapeutic Jurisprudence).

תורת המשפט הטיפולי¹⁷ תופסת את תפקידו של המשפט כסוכן תרפויטי בעל השפעה של ממש על בריאות נפשם, על מצבם האישי ועל תפקודם של הבאים בשעריו. היא מדגישה את חשיבות הקשר הישיר והבלתי אמצעי עם השופט ו"השחקנים" השונים בזירה ואת הערך הטיפולי של האופן שבו הם פועלים יחד מול הילד ומשפיעים על טובתו, על תפיסתו את ההליך ועל חווייתו.¹⁸

על גזרי הדין נכתבו תחזיות רבות ערב חקיקת התיקון, ורבות נכתבו וייכתבו עוד בגלגוליו המאוחרים. ואולם למעשה, אם נתחקה אחר כוונת המחוקק בתיקון 113¹⁹ ואחר המלצות ועדת גולדברג²⁰ שהיוו בסיס לתיקון זה והדגישו את עקרון ההלימה בין חומרת העבירה ואשמת הנאשם ובין חומרת העונש כעיקרון מנחה, הרי שהחששות של מתנגדי התיקון ערב כניסתו לתוקף – שמא הבניית שיקול הדעת תביא להחמרה ברף הענישה – נראים עתה כאיפְּכָא מִסְתַּבְּרָא.

בעוד תיקון 113 קורא לאחידות הענישה תוך שפיטה אינדיווידואלית המותאמת לנסיבותיו הייחודיות של כל מקרה ומקרה, נראה שאנחנו רחוקים שנות אור מלהביט בעיניו של הקורבן האינדיווידואלי. המחוקק מנחה את בית המשפט לשקול, כחלק מגזירת העונש, שלל נסיבות הקשורות בנאשם ולהביא בחשבון את הנזק העתידי שעלול להיגרם לו ולמשפחתו, ואילו הנפגע נכנס תחת קטגוריות כלליות כ"ערך חברתי שנפגע". כך גם באפשרויות הסטייה ממתחם העונש ההולם, המתאפשרת בשתי סיטואציות בלבד: האחת כאשר החריגה דרושה לצורך "הגנה על שלום הציבור" והשנייה כאשר הסטייה דרושה לצורך שיקומו של הנאשם. כך, בעוד קווי המתאר של הנאשם הספציפי הולכים ונעשים ברורים יותר ויותר בהליך הפלילי, דמותו של הנפגע הולכת ודוהה.

מחשבות לעתיד:

הקמת מחלקה ייעודית לילדים נפגעי עבירה בבתי המשפט

על אף ההתפתחות הענפה שחלה בשנים האחרונות בישראל ביחס לזכויות נפגעי עבירה בכלל וביחס לילדים בפרט,¹⁴ נפגע העבירה עודנו נוכח-נפקד בהליך הפלילי,¹⁵ בעל זכויות

¹⁴ התפתחות ענפה חלה בחקיקה, בתקנות, בהנחיות פרקליט המדינה ובפקודות מט"ר (פקודות המטה הארצי של משטרת ישראל), ובראשן חקיקת חוק זכויות נפגע עבירה (התשס"א-2001).

¹⁵ בלומנפלד-מגד, ל' (2004). חווייתו של נפגע עבירת מין בשדה המשפטי – איפה ה"אני" ואיפה "המדינה"? באמצעות מבט על חוק מגבלות על חזרתו של עבריין מין לסביבת נפגע עבירה: "חוק זכויות נפגע עבירה מבטא אפוא דיסוננס מורכב בין שני קצוות רעיוניים; מן הצד האחד הכרה איתנה בחשיבותו של הנפגע בהליך הפלילי ובצורך לאפשר לו להיות מעורב בו, ומן הצד האחר הימנעות ברורה ממתן תפקיד עצמאי לנפגע ויצירת חיץ בין הנפגע לבין בית המשפט, ובין הנפגע לבין הנאשם".

¹⁶ חיזוק לכך בהמלצותיה של הוועדה הבין-משרדית לבחינת הטיפול בנפגעי עבירות מין בהליך הפלילי, בראשותה של השופטת ברלינג, אשר פורסמו בדצמבר 2019. הודגש בהן כי שינוי ממשי לא יקרה ללא "שינוי מבני, תהליכי ותפקודי ברשויות האכיפה ובתי המשפט... כדי שבכל אחד מהגופים יוקצו יחידה/צוות/מחלקה... לטיפול בנפגעי עבירות מין" על מנת למנוע נזקים נפשיים נוספים לנפגעי עבירות.

¹⁷ מדובר באסכולה המשלבת בין תחומי המשפט לתחומי מדעי החברה, המבקשת להציג פרספקטיבה חדשה וייחודית הבוחנת את תוצאות המערכת המשפטית ואת השפעותיה על רווחתם האישית של המעורבים בה. תורת המשפט הטיפולי אינה מבטלת שיקולים בשיטת המשפט הקיימת ואינה טוענת לעדיפות עליהם, אלא מבקשת לשזור התבוננות טיפולית בהתנהלות ההליך ובהשפעותיו. בשנים האחרונות הולכת ומתרחבת הכתיבה בנושא זה ועקרונות התורה הולכים ונטמעים (בעיקר בתחומים "רווחתיים" – בריאות הנפש, דיני משפחה, הליכים פליליים, הליכי גישור ועוד). להרחבה נוספת על תורת המשפט הטיפולי ראו גם: וקסלר, ד"ב (2010). תורת המשפט הטיפולי: סקירה (א' הראל תרגם). מחקרי משפט, כו, התש"ע-2010; שילי-יריחוברה, ד' וגל, ט' (תשע"ו). על בקבוקים, יינות וכרמים: חוק הנוער (טיפול והשגחה) בראי המשפט הטיפולי. המשפט, כב, 9-47.

¹⁸ Wexler, D. B., & Winick, B. J. (2003). Putting therapeutic jurisprudence to work. *ABA Journal*, 89, 54-57

להשלכות הרגשיות שוודאי יש לכך, הדבר משפיע במעגלים רחבים הרבה יותר מזה של הנפגע היחיד – על נפגעים אחרים, על פוגעים ועל תפיסות ערכיות של החברה כולה.

הצדק, על כלל מעגלי השפעתו, יוכל להיעשות טוב יותר אם הנפגע אכן יקבל את מקומו בקדמת הבמה.

מחלקות ייעודיות בבתי משפט אשר יפעלו על פי תפיסה זו יפעלו במתכונת רב-תחומית על ידי שופטים בעלי הכשרה ייחודית, לצד חוקרי ילדים, פרקליטים, סנגורים ואנשי מקצוע אחרים שיזכו כולם בהכשרה ייעודית לתחום זה.¹⁹ מימוש רעיון זה עשוי בראש ובראשונה להפחית "קורבנות משנית" הכרוכה בהליך הפלילי ולשמר את תפיסת "הצדק" מנקודת מבטו של הילד הנפגע. לצד השפעה זו, כשיהיו "לב לדעת ועינים לראות ואזנים לשמע" את אותם ילדים, ממילא כפועל יוצא, תשתנה לדעתי גם הענישה.

מעגלי "ענישה" נוספים לאורך ההליך הפלילי

ההחלטות המתקבלות בתיקי פגיעה בילדים (החלטות שחרור, תנאי הרחקה, סגירת תיקים, הסדרי טיעון ועוד) מהוות כשלעצמן "גזרי דין" עבור ילדים נפגעי עבירה ובעלות השלכות דומות על תפיסתם את מושגי הצדק.

כדי למנוע את הפגיעות החוזרות בנפגע, נדרש לאמץ תפיסה אינטגרטיבית אשר מחד גיסא תחזק את רשת ההגנה של הילד הנפגע ותאפשר לו לשקם את חייו באופן מיטבי ומאידך גיסא תעביר מסר הרתעתי וגמולי לפוגעים ולחברה בכללותה – יש דין ויש דיין. שכן מעגלי "הענישה" רחבים יותר מהכרעה יחידה על סגירת תיק או על גזר דין.

כדי למנוע את הפגיעות הפיזיות והנפשיות בנפגע העבירה, על המדינה לפעול בדרך של השקעת משאבים באיתור, זיהוי ומניעה של פגיעה בעוד מועד; עליה לנקוט פעולות חקירה יזומות, יצירתיות ונחישות, שיוכלו לשמש מסד ראייתי בתיקים אלו; להקשיח את תנאי השחרור ולהרחיק את הפוגע מסביבת הנפגע; לעקוב אחר עבריינים מועדים; להקים מענים טיפוליים גם עבור מי שהתיק בעניינו נסגר; להרחיב את הפיקוח על עברייני מין מורשעים; להטיל סנקציות עונשיות על מפירי צווי פיקוח ועוד.

אחרית דבר

בשנים האחרונות אכן חל שיפור במעמדם של ילדים נפגעי עבירה, אולם לפנינו עוד דרך ארוכה. ניסיוני בליווי ילדים נפגעי עבירה לאורך השנים אינו מותיר מקום לספק – רבים מהילדים מרגישים לעיתים קרובות מדי ש"לא נעשה איתם צדק". מעבר

¹⁹ הוכחה להצלחת מודל דומה אפשר למצוא במרכזי ההגנה (בתי לין) הנותנים מענה רב-מקצועי לילדים נפגעי עבירות מין ואלימות, הפועלים מכוח חוק סיוע לקטינים נפגעי עבירות מין או אלימות (התשס"ח), 2008.

על הקושי בהוכחת פגיעות מיניות בילדים בגיל הרך

מחשבות בעקבות ע"פ 2697/14
ניסים חדאד נ' מדינת ישראל

רחלי זוארץ-לוי¹

מנגד, טענה שהגם שמדובר במקרה חריג הוא אינו בלתי אפשרי, ומארג הראיות מוכיח את התרחשותו.

עיקר המחלוקת נסבה סביב השאלה מי ביצע את המעשה ומתי נגרמו הפגיעות. קרי, האם הוכח – במידת ההוכחה הנדרשת במשפט פלילי, מעל לכל ספק סביר – כי בן הזוג (להלן: "המערער") ביצע מעשה סדום בפעוט בעת ששהה עימו בחדר הכושר.

בעוד בית המשפט המחוזי בתל-אביב-יפו הרשיע את המערער, פה אחד, בביצוע מעשה סדום בפעוט, הדעות בבית המשפט העליון נחלקו. דעת הרוב² זיכתה את המערער, מחמת הספק. דעת המיעוט החולקת³ סברה שיש להותיר את ההרשעה על כנה.

במבט ראשון, הלב התקשה להאמין שבוצעה פגיעה כה אכזרית בפעוט רך בשנים, והרקע הנורמטיבי של המערער עורר ספקות נוספים. אך מבט שני ומעמיק העלה ממצא רפואי ברור וחד-משמעי שעליו נוספה שורה של ראיות נסיבתיות שהצביעו על המערער כאחראי לפגיעה. דומה היה כי די בכוחם של אלה לצורך הרשעה מעבר לכל ספק סביר. אם כן כיצד הגיע בית המשפט לתוצאה מזכה?

מטרתו של מאמר זה – להרהר בקשיים שעמדו בבסיס ההכרעה במקרה כה חריג ויוצא דופן. במאמר יוצג סיפור הרקע ופירוט קביעותיו של בית המשפט העליון. זאת, בצד דגשים על המחלוקת שהתגלעה בין השופטים, מחלוקת שהיא מקרה מבחן מעניין וחשוב בתיקים מסוג זה. לבסוף, באמצעות עמדותיהם השונות של השופטים, ננסה לעמוד על הקושי בהוכחת פגיעות מיניות בילדים רכים בשנים שאין להם יכולת לתאר את אשר נעשה להם, וכשאינו עדי ראיה למעשים⁴.

מעשה שהיה כך היה

בין המערער ובין אימו של הפעוט התפתח קשר רומנטי. השניים נפגשו לעיתים קרובות, ומטבע הדברים, הפעוט – שבתקופה הרלוונטית היה בן כשנה וחצי – נכח בכמה מאותם

ליבי יוצא אל משפחת הפעוט, אשר נאלצה לחוות חוויה כה טראומטית, אשר מלווה ותלווה אותה במשך שנים רבות. לא ביד קלה, אני מגיע למסקנה אשר משמעותה היא, למעשה, שככל הנראה לעולם לא נדע מה אירע לפעוט וכתוצאה ממה נגרמו חבלותיו. ואולם, נחה דעתי כי חומר הראיות במקרה שלפנינו אינו מאפשר לבסס, מעבר לספק סביר, את המסקנה לפיה המערער הוא זה שביצע בפעוט מעשה סדום ואחראי לפגיעותיו.²

פתח דבר

בשנת 2016 הגיע לפתחו של בית המשפט העליון מקרה יוצא דופן בחומרתו. עניינו של התיק בפעוט בן שנה וחצי שהובא על ידי אימו לבית החולים כשהוא סובל מפגיעה קשה וחמורה בכי הטבעת – שני קרעים באורך כולל של כ-5 ס"מ. האם סיפרה כי בבוקר אותו יום הפעוט שהה למשך פרק זמן מסוים בהשגחתו הבלעדית של בן זוגה, בחדר הכושר בבניין שבו הוא מתגורר, ולפי דבריה, הפעוט חזר כשהוא סובל מהחבלות האמורות.

בית המשפט העליון העיד כי המדובר באירוע חריג, הן בעולם המשפט והן בעולם הרפואה, ומכאן הקושי המשפטי (והנפשי) לדון בו.³ הטענה המרכזית של ההגנה הייתה שפגיעה מינית בפעוט כה צעיר – בן שנה וחצי בלבד – היא אפשרות קלושה שאינה מתקבלת על הדעת ואי אפשר כלל למצוא מקבילות מהארץ, ורק דוגמאות מעטות לפסקי דין בעולם כולו. המדינה,

¹ עו"ד רחלי זוארץ-לוי היא ראש צוות במחלקה הפלילית בפרקליטות המדינה.

² ע"פ 2697/14 ניסים חדאד נ' מדינת ישראל (6.9.16), פס' 191 לפסק דינו של השופט ס' ג'ובראן.

³ פס' 1 לפסק דינו של השופט י' עמית.

⁴ השופטים ס' ג'ובראן ומ' מזוז.

⁵ השופט י' עמית.

⁶ חשוב לציין כי פסק דינו של בית המשפט העליון עסק בסוגיות רבות, בהן מחדלי חקירה, סוגיות הקשורות במכון לרפואה משפטית ועוד. ואולם במסגרת מאמר זה לא נידרש לכלל הסוגיות שנדונו והוכרעו במסגרת פסק הדין.

הכושר היה תקין. הפעוט היה בריא ולא סבל מחבלות כלשהן בישבנו. כך קבע בית המשפט, בין היתר – על סמך מצלמות האבטחה שבהן נצפה הפעוט הולך על רגליו ונכנס לחדר הכושר. דבר זה אף תאם את גרסתו של המערער עצמו שאישר כי לא התרשם מבעיה רפואית כלשהי.⁸

"חלון הזדמנויות": על סמך מצלמות האבטחה ועל פי עדותה של שכנה ששהתה חלק מן הזמן עם המערער והפעוט בחדר הכושר, היה אפשר לקבוע כי פרק הזמן שבו שהו המערער והפעוט לבדם בחדר הכושר היה 17 דקות לפחות. כלומר, היה למערער זמן מספיק לביצוע המעשים שיוחסו לו.

מצבו של הפעוט בצאתו מחדר הכושר: במצלמות האבטחה אפשר לראות את הפעוט נישא בזרועותיו של המערער כשראשו שמוט על כתפו ורק בשתי הזדמנויות הוא מרים את ראשו.

דעת הרוב קבעה כי אופן התנהגותו של הפעוט אינו מחייב להניח כי הוא חווה בחדר הכושר תקיפה מינית, וכי מנח הגוף שבו הוא מתועד אינו מתיישב עם כאב פיזי בפי הטבעת. זאת, שכן הגם שאחת מזרועותיו של המערער הייתה מתחת לישבנו של הפעוט – נראה כי הפעוט לא הביע אי נוחות ולא נראה כמי שסובל מכאבים. מכאן המסקנה היא שיתכן כי הפעוט היה עייף בעת היציאה מחדר הכושר מסיבות תמימות לחלוטין.⁹

מסקנה זו סתתה מקביעת בית המשפט המחוזי שצפה בסרטוני האבטחה וקבע כי התנהגותו של הפעוט ביציאה מחדר הכושר הייתה שונה מהתנהגותו כשנכנס אליו. יתר על כן, דעת המיעוט בתיק סברה כי ההקשר הרחב של האירועים וההתרחשויות שנלוו ליציאה מחדר הכושר מחזקות השערה זו. כך, מייד עם הגעתו של הפעוט אל אימו, הועלתה האפשרות לקחת את הפעוט לבית חולים; פרצה מריבה בין המערער ובין האם, והאחרונה האשימה את המערער שלא השגיח כהלכה על הפעוט; התוכניות

מפגשים. המערער עצמו הוא אב לבת, בת גילו של הפעוט. שני הצדדים תיארו יחס אוהב ואבהי של המערער כלפי הפעוט, אשר בא לידי ביטוי בהתעניינות קבועה במצבו של הפעוט ובגילויי חיבה שונים. נוכח יחסו החם של המערער, האם סמכה עליו ואפשרה לו להימצא ביחידות עם הפעוט.

באחד הערבים לנו האם והפעוט בדירתו של המערער, וכל השלושה ישנו יחדיו במיטה אחת. למחרת בבוקר הציע המערער כי יצאו לאכול ארוחת צהריים במסעדה. האם הסכימה אך ביקשה להתארגן, והמערער ירד עם הפעוט לחדר הכושר שבקומת המרתף של בניין המגורים.

השתלשלות האירועים ממועד הגעתו של המערער עם הפעוט אל חדר הכושר ובהמשך, היא שעמדה במוקד הערעור ובלב המחלוקת בין הצדדים. עם זאת, לא הייתה מחלוקת על כך שמעט לפני השעה 18:00 בהמשך אותו יום הובא הפעוט לחדר המיון בבית החולים שניידר בפתח תקווה, כשהוא חבול קשות בפי הטבעת. החבלות כללו שני קרעים בפי הטבעת וקרע של הספינקטר החיצוני – שהוא השריר הסוגר את פי הטבעת.⁷

הצוות הרפואי של בית החולים שניידר חשד כי חבלותיו של הפעוט הן תוצאה של פגיעה מינית, ועקב כך הפעוט הועבר ל"חדר 4" בבית החולים וולפסון בחולון, שהוא חדר בדיקות מיוחד לבדיקה והערכה במקרים שעולה חשד לתקיפה מינית. הפעוט נבדק ופגיעותיו תועדו על ידי רופא מהמכון לרפואה משפטית. לאחר מכן הוא הועבר לחדר ניתוח, שם הוא הורדם, הקרעים בפי הטבעת נתפרו, והוא אושפז למשך שישה ימים. בזכות הטיפול הרפואי המידי והמקצועי שהפעוט קיבל – לא נגרם לו נזק בלתי הפיך.

הראיות הנסיבתיות והכרעת השופטים בעניין

• **מצבו של הפעוט טרם ירידתו לחדר הכושר:** מצבו של הפעוט עובר למועד שבו נותר לבדו עם המערער בחדר

⁷ יצוין עוד כי על לחיו השמאלית של הפעוט זוהה שפך דם תת-עורי. בקרב שופטי בית המשפט העליון הייתה תמימות דעים שאי אפשר לקשור בין הסימן בלחי ובין החבלות בפי הטבעת, ולכן לא נרחיב את התייחסותנו לחבלה זו.

⁸ ראוי להעיר כי השופט מ' מזוז חלק, במידה מסוימת, על קביעה זו. אולם מאחר שגם ההגנה בטענותיה לא חלקה על קביעה זו – במסגרת המאמר נצא גם אנחנו מנקודת ההנחה הזו.

⁹ יש לציין כי דעת הרוב ייחסה משקל משמעותי למחדלי החקירה בכלל, ולכן שלא נבדקו פחי האשפה בדירתו של המערער בפרט. מחדל חקירתו זה היה אחד הנימוקים העיקריים להכרעת דעת הרוב שאי אפשר לשלול את גרסתו של המערער, שלפיה לאחר חזרתו עם הפעוט מחדר הכושר לא החליפו לפעוט חיתול. נתון זה היה במחלוקת מול גרסת האם שטענה כי לאחר חזרת המערער עם הפעוט מחדר הכושר היא נאלצה להחליף לו בשלוש הזדמנויות [האם גם הטיחה את הדברים בעימות שנערך לה מול המערער במהלך חקירתו המשטרה]. לעובדה זו נודעה חשיבות כי היא התיישבה עם הממצא הקשור במצבו של הפעוט לאחר חזרתו מחדר הכושר – היה בכך להוכיח כי כבר בנקודת הזמן הזאת היה פי הטבעת של הפעוט פגוע, שכן הוא איבד שליטה בסוגרים.

בהקשר זה, מעניין לציין כי בשלב שמיעת העדויות סירב בא-כוח המערער לשאול את המומחה הכירורגי שטיפל בפעוט¹² אם פיסורה יכולה לגרום לקרעים שנגרמו לפעוט. ביהמ"ש המחוזי זקף זאת לחובת המערער וכך גם דעת המיעוט, שהתייחסה למהלך זה כהימנעות טקטית, אך לא דעת הרוב.

• **ראיות פורנזיות:** בחלקם הפנימי-קדמי של תחתוני המערער נמצאו כתמי דם ועליהם נמצא דנ"א של הפעוט.¹³ והנה – ראיית זהב פורנזית, מבריקה בבהירותה. מדוע שיימצאו כתמי דם של הפעוט על תחתוניו של המערער?

ואולם דעת הרוב המעיטה בכוחה של ראייה זו. השופט מזוז קבע כי המקור להיווצרותם של הכתמים הוא האצבע של המערער [ולא איבר מינו], שכנראה התלככה בעת שהוריד לפעוט את החיתול שהיה מלא בדם בגלל הפיסורה, בייחוד שעה שהמערער סיפק הסבר תמים לנוכחותם של כתמי הדם של הפעוט בתוך תחתוניו שלו.¹⁴

לעומתו, השופט ג'ובראן, ששלל קיומה של פיסורה, לא נדרש לשאלת מקור הדם שנזל מישבנו של הפעוט. הקרעים בפי הטבעת נגרמו, כך על פי השופט ג'ובראן, מהחדרת חפץ קהה לפי הטבעת של הפעוט. אך הוא לא ראה צורך להסביר מהו אותו חפץ קהה, מתי או מדוע הוא הוחדר לפי הטבעת ועל ידי מי. העובדה שהפעוט נבדק רק שעות אחדות לאחר שיצא מחדר הכושר היוותה עבורו פרק זמן שבו יכלו להתרחש דברים נוספים, שאין אפשרות לתלותם במערער באופן בלעדי.

פגיעה מינית בפעוטות – הסיפור שלא סופר

לאחר שעברנו, "בקליפת אגוז", על חלק מהמצאים והפרשנויות השונות שהוענקו להם, אפשר להבין בנקל כיצד הגיעה התביעה למסקנה כי התבצעה פגיעה מינית חמורה על ידי המערער. ואולם, כאמור, בית המשפט התקשה לתת פרשנות חד-משמעית ומכלילה לממצאים שנמצאו, קשים ככל שיהיו:

כך, התנהגות משונה וחריגה של המערער, דימום ללא

שהיו לשניים לצאת למסעדה בוטלו; האם התקשרה לאחיה ובהמשך לאימה; בהמשך חמקה האם מהדירה לאחר שהמערער נרדם.

• **התנהגות המערער:** המערער, שמעולם לא החליף לפעוט חיתול, בחר להחליף לו חיתול לראשונה, ודווקא בחדר הכושר, הגם שלא היו בידיו חיתול להחלפה ומגבונים לחים. נוסף על כך, המערער נצפה במצלמות האבטחה כמי שמנסה לחמוק ממפגש עם אנשים ביציאה מחדר הכושר. התנהגויות אלו עוררו תמיהה, אך עמדת הרוב בחרה שלא לייחס להן משמעות או משקל כלשהו בעת בחינת הראיות.

השופטים כולם בחרו להתייחס גם לרקע של המערער ולעברו. דעת הרוב הדגישה כי חלק מהסיבות שעוררו אצלה ספק היו קשורות ברקע של המערער כאיש נורמטיבי לחלוטין. קשה היה להעלות על הדעת שאדם ללא כל עבר פלילי יעשה לפתע מעשה כה מזעזע. לעומתם קבעה דעת המיעוט שהמערער אינו בזרם המרכזי מבחינת העדפותיו המיניות [וזאת בשל "פְּטִיעַ" לכפות רגליים, וכן כינויים מיניים בוטים וחריגים שנתן לאנשי קשר בטלפון שלו], ואף צירפה נתון זה לשקלול הראיית של דעת המיעוט.

• **מנגנון החבלה:** לא הייתה מחלוקת בין המומחים הרפואיים של התביעה וההגנה על כך שהקרעים בפי הטבעת של הפעוט נגרמו בעקבות חדירה של גוף קהה כלשהו לפי הטבעת שלו. המחלוקת בין המומחים נגעה לשאלה האם יש תרחיש שאינו עבירת מין שיכול היה לגרום לקרעים האלה: המומחים מטעם התביעה¹⁵ סברו כי מדובר בתקיפה מינית, ואילו המומחה מטעם ההגנה¹⁶ סבר שאי אפשר לשלול מבחינה רפואית שהפעוט סבל מפיסורה שאינה כרונית, אשר דיממה מעט והוחמרה בהמשך על ידי החדרה לא זהירה ולא מכוונת של עצם כלשהו – שלשיטתו יכול להיות גם אצבע שנגעה בטעות במקום בזמן החלפת החיתול.

השופטים ג'ובראן ועמית דחו את ההשערות הללו כהסבר לאירוע, שכן הן לא עוגנו בחומר הראיות – לא הייתה כל עדות לכך שהפעוט סבל מפיסורה. לעומתם סבר השופט מזוז כי תרחיש הפיסורה יכול לספק תרחיש חלופי סביר.

¹⁰ ד"ר זייצב מהמכון לרפואה משפטית ופרופ' סרוך, מומחה בכירורגיה של ילדים, אשר טיפל בפעוט.

¹¹ ד"ר קוגל, שהיה באותה עת מומחה פרטי.

¹² פרופ' סרוך.

¹³ דעת הרוב קבעה כי המדובר בראיה מחזקת, אך לא בראיה עצמאית.

¹⁴ מנהגו של המערער לגרד את מבשיו.

אינם יכולים להרים את קולם ולספר את סיפורם. יתר על כן, ייתכן כי סיפורם כה מחריד עד שאנו מתקשים לתפוס שאפשרות מעין זו בכלל קיימת. בייחוד כשמוצע סיפור אלטרנטיבי, רחוק ודחוק ככל שיהא.

הקשיים העומדים בפני העמדה לדין בלא ראייה ישירה אינם מעידים על אי קיומה של התופעה ועל אי קיומן של פגיעות קשות בפעוטות ובתינוקות. נדירות התופעה, יחד עם המשוכה הראייתית, עשויה להרחיק מן התודעה פגיעות אלו:

ההכרעה בתיק זה היא מייסרת, מדירה שינה ממש, שכן חומר הראיות אינו מאפשר לנו להגיע לכדי הכרעה ודאית והחלטית באשר לאשמתו או חפותו של המערער.¹⁵

אפילוג

כמה תמימה היא הילדות. כמה מאמצים עושים אנו כדי שתמימות זו לא תיפגע על ידי העולם החיצון, עולם שטוב ורע משמשים בו בערבוביה. אנו, המבוגרים, משמשים עבור תינוקות ופעוטות משענת וכולם זעזועים. אנו תומכים בהם ומותחים עבורם את קו האופק גבוה מעל ראשם, בעודנו מבטיחים, להם ולעצמנו, כי נגן ונשמור עליהם מכל משמר.

אלא שקיים פער בין רצוננו לשמור על פעוטות ועל תום ילדותם ובין המציאות שבה מתקיימות פגיעות אך קיים קושי לספר את סיפורם ולתת לקולם להישמע, וזאת בשל הדרישה במשפט הפיליפי לספר סיפור שיש להוכיחו מעל לכל ספק סביר.

כך למשל, לאורך שנים האמנו כולנו כי כמעט לא ייתכן שמטפלת מסורה ורחומה תפגע בילדים שעליהם היא מופקדת. הם לא ידעו לספר, וליבנו לא נתן לנו להאמין בכך – רצינו להאמין בטוב שבעולם. אך בשנים האחרונות נחשפנו, לדאבונו, לעובדה המצערת שגם בקרב מטפלות, שרובן ככולן נשות חינוך שעושות עבודת קודש, ישנו מיעוט תופעות שיש לבער.²⁰

היסטוריה רפואית, כרונולוגיה מעוררת חשד – לכל אלו התקבלו הסברים מצמצמים. גם לממצאים רפואיים שבעיני רופאיו של הפעוט היו חד-משמעיים אומצו נרטיבים מקבילים המותירים את המערער חף מפשע. זאת ועוד, אחד משופטי דעת הרוב אף היה נכון להשאיר הסבר "פתוח" לממצאים שלא היה יכול להסבירם, והוא תלה אותם במנגנון עלום *כלשהו אשר טיבו לא הוברר.¹⁵*

אם כן, מה הוביל את דעת הרוב לאריגת סיפור מורכב ולסטייה מן ההיסק הלוגי המתבקש?¹⁶ מדוע, אם זה נראה כמו פגיעה מינית, מדווח על ידי אנשי הרפואה כפגיעה מינית, יוצר משבר משפחתי בין האם לבן זוגה – כל זה בכל זאת מתואר בפסק הדין כאוסף של אירועים נדירים בעלי הסתברות סטטיסטית קלושה?

אומנם הממצא הרפואי נתפס כראיה בעלת משקל סגולי רב מאוד. ואולם חוזקה של הראיה הוא גם חולשתה; לצד המובהקות בעצם קיומה של הפגיעה, הממצא אינו משלים ומגשר על היעדרו של תרחיש עובדתי מפורט ומדוקדק. הוא דורש מן המתבונן להשלים בעצמו את פרטי ה"סיפור" – כיצד אירע המעשה? מה הייתה השתלשלות העניינים שהובילה לפגיעה הקשה והמחרידה? מי המבצע וכיצד?

שכן אין לו לדיין אלא מה שענינו רואות:¹⁷ על בית המשפט לבחון את הנתונים, לשמוע את העדויות ולהתרשם בעצמו מבעלי הדין ומנפגעי העבירה תוך שהוא אוסף וממייין את המידע, מקטלג אותו לקטגוריות מוכרות, ומאמץ את התרחיש ההגיוני והסביר-יותר בראשו. אך מה כאשר התרחיש חריג ויוצא דופן? כאשר הלב ממאן להכיר בקיומם של סיכונים כה גדולים עבור פעוטות רכים וללא סימני אזהרה מקדימים?

העדרם של סימנים כלשהם בדפוס אישיותו של המערער לכך שקיימות אצלו נטיות דפופיליות בכלל, ונטיות אינפנטופיליות בפרט, מקשות על קבלת האפשרות כי הוא ביצע מעשה כה מחליא ומזעזע.¹⁸

קביעות ואמירות מעין אלו חייבות לעורר דיון במשקלן של הראיות הנסיבתיות בפגיעות מיניות בפעוטות, שכן פעוטות

¹⁵ פס' 189 לפסק דינו של השופט ס' ג'ובראן.

¹⁶ פס' 27 לפסק דינו של השופט י' עמית; כן ר' ע"פ 5546/14 דנקנר נ' מדינת ישראל, פס' 13 לפס"ד של השופט ע' פוגלמן (29.12.2015).

¹⁷ תלמוד בבלי, מסכת בבא בתרא קל"א.

¹⁸ פס' 186 בפסק דינו של השופט ס' ג'ובראן; וכן בסוף פס' 7 בפסק דינו של השופט מ' מזוז.

¹⁹ כך פתח כב' השופט מ' מזוז את פסק דינו.

²⁰ בהקשר זה נעיר כי נעשים מאמצים להכשיר ראיות שיכולות להעיד על פגיעה בפעוטות. כך למשל, הנחיית פרקליט המדינה מספר 2.35 בנושא "מדיניות פתיחה בחקירה והעמדה לדין בגין תיעוד קולי או ויזואלי של מטפל בקטין או בחסר ישע שבוצע ללא הסכמת המתועדים ושימוש בתוצרים אלה בהליך הפלילי", אשר קובעת כמה נסיבות אשר בגינן, ככלל, לא יועמד המקליט לדין.

חייבים אנו לשאת עינינו ולהאמין גם בלא ייאמן.²¹ תיק זה הוא עבורנו תזכורת חשובה לצורך של כולנו להישאר גלויי עיניים ומבט. כי ילד, כל ילד, זקוק אומנם לחום ואהבה ולאמונה בטובו של העולם. אך הוא זקוק גם להגנה: הגנת ההורים, הקהילה התומכת, והגנת הרשויות – המחוקקת והשופטת כאחת. זה תפקידנו, זו חובתנו וזכותנו.

עַד שְׁתַּגְדֵּל דוּדֵי בַר דוּד

יּוֹם, יּוֹם אֶחָד
כְּשֶׁתִּהְיֶה לִי גְדוֹל
וְתִבֵּן הַכֹּל
יּוֹם, יּוֹם אֶחָד
תִּגְלֶה עוֹד תְּשׁוּבָה
לְכֹל שְׂאֵלָה
וְנִסִּיתִי אֵיךְ נִסִּיתִי
לְשֹׁמֵר אוֹתָךְ וּלְהִגֵּן עָלֶיךָ
וּבְקִשְׁתִּי, בְּקִשְׁתִּי
רַק שְׁתַּגְדֵּל
וְעֵינַיִךְ מִבְּקִשׁוֹת עוֹד
לְכַבֵּשׁ עוֹלָם בְּתַמִּימוֹתָךְ
וְדָדָה בְּתוֹךְ דֵּי תַמִּיד
עַד שְׁתַּגְדֵּל

²¹ חשוב להדגיש שאין מטרתו של מאמר זה לערער על הכרעתו הסופית של בית המשפט העליון אשר מצא את המערער זכאי, בדעת רוב. מטרתו של מאמר זה, כאמור ברישא, להרהר בקשיים שעמדו בבסיס ההכרעה במקרה כה חריג ויוצא דופן.

התערבות בריפוי בעיסוק בילדים ובמתבגרים במצוקה חשיבות השימוש בכלים תפקודיים – לאיתור ולתערבות מוקדמת

(Scott et al., 2006). ההורות היא רכיב הכרחי בהתפתחות הילד בכל תחומי החיים. הילד לומד דרך הוריו את המיומנויות הנדרשות לו כדי לתפקד ולחוות את העולם, אם מדובר בצרכים הישרדותיים כגון אכילה, רחצה וניידות, ואם בצרכים התפתחותיים וחברתיים, כגון יצירת קשר חברתי ופיתוח יכולת החשיבה והלמידה דרך משחק והדרכה (Shriver & Allen, 2008).

מאמרו של ברגר (2020), הדן ביכולת השיקום והריפוי של מבנים מוחיים של תינוקות בעקבות התעללות, עולה כי הפגיעה במבנה המוח של ילד שעבר התעללות או הזנחה גורמת לא רק נזק פיזי אלא גם פגיעה בתהליכים בריאותיים-קוגניטיביים-התפתחותיים לטווח ארוך. יש לכך השפעה ניכרת על מידת עצמאותם של ילדים אלו בתחומי תפקוד שונים, החל בפעילויות יומיום בסיסיות, כגון שמירה על היגיינה בשירותים ועצמאות בלבישת בגדים, ועד להתנהלות במשחק חברתי עם חברים בחצר הגן או לתפקוד בכיתה בבית הספר. לכן חשוב ביותר שמדיניות ההתערבות והמניעה תחל בשלבי החיים המוקדמים של הילדות (Piquero et al., 2009). ברגר

מרב פורת ותמר גרוספלד¹

במאמר זה יוצגו תיאורי מקרה של התערבות בריפוי בעיסוק בילדים ובמתבגרים שהוצאו מבתם בעקבות התעללות והזנחה והם שוהים בפנימיית "אהבה".

תיאורי מקרה – רקע

פגיעה בהיבט התפקודי של ילדים ובני נוער במצוקה וחשיבותו של איתור מוקדם

ההתפתחות המוטורית, הקוגניטיבית, הרגשית והחברתית של ילד בגיל הרך משפיעה על מהלך חייו ומעצבת אותם

¹ מרב פורת היא מרפאה בעיסוק ומדריכה (MA) המתמחה בעבודה במסגרות חינוכיות וטיפוליות לאוכלוסיות ילדים ונוער במצוקה. תמר גרוספלד היא מרפאה בעיסוק ויועצת חינוכית (MA) המתמחה בעבודה במסגרות חינוכיות וטיפוליות לאוכלוסיות ילדים ונוער במצוקה ומדריכה ארצית בתוכנית מעג"ל לילדים בסיכון.

כדמות מיטיבה ומסייעת. במהלך הטיפול עלו אצלו שאלות רבות בניסיון להבין ולהפחית חרדה, ובהדרגה הוא החל להרגיש בטוח יותר במפגשים והיה אפשר להתחיל לעבוד על מטרות הטיפול. המטרות התפקודיות שתורגלו הן קידום ההתארגנות במרחב דרך תכנון פעילויות כגון בישול וכתביבה, דרך כתיבת חוויות אישיות וכתבת פעילות לכיתה שי' העביר בסיוע המחנכת. המשימות הותאמו לטווחי הקשב שלו כדי לאפשר לו חוויית הצלחה ותחושת מסוגלות. ההורים עודכנו וכן מחנכת הכיתה והמדריכים במשפחתו.

ריפוי בעיסוק כמענה לאוכלוסיית ילדים ונוער במצבי מצוקה

הפילוסופיה של ריפוי בעיסוק מבוססת על ההשקפה שרוח האדם משתקפת בכלל עיסוקיו. לכן העיסוקים משמשים כלי להבנת האדם ולהעצמתו, שכן אישיותם וחייהם של בני האדם מתעצבים דרך מה שהם עושים (AOTA, 2014). מדובר בדיאלוג בין האדם לסביבה ובין האדם לעצמו, איזון עדין בין הצרכים, הפוטנציאל ורוח האדם. כאשר אדם משתתף בשגרת יומיום הכוללת עבודה, טיפול עצמי, פנאי מעבודה והשתתפות חברתית, הוא מעצב את תבנית נוף חייו וקובע מי הוא ולאן הוא חותר להגיע (Kielhofner, 2008). המודל התאורטי MOHO (Model of Human Occupation) שעליו מתבססת עבודתנו המקצועית במסגרות החינוכיות והטיפוליות שם דגש על שליטה של האדם על חייו, שאם היא קיימת האדם יכול להבין את הפוטנציאל הטמון בו ולהתחבר אליו, להגביר את איכות חייו ולייצר משאבים פנימיים מתוך השגרות וההרגלים המרכיבים את חייו. מטרת ההתערבות בריפוי בעיסוק – לשמש זרז של תהליכי שינוי ושיקום מתוך עבודה עם הפוטנציאל העיסוקי הייחודי הקיים בכל אדם. כך במהלך ההתערבות המוצגת נבחרה פעילות משמעותית לנ' ולי', כגון הכנת מאכל לטעמם, הכנת משחק לחברי הכיתה, כתיבה על חוויה ושיתוף המחנכת. פעילויות אלה תרמו לתחושת המסוגלות שלהם להשתתף, ובאמצעותן היה אפשר לגעת במיומנות שהתקשו בה ולתרגל אותה, כגון ויסות קצב אכילה או ארגון המרחב, התארגנות לכתיבה ויצירת קשרים חברתיים.

שני מונחים מעולם המושגים המקצועי של הריפוי בעיסוק עוסקים בהשפעת הדיכוי על ההשתתפות ועל חיי האדם: "אי צדק עיסוקי" (Occupational Injustice) ו"הדרה עיסוקית" (Occupational Apartheid). אי צדק עיסוקי מגדיר מצב שבו ההשתתפות בעיסוק משמעותי מוגבלת, אסורה, נשללת, אינה מפותחת, מנוצלת או מדוכאת בכל דרך אחרת (Townsend & Wilcock, 2004). הדרה עיסוקית היא מונח המגדיר סוג של דיכוי היוצר חוסר שוויון בהזדמנויות לבחירה,

מסכם כי הקהילה המקצועית, על כל גוניה, חייבת לפתח, לחקור ולספק שיטות איתור, טיפול והתערבות מוקדמת בקרב ילדים נפגעי התעללות והזנחה – כדי למנוע, או להפחית ככל האפשר, את השפעת הלחץ המזיק להתפתחות המוח בילדות (ברגר, 2020).

תיאורי מקרה מהלך ההתערבות

1. נ' בת ה-14, נערה נבונה וסקרנית, הגיעה השנה לפנימייה על רקע החמרה בהתקפי חרדה, אמירות אובדניות ופגיעה עצמית. בעבר שהו נ' ואימה במרכז לנשים מוכות בעקבות אלימות של האב, ונ' הייתה עדה לאימוני התאבדות מצידו. נ' באה לבית הספר בשיער פרוע, ריח גוף לא נעים, סימני גירוד ופצעים על הידיים, וכמעט שאינה יוצרת קשר עין. במהלך ההשתלבות בכיתה נצפו התנהגויות מסתגרות ומודעות נמוכה לשמירה על הרגלי היגיינה בסיסיים. משיחה עם המדריכה במשפחתו עולים קשיים הקשורים בצורת אכילה – בפה פתוח במהירות, ובשמירה על ארגון וסדר. הדבר יוצר דחייה חברתית ומקשה עליה להשתלב בכיתה ובמשפחתו.

נ' הופנתה לריפוי בעיסוק לצורך קידום עצמאותה בתפקודי היומיום, בדגש על היגיינה אישית בכלל ובתקופת הווסת בפרט, וכן לתרגול קצב אכילה מותאם במהלך הארוחה, מתוך שמירה על ניקיון המרחב האישי. לאורך המפגשים עם נ' תורגלו מטרות תפקודיות, כגון שימוש יומיומי בסבון ובקרב פנים, הכנת מאכל ותרגול אכילתו בקצב מתאים, וכן הקפדה על ניקיון המרחב האישי ותכנון אסטרטגיות לשמירת ניקיון הידיים והגוף במהלך תקופת הווסת. בד בבד התקיימו שיחות עם המדריכים במשפחתו ועם המחנכת, כדי שיהיה המשך לתרגול גם מחוץ לחדר הטיפול.

2. י', בן 8.5, שנה שנייה בפנימייה, הופנה על רקע קשיי קשב, רמת חרדה גבוהה, אלימות, שיפוט חברתי לא תקין והפרעות ויסות. המסגרת הביתית כאוטית, יש אלימות של י' כלפי אחיותיו ומדווח על קונפליקטים רבים בין ההורים. י' מתקשה ליצור ולגבש זהות עצמאית ונפרדת, התנהלותו נשענת על המבוגר שבסביבתו, חוויות של חוסר הצלחה מאימונות מציפות אותו ומקשות עליו להסתייע בגורמים חיצוניים באופן שיאפשר המשך למידה והתפתחות.

י' הופנה לריפוי בעיסוק עקב קשיי התארגנות וויסות בכיתה, קשיים בכתיבה ובהתמודדות עם מטלות לימודיות. י' מטופל זו השנה השנייה. בשנה הראשונה התקשה לעזוב את הכיתה ולהגיע לטיפול, לקבל את הסטינג ולתת אמון במרפאה בעיסוק

לחשיפה ולהתנסות בעיסוקים משמעותיים לאדם (Pollard et al., 2008).

2. 'י' בא בעקביות לטיפול ומשתף פעולה, זוכר את יום הטיפול ואת השעה ולעיתים אף "מזכיר לי". 'י' חש בטוח יותר – ממשך לשאול שאלות רבות, אך גם מסוגל לווסת אותן כאשר אני מבקשת להתמקד במשימה, ומביע תחושת של סיפוק והנאה מפעילויות בטיפול ואף יוזם ובוחר בעצמו. נראה ש'י' בטוח יותר בעצמו ובקשר איתי, ושנבנתה תחושת מסוגלות המאפשרת לו להתמודד עם אתגרים חדשים. כן ניכרת פניות מוגברת לתרגל תפקודי התארגנות וכתובה ולהתמיד בהם, וגם לחוות חוויות של הצלחה. מדיווח של המורה עולה שחל שיפור בתפקודו בביתה.

דיון ומסקנות

במחקרים שבחנו עבודת מרפאות בעיסוק עם אוכלוסיית ילדים הסובלים מטראומה מורכבת נמצא כי למרפאות בעיסוק יש הידע וההימנות הייחודיים לנתח את מצבו ההתפתחותי של הילד מפרספקטיבה תפקודית, וכך לפתח ולהפעיל תוכניות התערבות הנדרשות לאנשים במצבי מצוקה, כדי שיהיו מעורבים בעיסוקים משמעותיים וישתתפו בהם באופן פעיל, מווסת ועצמאי (Fraser et al., 2019).

בהיותנו מרפאות בעיסוק, העובדות למעלה מעשור במסגרות לאוכלוסיית ילדים ובני נוער במצבי מצוקה אשר הוצאו מבתיהם, אנו נוכחות לדעת עד כמה מקצוע זה הוא בעל פוטנציאל לאבחן פגיעה התפתחותית דרך ההיבט התפקודי. ייחודו של הריפוי בעיסוק בכך שהוא מאפשר לקדם את עצמאות הילד או המתבגר בתפקודים שהם משמעותיים להתנהלות היומיומית, וכך המרפאה בעיסוק יכולה לאבחן ולאתר מיומנויות שנפגעו וקשיים על רקע התפתחותי. על כן ריפוי בעיסוק יכול לשמש כלי משמעותי לאיתור ולאבחון מוקדם של פגיעות באוכלוסייה במצבי מצוקה קשים. תיאורי המקרה של נ' ו' מדגימים כיצד תהליך ההתערבות המופנה לעולם המושגים התפקודי מאפשר לגעת בדרך עקיפה בנושאים אינטימיים ורגישים, כגון תחושת חרדה ובניית מסוגלות, דחייה חברתית ושמירת היגיינה, ולייצר מרחב בטוח עבור הילד והמתבגר לשוחח על הנושאים האלה ולעבדם. הבסיס לכל אלה הוא תהליך בניית הקשר הבטוח ויצירת אמון המאפשר את התהליך הטיפולי.

בתיאורי המקרה שהוצגו ניכר עד כמה הקשיים התפקודיים מחמירים ככל שהאיתור נעשה בשלב מאוחר יותר, כגון במקרה של נ'. קשייה התפקודיים השפיעו לאורך זמן על

עם הקבוצות הנתונות בסיכון לחוות אי צדק עיסוקי והדרה עיסוקית נמנים ילדים ובני נוער במצבי מצוקה (Kronenberg et al., 2005). אוכלוסיית התלמידים כגון נ' ו-' שאנו פוגשות במהלך העבודה בבית הספר חוותה, ועדיין חווה, אי צדק עיסוקי והדרה עיסוקית עקב סביבה מזניחה, מונעת ופוגענית, מעמד חברתי-כלכלי נמוך וגורמים חברתיים ותרבותיים. לריפוי בעיסוק יכולת ייחודית לקדם ילדים ובני נוער בסיכון בעצם השימוש בכלי הטיפולי המשקם של איתור וחשיפה לעיסוק משמעותי (Sakellariou & Algado, 2006). על כן ההתערבות בריפוי בעיסוק במסגרת החינוכית מתמקדת בליווי התלמיד במציאת עיסוקים שיהיו משמעותיים לו וחשיפה לעיסוקים בסיסיים שאינם מוכרים לו, ומאפשרת לו בכך להתקדם במידת עצמאותו בחיי היומיום. התהליך הטיפולי תורם לחוויית שליטה פנימית ולהעצמת הדימוי העצמי של התלמידים לאחר שנים של חוסר חשיפה; התהליך מחבר אותם לרוח הפנימית ולפוטנציאל שלהם, ובכך מקדם את עצמאותם בתפקודים המשמעותיים להם, ובהתאמה – גם את תחושת ה-Well-being שלהם, ופועל לקידום הצדק העיסוקי שנשלל מהם.

תיאורי מקרה – סיכום ההתערבות

1. נ' באה בשמחה ומשתפת פעולה לאורך המפגשים. היא מראה שיפור ניכר במטרות הטיפול. היא מקפידה על סיבון הפנים מדי יום ויש שיפור בקצב אכילתה ובארגון ארון הבגדים שלה. בד בבד נראה שהיא מתחילה ליצור קשרים חברתיים עם נערות בנות גילה. הנגיעה בתפקודים אינטימיים, כגון שימוש בתחבושות במהלך הווסת, מייצרת מרחב בטוח עבור נ' להעמקת הקשר הטיפולי ביניה. נ' מצליחה לשתף אותי בקשיים החברתיים שהיא חווה בהשתלבותה בפנימייה ובבית הספר ובמערכת היחסים שלה עם ההורים. נראה ש' הייתה רוצה להשתלב חברתית, אך הדימוי החברתי שלה בעיני עצמה הוא כזה שהיא חווה קשיים בלתי ניתנים לפתרון ("חברים זה לא היה אף פעם הצד החזק שלי"). אני משקפת לנ' את הקשר האפשרי בין הקושי החברתי לצורך שלה לא לשמור על היגיינה ולדחות חברתית את סביבתה כפי שהיא רגילה מניסיון חייה. נ' מקשיבה לכך ומאשרת. ניכר הצורך להמשיך לעבד איתה נושאים אלה, והדבר יוכל לסייע להעלות את רמת המוטיבציה שלה לשפר את הרגלי ההיגיינה הקיימים.

AOTA – American Occupational Therapy Association (2014). Occupational therapy framework: Domain and process (3rd edition). *American Journal of Occupational Therapy*, 68 (Suppl. 1), S1-S48. <https://doi.org/10.5014/ajot.2014.682006>

Fraser, K., MacKenzie, D., & Versnel, J. (2019). What is the current state of occupational therapy practice with children and adolescents with complex trauma? *Occupational Therapy in Mental Health*, 35(4), 317-338. <https://doi.org/10.1080/0164212X.2019.1652132>

Kielhofner, G. (2008). *Model of human occupation: Theory and application*. Baltimore, MD: Lippincott Williams & Wilkins.

Kronenberg, F., Algado, S. S., & Pollard, N. (Eds.) (2005). *Occupational therapy without borders: Learning from the spirit of survivors*. Oxford, UK: Elsevier-Churchill Livingstone.

Piquero, A. R., Farrington, D. P., Welsh, B. C., Tremblay, R., & Jennings, W. G. (2009). Effects of early family/parent training programs on antisocial behavior and delinquency. *Journal of Experimental Criminology*, 5(2), 83-120.

Pollard, N., Kronenberg, F., & Sakellariou, D. (2008). Occupational apartheid. In N. Pollard, D. Sakellariou, & F. Kronenberg (Eds.), *A political practice of occupational therapy* (pp. 55-68). Edinburgh, UK: Churchill Livingstone Elsevier.

Sakellariou, D., & Algado, S. S. (2006). Sexuality and occupational therapy: Exploring the link. *British Journal of Occupational Therapy*, 69(8), 350-356. <https://doi.org/10.1177%2F030802260606900802>

Scott, S., O'Connor, T., & Futh, A. (2006). *What makes parenting programmes work in disadvantaged areas?* The Joseph Rowntree Foundation.

<https://www.jrf.org.uk/report/what-makes-parenting-programmes-work-disadvantaged-areas>

Shriver, M. D., & Allen, K. D. (Eds.) (2008). *Working with parents of noncompliant children: A guide to evidence-based parent training for practitioners and students*. Washington, DC: American Psychological Association.

Toglia, J., & Berg, C. (2013). Performance-based measure of executive function: Comparison of community and at-risk youth. *American Journal of Occupational Therapy*, 67(5), 515-523. <https://doi.org/10.5014/ajot.2013.008482>

Townsend, E., & Wilcock, A. (2004). Occupational justice and client-centered practice: A dialogue in progress. *Canadian Journal of Occupational Therapy*, 71(2), 75-85.

<https://doi.org/10.1177/000841740407100203>

תפיסת העצמי שלה ועל השתלבותה בחברה. אצל י' הצעיר ממנה, המטופל מגיל 7, נראה כי חל שיפור של ממש בתפקוד בכתה והוא מצליח להתמיד בכך ולהפנים מיומנויות של התארגנות וויסות שתורגלו בטיפול.

נ', אשר הצליחה להפנים את ההרגלים שנלמדו בטיפול במהלך השהות בפנימייה גם בתקופה שבה יצאה לסופי שבוע בבית, לא הצליחה לשמר הרגלים אלו לאחר ששהתה בביתה בתקופת משבר הקורונה. נראה שההרגלים החדשים שרכשה בחודשי הקליטה "נעלמו". היא מתקשה לשמור על היגיינה, מדיפה ריח רע ותגובתיה מוקצנות ולא מווסתות. ייתכן כי יכולת ההפנמה החלשה יותר של ההרגלים היא תוצר של תהליך התערבות שהחל בשלב מאוחר יותר.

המלצות להמשך

למקצוע הריפוי בעיסוק היכולת להציע תרומה טיפולית ייחודית המדגישה היבטים של קידום ושיפור תפקודי החשובים ביותר לאוכלוסיות במצבי מצוקה. ההתערבות בריפוי בעיסוק ממוקדת לקוח ומביאה בחשבון את ההקשר הסביבתי, התרבותי והפוליטי (המתע"מ המחודש, 2016) הרלוונטי ביותר לאוכלוסיות מוחלשות הסובלות מהדרה עיסוקית ומאי שוויון חברתי. לכן מקצוע זה יכול לפעול להשמעת הקול התפקודי שנפגע באוכלוסיות אלו, מה שיכול להוביל לאיתור ואבחון מוקדם ולמתן מענה טיפולי הולם בגיל צעיר ככל האפשר. לשם כך נדרשת הרחבת תקנים ושילוב מרפאות בעיסוק במגוון המענים התומכים שיש לאוכלוסייה זו בקהילה (כגון מועדונית יום ובית חם) ובמעני השמה חוץ-ביתית (כגון פנימייה ומרכזי חירום). כמו כן חשוב לשלב מרפאות בעיסוק בצוותים בתוכניות לאיתור מוקדם לאוכלוסייה במצבי מצוקה. מומלץ לפתח את המחקר העוסק במתן שירות בריפוי בעיסוק לאוכלוסיות במצבי מצוקה בכלל ובמתן מענה בשלבי איתור מוקדם בפרט, ולהמשיך לפתח מודלים מתאימים להתערבות.

מקורות

ברג, א' (2020). שינויים במבנה המוח של תינוקות עקב התעללות – האם הם יתנים לריפוי ולשיקום? *נקודת מפגש*, 19, 15-12.

המתע"מ המחודש (2016). *מרחב ותהליך העשייה המקצועית בריפוי בעיסוק ישראלי (מתע"מ): מהלכה למעשה*. תל אביב: העמותה הישראלית לריפוי בעיסוק.

זכויות הילד במרכז חירום שביעות רצון ומידת השתתפות בקבלת החלטות מנקודת מבטם של הילדים ושל אנשי המקצוע

היא מסגרת להתערבות בזמן משבר, והיא מיועדת לילדים עד גיל 14 אשר חוו הזנחה חמורה או התעללות ברמה המחייבת הגנה מיידית מחוץ לבית. בתקופה השהות במרכז החירום מתגבשות החלטות והמלצות במסגרת ועדת תכנון טיפול והערכה. הוועדה ממליצה בדרך כלל על אחת מהחלופות: הילד יחזור לביתו והמשך הטיפול יהיה במסגרת הקהילה; הילד יחזור לביתו והמשך הטיפול יהיה במסגרת היחידה הטיפולית-ייעוצית; הילד יושם בסידור חוץ-ביתי – פנימייה, משפחה אומנת ועוד (פריד ואחרות, 2010). היום פעילים בארץ 12 מרכזי חירום, בהם מרכזי חירום מיוחדים לאוכלוסיות ספציפיות, כגון מרכז חירום חרדי, מרכזים לחברה הערבית ולחברה הבדואית.

המחקר הנוכחי התמקד בזכות ההשתתפות ובשביעות רצונם של ילדים מהשהות והטיפול במרכז חירום מנקודת מבטם של הילדים עצמם ושל אנשי המקצוע. למטרת המחקר נדגמו, דרך שמונה מרכזי חירום בארץ, שתי קבוצות מדגם בלתי תלויות – בשיטת דגימה לא הסתברותית: ילדים ששהו במרכז חירום בני 8-14. מתוך כ-120 ילדים השתתפו 47 שנדגמו בדגימת נוחות, אנשי מקצוע העובדים במרכזי החירום – עובדים

ד"ר עופרה יצחק-כהן¹

זכותו הראשונה והבלתי ניתנת לערעור של הילד היא להביע את מחשבותיו ולקחת חלק פעיל בשיקולינו ובפסיקותינו על אודותיו.

כאשר נגדל לכדי כבוד ואמון, כאשר הילד עצמו ייתן ויאמר מה זכותו – תהיינה פחות חידות ושגאות.

(יאנוש קורצ'אק)

מרכז החירום הראשון הוקם בשנת 1992 בידי השירות לילד ולנוער של משרד העבודה והרווחה, סמוך לתיקון חקיקת חוק הגנה על קטינים וחסרי ישע (חובת דיווח, 1989). מסגרת זו

¹ ד"ר עופרה יצחק-כהן היא עובדת סוציאלית מחוזית במחוז דן – פתח תקוה, שירותי בריאות כללית.

נוגעת להשוואה בין קבוצת הילדים לקבוצת אנשי המקצוע. תרומת המחקר ניכרת ביכולותיו לזהות את הפערים ואת התחומים הראויים לשינוי. הוא משמש בסיס לפיתוח מדיניות ולפיתוח מודלים של התערבות בתחום של ילדים בסיכון השוהים במרכזי חירום.

ממצאים

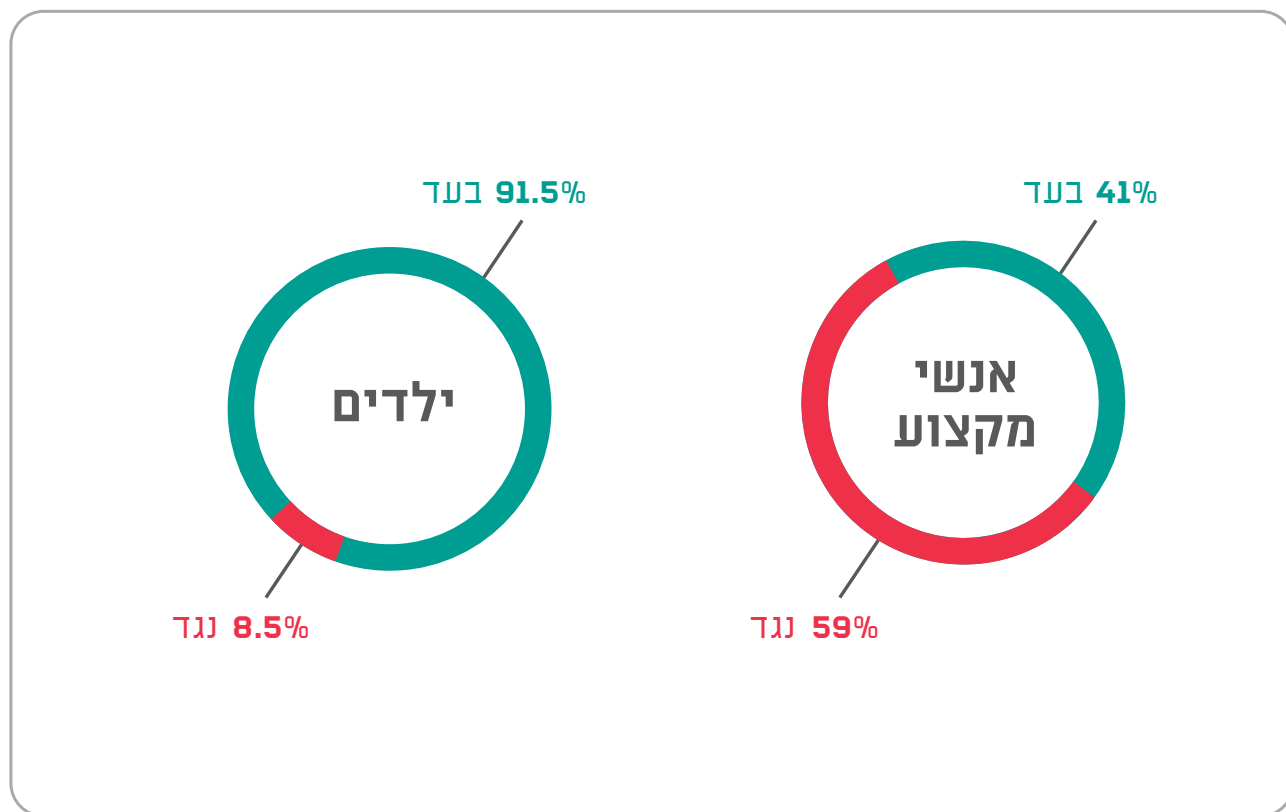
הבדלים בתפיסה של השתתפות הילד בקבלת החלטות

הממצאים מראים פערים מובהקים בין תפיסת אנשי המקצוע ובין תפיסת הילדים את נושא ההשתתפות בקבלת החלטות בעניינם:

סוציאליים, פסיכולוגים ומטפלים אחרים, וכן צוות חינוכי, אם בית ומדריכים. מתוך כ-200 אנשי המקצוע השתתפו 147 שנדגמו בדגימת נוחות.

תרומתו העיקרית היא בעצם היותו מחקר הנותן לראשונה ביטוי לקולם של ילדים השוהים במרכז חירום בנוגע לשביעות רצונם מהשהות והטיפול במרכז החירום ומהשתתפותם בקבלת החלטות. בכך הוא ממשיך את מגמת המחקרים הרואים חשיבות בשמיעת קולם של הילדים, מתוך התמקדות באוכלוסיית המחקר – ילדים בסיכון שהוצאו מביתם למרכז חירום. ילדים אלו הם שעברו את החוויה הטיפולית ויכולים להעריך באופן הטוב ביותר את תהליך הטיפול על מרכיביו. שמיעת קולם של הילדים מוסיפה ממד להבנה של אנשי המקצוע; היא מדגישה את חשיבות הלמידה מכל מקורות הידע – הידע הרצינולי, ובייחוד האינטואיטיבי, וכן את הצורך לפרש את המציאות לפי חוויותיהם של הילדים. תרומה נוספת

**לילדים יש זכות להשתתף בקבלת החלטות בעניינם
עמדתם של אנשי מקצוע בהשוואה לזו של ילדים**

ילידים אין זכות להשתתף בקבלת החלטות בעניינם עמדתם של אנשי מקצוע בהשוואה לזו של ילדים

עמדה	אנשי מקצוע במרכזי החירום	ילדים ששהו במרכזי החירום
עמדות בנוגע לילדים צעירים		
ילידים אין זכות להשתתף בקבלת החלטות בעניינם	82.5%	39%
עמדות בנוגע לילדים עם בעיות רגשיות		
ילידים אין זכות להשתתף בקבלת החלטות בעניינם	37%	16%
עמדות בנוגע לילדים עם בעיות התנהגות		
ילידים אין זכות להשתתף בקבלת החלטות בעניינם	17%	51%

כאשר מדובר בילדים עם בעיות רגשיות, 37% מאנשי המקצוע חשבו שלילדים אלה אין זכות להשתתף בקבלת החלטות בעניינם, בהשוואה ל-16% מהילדים שסברו כך. לעומת זאת, כאשר מדובר בילדים עם בעיות התנהגות – 17% מאנשי המקצוע חושבים שלילדים אלה אין זכות להשתתף בקבלת החלטות בעניינם לעומת 51% מהילדים שחשבו כך.

כך למשל, שיעור הילדים ששהו במרכזי החירום וחשבו שזכותם של ילדים להשתתף בקבלת החלטות בעניינם כפול ויותר מזה של אנשי המקצוע (91.5% לעומת 41.5% בהתאמה). גם בקרב אנשי המקצוע שחשבו שאין לילדים זכות להשתתף בקבלת החלטות בעניינם הרוב הגדול (82.5%) חשבו שלילדים צעירים אין כלל זכות להשתתף בקבלת החלטות. בהשוואה – רק 39% מהילדים שהשתתפו במחקר חשבו כך.

דיווח על דרכי השיתוף של ילדים בוועדות

דרכי השיתוף	אנשי מקצוע	ילדים
מודיעים לילד שיש דיון אך לא מזמינים אותו	67.3%	21.0%
מאפשרים לילד להביע דעתו בפני הוועדה	44.2%	6.0%
הילד שותף בדיון וניתן לו להביע דעתו, לשאול שאלות ולענות על שאלות	43.5%	11.0%

הרווחה והשירותים החברתיים לאחראי לביצוע החוק ומסמיכו להתקין תקנות. לנהלים, להוראות ולתקנות יש מעמד חוקי מחייב. משרד זה הוציא נהלים בנושא, ברם לא די בהוצאת נהלים – יש לקיים פיקוח ובקרה על יישומם הלכה למעשה.

3. זכויות הילדים לא יושגו במלואן כל עוד יש אנשי מקצוע החסרים ידע וכלים הדרושים ליישומן. כדי להשתית תרבות חיים הרואה בילדים אזרחים שווי זכויות ומעניקה להם אפשרויות להישמע, להשתתף ולזכות בהגנה, חובה על אנשי המקצוע לדעת את עקרונותיה של אמנת זכויות הילד ולהכיר את פרשנויותיה. יש חשיבות לחינוך והסברה באמצעות סדנאות חווייתיות והכשרות המתמקדות בדילמות אתיות, בעמדות ובקשיים רגשיים מול יישום זכות ההשתתפות של הילד.

4. כדי שזכויות אלה ימומשו, לא די שהן יחוקקו בחוק, לא די בהפצת המידע על קיומן, רצוי שתהיה במרכזי החירום תרבות תומכת זכויות. בתרבות כזאת כל הצדדים מכירים בתועלת ההדדית ובערך המוסרי של הזכויות ופועלים על פי תהליכים מסודרים של דיאלוג ובניית הסכמות, ומנגנונים ברורים ומאזנים במקרים של התנגשות.

5. ילדים נוטים לתמוך בזכות הילד להשתתפות במידה רבה יותר מאנשי מקצוע. המחקר מחזק את הממצא שלפיו לילדים יש נקודת מבט שונה, סובייקטיבית, על זכות ההשתתפות. לכן יש להתייחס לנקודת המבט של הילדים – הן בפיתוח תאוריה והן בגיבוש תוכניות שידגישו את חשיבות השתתפותם של ילדים השוהים במרכזי חירום, במסגרת תהליך ההתמודדות שלהם עם מצבם, וצריך לתת בידי אנשי המקצוע העובדים במרכזי החירום כלים מעשיים ליישום ההשתתפות הלכה למעשה.

המלצות לפרקטיקה

1. רבים מהילדים השוהים במרכז חירום מתקשים לקיים דו-שיח טיפולי ואף נמנעים ממנו, משום שנסיבות חייהם הקשות לימדו אותם להשתמש במנגנוני הגנה נוקשים של הכחשה ורציונליזציה. אלה מקשים על התהליך הטיפולי ופוגעים בשביעות הרצון של הילדים מהטיפול. אנשי המקצוע חייבים להטות אוזן, להקשיב לילדים, לזהות את נקודת מבטם, ולתת מקום לדעותיהם ועמדותיהם ביחס לקשר בין הילד לאיש המקצוע.

2. העברת המידע בצורה סדורה, רגישה ומתאמת לצרכיו של הילד וליכולותיו – הזכות למידע היא רכיב יסודי בדרך למימוש זכותם של ילדים השוהים במרכז חירום להיות שותפים

זימון ילדים לוועדה לתיאום תכנון וטיפול

אשר לזימון של ילדים לוועדה לתיאום תכנון וטיפול, שיעור אנשי המקצוע שדיווחו על כך שילדים הזמנו להשתתף בה היה דומה לזה של הילדים (55.8% ו-55% בהתאמה). משתתפי המחקר נשאלו גם כיצד נהוג לשתף ילדים בוועדות, 67.3% מאנשי המקצוע ציינו שמודיעים לילד שיש דיון, אבל לא מזמינים אותו (לעומת 21% בקרב הילדים), 44.2% ציינו שמאפשרים לילד להביע את דעתו בפני הוועדה, בלי לשתף אותו בדיון (לעומת 6% בקרב הילדים) ו-43.5% ציינו ששיתפו את הילד בדיון – נתנו לו להביע את דעתו, לשאול שאלות ולענות על שאלותיהם של אחרים (לעומת 11% בקרב הילדים).

המלצות למדיניות

1. אחד מעקרונותיה המרכזיים של האמנה הבינלאומית בדבר זכויות הילד הוא עקרון ההשתתפות של ילדים בהליכים הנוגעים לענייניהם – עיקרון המבקש לתת ביטוי לשינוי שחל ביחס לתפיסת מעמדם של הילדים, ולהצבתם במרכז ההליכים הנוגעים לענייניהם. עיקרון זה מחזק גם את המגמות העתידיות בתחום הטיפול החוץ-ביתי בילדים, שלכיהן הילד ידרוש מידע רב יותר וזכויות רבות יותר, תהליך אשר יביא להגבלת כוחם של אנשי המקצוע ולהתחשבות בהכרח ברצונותיו של הילד בעת קבלת החלטות.

בישראל אין מדיניות ברורה ואחידה בכל הנוגע לזכות הילד להשתתפות בקבלת החלטות בענייניו. מומלץ שמערכת המשפט בישראל תבחן אם וכיצד אפשר לעגן בחוק את זכותם של הילדים להיות שותפים להחלטות חשובות בחייהם. ההשתתפות צריכה להיות מבוססת על עקרונות האמנה, ובהם שיתוף במידע, התאמת המידע למידת הבנתו של הילד, הזכות להביע דעה ומתן משקל ראוי לדעתו של הילד. ההשתתפות תהיה מותאמת לצרכיו, ליכולותיו ולרצונותיו של הילד.

2. עוד צעד בדרך למימוש זכות ההשתתפות של ילדים בכלל ושל ילדים בסיכון בפרט הוא מתן משקל ראוי לדעותיו של הילד. רכיב זה, שמקורו באמנה הבינלאומית בדבר זכויות הילד, מבקש להעניק משקל גובר לרצונו המוצהר של הילד – ככל שהוכיח בגרות ויכולת מפותחת. יש חשיבות רבה לעיגון זכות ההשתתפות, ובכלל זה זכות הילד להשמיע את דעתו, בחקיקה ובמדיניות. החוקים הם מקור ההסדרים הנורמטיביים במדינה. משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים חייב להיתלות בהם כמקור להטלת מרותו. סעיף ההסמכה הסטנדרטי המופיע בחוק ממנה את שר העבודה,

ילדים בכלל ושל ילדים בסיכון בפרט, ולכלול הסברים על התפיסה שבבסיס עקרון ההשתתפות, דיון בסוגיות ובלבטים הכרוכים בשיתוף ילדים, לרבות התייחסויות לאותם מצבים שבהם אי אפשר לקיים שיתוף, הקניית כלים המעודדים השתתפות ילדים ופיתוח גישה תרפויטית.

4. הכנת הילדים להשתתפות בקבלת החלטות בענייניהם – מימוש הזכות תלוי גם בכך. במהלך ההכנה אפשר לאתר את הצרכים האישיים של הילד ואת הדרכים להעצמתו באופן המותאם לגילו ולרמת בגרותו. מומלץ לערוך סדנאות לילדים עצמם, שבהן יינתן מידע על עקרון ההשתתפות, מידע על תהליך ההשמה ועל האפשרויות העומדות לפניהם, אימון בסנגור עצמי, במיומנויות תקשורת ובקבלת החלטות. סדנה כזאת תאפשר לילדים לעבור למצב של השתתפות פעילה בקבלת ההחלטה מתוך הבנת האפשרויות העומדות לפניהם ובעזרת שימוש בכלים יישומיים.

5. הפעלת יחידת שיתוף בכל מרכז חירום שמטרתה להתאים את ההנחיות והנהלים לעקרון ההשתתפות – כדי שזכות ההשתתפות תמומש, היא זקוקה לתרבות תומכת – תרבות שתסייע בהטמעת השינויים הנדרשים לשיתוף ילדים השוהים במרכזי חירום. לכן מומלץ שבכל מרכז חירום תפעל יחידת שיתוף שמטרתה להתאים את ההנחיות והנהלים לעקרון ההשתתפות באמצעות עידוד רעיונות ויוזמות של אנשי המקצוע, ובפיתוח תוכניות ארוכות טווח שיאפשרו די זמן להטמיע את השינוי, להעריך ולסייע להתמודד עם קשיים ביישום של עקרון ההשתתפות.

6. דיון של אנשי המקצוע עם הילדים על משמעות ההחלטה – יש לעשות כל מאמץ לשוחח עם הילדים על משמעות ההחלטה. ככל שיש הבדלים בין ההעדפה של הילדים להחלטת אנשי המקצוע, מן ראוי שייפתח דיון בין שני הצדדים להבהרת עמדתם. על איש המקצוע לעשות זאת בצורה אמפתית ואכפתית אך ברורה.

7. המשך הערכת השירותים באמצעות מחקרים עתידיים – יש להמשיך בכך כדי ללמוד על הצעדים שנקטו ליצירת שותפות, על המכשולים האפשריים ועל השפעת השותפות על שביעות רצון הילדים.

מקורות

חוק הגנה על קטינים וחסרי ישע (חובת דיווח) (תיקון מס' 26 לחוק העונשין), התש"ן-1989.

זכותם של ילדים השוהים במרכז חירום להיות שותפים בהחלטות חשובות בחייהם. חשובה מסירה מדויקת ומלאה של מידע על ההליך ועל תפקידם בו. המידע צריך להימסר באופן זהיר, ומתוך הכרה בשונות בין הילדים השוהים במרכז חירום – מבחינה רגשית, התנהגותית וקוגניטיבית.

למידע יש השלכות משמעותיות על עתידו של הילד, ומכאן נובעת החשיבות הרבה שבהעברת המידע בצורה סדורה, רגישה ומותאמת לצרכיו של הילד וליכולותיו. מתן מידע עשוי להגביר את תחושת השייכות והמעורבות של הילד, ובכך להגשים את זכותו להשתתפות. שיתוף ילדים באופן זהיר ומחושב עדיף על גישה המגוננת על הילדים עד כדי מניעת שיתופם בהליכים מסוג זה. בשלב הראשון ראוי שאנשי המקצוע יבחנו את מידת הבשלות של הילד להיות שותף להחלטות בענייניו. יש לפתח מגוון דרכים מותאמות לילדים בגילים שונים וברמות התפתחות שונות. כך לדוגמה, יש חשיבות לכתיבת חוברת הסברה, בשפות שונות, שבה יוסבר מהי ועדה לתכנון טיפול והערכה, מהי זכות ההשתתפות, ואילו חלופות קיימות. החוברת, ראוי שתיכתב ברמת הבנה של ילד בן שש.

3. הכרה בזכות הילדים להביע דעה ולהישמע בחופשיות – אחד הדברים החשובים למימוש זכות הילדים להיות שותפים בקבלת החלטות בענייניהם. כלומר, ההכרה בזכותו של הילד להתבטא בכל דרך, מילולית ושאינה מילולית. זאת, לצד האחריות שמוטלת על אנשי המקצוע העובדים במרכזי חירום לדאוג לכך שהילד יביע את דעותיו, רצונותיו, עמדותיו ותחושותיו. על משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים לייצר אצל הילד תחושת מעורבות, שייכות ושיתוף. תחושות אלו מעצימות את האחריות האישית של הילד ביחס להחלטה בענייניו ומשפרות את יחסו של הילד להחלטה שהתקבלה בענייניו. יש לפתח דרכים מותאמות, שיעודדו את הילדים להביע את דעתם בדרך ישירה או עקיפה, באמצעות ציור או משחק. יש ליצור מנגנונים של משוב כדי לוודא שהילדים הבינו את שהוסבר להם.

פיתוח תוכניות הכשרה ייחודיות, עם תכנים לימודיים מתאימים – מימוש הזכות להשתתפות ילדים השוהים במרכז חירום והעלאת שביעות רצונם מהשהות והטיפול תלויים רבות במשאבים העומדים לרשות מרכז החירום, ובראשם כוח אדם מקצועי שקיבל הכשרה מתאימה לעבוד עם ילדים אלו. כדי שבידי אנשי המקצוע, על מגוון תפקידיהם, יהיו הכלים הקליניים והתקשורתיים לשיתוף הילדים ולהעלאת שביעות רצונם, בקבוצות הגיל השונות, צריך לפתח תוכניות הכשרה ייחודיות, עם תכנים לימודיים מתאימים. אלה צריכים להתבסס על הניסיון שנצבר בעולם בכל הנוגע למודלים של שיתוף

פריד, ב', פיגלסון, פ' וסלוצקי, ח' (2010). מרכזי חירום: חוברת מידע לאנשי מקצוע.

תוכנית מימד

התערבות דיאדית הורה-ילד באומנה

שירות האומנה נותן מענה טיפולי לילדים ששירותי הרווחה או בית המשפט הורו על העברתם מבית הוריהם למסגרת משפחתית – משפחת אומנה.

ילדים אלה לרוב חוו אירועים קשים בטרם הועברו לאומנה, כגון הזנחה קשה, התעללות ומצוקה, אירועי טראומה שונים, אירועי דחק ומערכות יחסים עם דמויות משמעותיות, שניזוקו, בחייהם בבית. חוויות אלו משפיעות על הילד, על האופן שהוא יוצר קשרים, ועל בניית בסיס בטוח ואמון במבוגר משמעותי.

משפחות אומנה מיטיבות לילד פוגשות את הילד, את מורכבות חייו ואת ה"פצע" הגדול והטראומטי בין הילד להוריו, פצע שחובה ליצור איתו מגע ודיאלוג.

ההכרה בחשיבות הטיפולית – של שמירת הקשר בין הילד ובין ההורים, של חיזוק הקשר ושל שיקומו – הובילה בשנים

רחל איגר-לויין¹
ודורית ליבנזון²

מערכות יחסים משפיעות על מערכות יחסים. (סאמרהוף)

תוכנית מימד היא פיילוט משותף של משרד העבודה הרווחה והשירותים החברתיים, ג'וינט-אשלים וחמשת הגופים המפעילים את שירותי האומנה בארץ.

¹ רחל איגר לויין, MSW, היא עובדת סוציאלית בכירה ומומחית, מפקחת אומנה ארצית בשירות האומנה, מינהל שירותים חברתיים אישיים, משרד העבודה הרווחה והשירותים החברתיים.

² דורית ליבנזון, MSW, עבדה בתחום האומנה 16 שנים. בתפקידה האחרון ניהלה את מערך אומנת החירום וההשמות בארגון אור שלום, ובארבע השנים האחרונות מנהלת את תוכנית מימד המשותפת לג'וינט-אשלים ומשרד העבודה הרווחה והשירותים החברתיים.

באומנה, לפני החזרתו למשפחתו, ובתקופת הסתגלותו לחזרה הביתה.

2. שיפור הקשר, התפקוד, היחסים והמעורבות של ההורים בטיפול בילד בעת שהייתו במשפחת האומנה.
3. בניית מודל של הורות משלימה עם אומנה לטווח ארוך עבור ילדים אשר לא יוכלו לחזור לביתם.

מסגרת הפיילוט

1. נבנה מודל עבודה טיפולי בן שלבים: שלב 1 – הדרכה להורה לפני הגעת הילד למפגש הטיפולי; שלב 2 – התערבות דיאדית הורה-ילד; שלב 3 – עיבוד המפגש והחוויה ההורית שהתרחשה "כאן ועכשיו" בין ההורה לילדו – עם מנחת מימד.

יחסים בין הילד ובין ההורה הם מרכזו של הטיפול.

הטיפול מתחיל לאחר יציאת הילד מביתו ובזמן שהייתו באומנה – אחת לשבוע או אחת לשבועיים, על פי החלטות ועדת תכנון טיפול והערכה. משך הטיפול – 50 מפגשים, ובסיומם נכתבת חוות דעת המוגשת לשירותי הרווחה.

2. תוכנית הכשרה נבנתה למנחות האומנה, והיא מבוססת על עקרונות הטיפול הדיאדי. הנחת המוצא של טיפול דיאדי היא שרק במסגרת יחסים תקינים בין הילד להורה יהיה אפשר לטפל ביחסים שניזוקו או עברו טראומה.
3. התוכנית חדשנית, והיא משנה את תפיסת העבודה באומנה ואת הזהות המקצועית של מנחת האומנה. לפני הפיילוט של מימד הנחת העבודה במשרד הרווחה הייתה שארגוני האומנה מטפלים בילד ומדריכים את הורי האומנה ומחלקת המוצא מטפלת בהורים.

ייחודה של התוכנית בכך שהיא משנה את הפרדיגמה ומציעה אחזקה אינטגרטיבית על ידי מנחת האומנה ואחזקת קונפליקט הנאמניות של הילד מתוך חשיבה שהאינטגרציה תעודד שגשוג והתפתחות אצל הילד. התוכנית לוותה במחקר של מכון אופק בשנים 2017-2019. המחקר בדק 135 הורים, במהלך שנתיים שבהם טופלו בתוכנית, באמצעות מילוי שאלונים אנונימיים בתחילת הטיפול ובסיומו. תוצאות המחקר

האחרונות לחשיבה מחודשת בשירותי האומנה בישראל, על מתן מענה מיטיב לילד לשיקום וחיזוק של הקשר בינו ובין הוריו.

עד לפני ארבע שנים התקיים בעולמו של הילד פיצול אשר השפיע במישרין על חוסנו הנפשי: ההורים טופלו בשירותי הרווחה במקום מגוריהם, ההורים האומנים הודרכו על ידי הארגונים המפעילים אומנה, והילד נע בין שתי המשפחות ו"החזיק" כמעט לבדו את קונפליקט הנאמניות. קונפליקט זה יצר פיצול ומתח המשפיעים על יכולת השגשוג של הילד ועל התפתחותו הפיזית והנפשית. בתוכנית מימד הגישה לטיפול בילד שמוצא מביתו היא לייצר אינטגרציה בין שני העולמות של הילד – הוריו וההורים האומנים. מנחת האומנה מלווה את הילד במעברים בין שני הבתים ומטפלת בעדינות וברגישות בקשר הורה-ילד בשתי הדיאדות, כפי שיתואר להלן.

החלטה על כניסה לתוכנית מתקבלת במסגרת ועדת תכנון טיפול והערכה במקום מגוריהם של הורי הילד.

קריטריונים לכניסה לתוכנית מימד

התוכנית מיועדת להורים שאינם מגדלים את ילדם ביומיום ומביעים מוכנות לתהליך טיפולי ולהדרכה, למעט הורים במצבי קיצון: חולי נפשי לא מאוזן או התמכרות פעילה.

- ההתערבות הטיפולית תחל כשלושה חודשים עד שנה מיום ההשמה באומנה.
- באומנות קרובי משפחה – כאשר הילד כבר גדל בתוך המשפחה, אפשר לאשר הצטרפות לתוכנית מימד מיום הכרת המשפחה על ידי הפיקוח ומתן רישיון להיותם משפחה אומנת.
- ילדים והורים שהיו מנותקי קשר מסיבות שונות והתנאים בשלו ונבדקו על ידי עו"ס משפחה לחידוש הקשר הורה-ילד.

מטרות מימושה של הורות מיטיבה עבור הילד

1. יצירת "מעגל בטוח" (Security Circle) עבור הילד באומנה – ברית טיפולית בין ההורים, ההורים האומנים והמטפלים לאחר ההוצאה מן הבית, בתקופה שהילד

במציאות שבה ה-setting השתנה והטיפול מתרחש בשלושה מרחבים – מרחב ההורה בביתו, מרחב הילד בבית האומנה ומרחב עו"ס מימד בביתה – הואצו תהליכים שלא היו קיימים קודם לכן, של קרבה והתעניינות בין ההורים ובין הורי האומנה. בשל החשיפה במפגשים דיגיטליים בבית, היו ילדים שהראו להוריהם את החדר שלהם ומרחבים אחרים בבית, פעולה שיצרה קרבה בין ההורה לילדו; היו משפחות אומנה שהרגישו חודרנות וחשיפה, והיה צורך לעזור להם, לעבד איתם את התחושות ולקבוע כללים, והיו משפחות אומנה שהקשר הלא פורמלי שחרר אצלן מתח וחרדה. מנחת מימד דבררה את הרגשות והתחושות במפגשי הדרכה, הן עם ההורים והן עם הורי האומנה, מתוך אחזקת טובתו של הילד ובריאותו הנפשית. חוויית השיתוף של הילד הגדל באומנה בשיח בין שני זוגות הוריו המתעניינים אלו באלו היא חוויה חשובה להתפתחותו. כך הילד שגדל באומנה יכול להירגע נפשית ולהשתחרר מהצורך לבחור בין שתי המשפחות ומהחשש שאי אפשר לאהוב את ההורים וגם את הורי האומנה בלי לפגוע או להעליב. היכולת של הילדים לראות בעיניהם ולשמע את השיח המכבד בין ההורים, גם אם לזמן קצר, השפיעה מאוד על חוסנם הנפשי ועל ויסות התנהגויותיהם.

דיאדה לדוגמה³

להלן הצצה לדיאדה שבה, דרך מפגשי זום, הצליח הילד לא רק להביע בהתנהגותו את המתח שהרגיש אלא גם לדבר אותו.

שרה, אישה בשנות ה-40 לחייה, היא אם יחידנית לשני בנים. הבכור בן עשר, גדל בפנימייה מגיל שש, ודניאל בן חמש וחצי הוצא בחירום לפני שנתיים וחצי למשפחת אומנת חירום בעקבות הזנחה קשה. בשנתיים האחרונות דניאל גדל במשפחת אומנה. טיפול מימד החל לפני שנה וחצי, והוא מתקיים בקביעות אחת לשבועיים. האם ובנה נפגשים גם במרכז הקשר בשבוע שלא מתקיים טיפול מימד.

במהלך המפגשים בין שרה לדניאל היה אפשר לראות כי דניאל מתקשה לקבל את רצון אימו בקשר עם האם האומנת. שרה רצתה מאוד לפגוש את האם האומנת בסיום המפגשים ביניהם, להגיד לה שלום ולתת לה חיבוק, ואילו דניאל סירב לכך בתוקף. שרה פירשה זאת בכך שדניאל מקנא בקשר שלהן. לדוגמה, הוא לא הסכים שילוו אותו אל דלת היציאה בסיום מפגשי מימד, אל האם האומנת שחיכתה בכניסה לבנין, וביקש לעשות את המעברים לבד. כמו כן כאשר ראה בטלפון של אימו תמונה שלו מבית משפחת האומנה שאל איך יש לה

הצביעו על תרומה של ממש לשיפור הקשר בין הילדים ובין הוריהם בזמן שהייתם במשפחות אומנה.

תוצאות המחקר

עמדתם של 72% מהם לאחר סיום ההתערבות הטיפולית בתוכנית הייתה שיש בידם כישורים וכלים להיות הורים טובים יותר לילדם.

בדומה לכך, עמדתם של 68% מהם הייתה שהיום הם מרגישים כשירים במידה רבה עד רבה מאוד לגדל את ילדיהם. בנוגע לאפשרות של חזרת ילדם הביתה – בדיון בוועדות לתכנון טיפול והערכה שמתקיימות פעם בחצי שנה לגיל הרך ופעם בשנה לילדים גדולים יותר – 63% מההורים היו סבורים שטוב יהיה לילד אם ישוב לביתו.

הממצאים מלמדים שתהליך מימד חולל שנוי בתפיסותיהם של ההורים בנוגע למהות ההורות. בעת הכניסה למימד ניכר שרוב ההורים אינם מזהים את החולשות והחסכים שבהורות שלהם. לאחר תהליך השתתפותם בטיפול מימד ובשיקוף הדינמיקה בקשר של הורה-ילד, ההורים גיבשו תפיסה מציאותית יותר ומתונה יותר של הורות, ונבנתה תשתית תודעתית לשיפור במאפייני ההורות שלהם.

הפיילוט עומד להסתיים באוגוסט 2021. לאור תוצאות המחקר המלווה, בהנהלת המינהל לשירותים חברתיים ואישיים התקבלה החלטה שלפיה תוכנית מימד תהיה חלק מכל טיפול באומנה, ושמנחת האומנה תטפל בחיזוק הקשר הורה-ילד ובשיקומו - בד בבד עם הדרכת ההורים האומנים וליווי הילד במעגלי חייו. מצב זה יאפשר לילד לעשות בתוכו אינטגרציה בין הדמויות ההוריות המשמעותיות בחייו בנוכחות אחר משמעותי.

מגפת הקורונה אילצה את מנחי האומנה לחשוב על שינויים בסטינגנדי לייצר רצף והמשכיות במפגשי הורה-ילד באמצעים דיגיטליים. ההבנה שחוסן ועמידות נפשית נבנים כאשר יש רצף והמשכיות של הקשר הורה-ילד עודדה יצירתיות רבה וגמישות. לדוגמה, בגיל הרך המפגש התקיים בזמן שהפעוט יושב בכיסא אוכל, מוקף בצעצועים שהוא אוהב והמצלמה מולו; במגזר החרדי, בהיעדר טלפונים חכמים, הקשר עבר לסרטונים ולשיחות ועידה או למפגשים בגינות ובמקומות פתוחים אחרים.

³ השמות בדויים.

על הכנת ההורים האומנים לתפקידם במסגרת קורסי במ"ה⁴, מתוך שימת דגש על המשפחה המורחבת והתייחסות אישית ל"אחים" הקולטים במשפחת האומנה. התגבשה תפיסה מקצועית של טיפול בילדים וליווי באומנת קרובים, מתוך תשומת לב למאפיינים השונים.

תוכנית מימד היא חוליה נוספת בהתפתחות מקצועית בתחום האומנה, שהוא תחום ידע לומד ומתפתח בהתמדה.

התגבשה ההבנה שלהורי הילדים יש חלק משמעותי בהתפתחות הילד במשפחת האומנה, גם אם בפועל אינם מגדלים את ילדם, ושאל לנו לוותר על הקשר של ההורה עם ילדו גם אם הוא חלקי ומועט. התפיסה הטיפולית האינטגרטיבית, שמנחה האומנה מטפל בכל העולמות הקשורים לילד שבאחריותו, משמעותית להתפתחות תקינה ולבניית זהות עצמית.

תוכנית מימד היא חלק מתוכנית שיקום רחבה של ההורה, שנקבעת בוועדת תכנון טיפול והערכה, והיא חלק מתוכנית טיפול לילד הנקבעת באומנה בשיתוף פעולה עם מחלקת המוצא.

מטרת ההתערבות בקשר הורה-ילד אינה לעזור לילדים לחזור לבית הוריהם אלא לשפר את הקשר, לעבוד על איכות היחסים ולייצר ערוץ תקשורת ומשחק בין הילד להורה. ככל שהורה מתמסר לעבודה הטיפולית ולהבנת צרכיו של ילדו והתנהגויות מסוימות שלו ולמידה של דרכי תגובה והתנהגות, בד בבד עם קבלת אחריות למעשים שבגינם הוצא הילד מחזקתו – הסדרי הראייה מתרחבים ואף נשקלת המחשבה של איחוד מחדש.

ראוי לציין שחדשנות התוכנית מייצרת שינוי משמעותי בתפקיד מנחת האומנה ובתפיסת האחזקה בתחום הטיפול בילדים שהוצאו מביתם ועברו לגדול במשפחות אומנה.

העבודה הטיפולית על הקשר הורה-ילד, בניית נרטיב משותף על סיבת ההוצאה, מתן מקום לכאב של ההורה ושל הילד שאינם יכולים להיות יחד, תמיכה ואחזקה במעבר בין שתי המשפחות – כל אלה מסייעים לילד לצלוח את משבר המעבר מבית ההורים לבית משפחת האומנים, ולהפוך את החוויה למרפאה ומחלימה, חוויה שתביא את הילד למימוש הפוטנציאל, להתפתחות רגשית ולשגשוג בתחומי הלמידה והחברה.

התמונות האלו וביקש ממנה למחוק אותן. דניאל אמר לאימו פעמים אחדות שאינה מכירה את הורי האומנה ואינה מכירה את הקיבוץ שהוא מתגורר בו. כאשר שאלנו במישורין אם הוא רוצה לשתף אותנו בסיבה להתנגדותו לכל קשר שהוא בין שתי האימהות, הוא סירב ובהפגנתיות במשחק שמייצר הרבה רעש (מכוניות מתנגשות, בימבה, אורגן מנגן וכדומה).

באחד המפגשים, כאשר ציירו ציור משותף של שתי המשפחות של דניאל (בית אימו ובית האומנים), דניאל בחר לצייר רק את אימו ואחיו ולא את משפחת האומנה, ואמר שהם המשפחה הכי טובה. שרה עודדה אותו לכך, ובאופן לא מודע שמחה מאוד בבחירה של בנה לצייר רק את משפחתה.

בזמן הקורונה עברו המפגשים הפרונטליים לשיחות וידאו. באחד המפגשים הראה דניאל לאימו את הכלבה של משפחת האומנה, ואמר שהיא הכלבה הכי טובה בעולם. שרה הגיבה מייד ואמרה שהכלבה שלהם בבית טובה יותר, ודניאל "התיישר" והסכים עימה. דניאל חיכה מאוד למפגשי הווידאו, אך במהלכם הרבה לנתק או להקפיא את המצלמה. כאשר הסכים לדבר, לאחר הרבה עידוד ואמפתיה של האם ומנחת מימד, הוא החל להראות לאימו את הבית, את החדר שלו, את הכלבה המשפחתית. בהדרכות עם שרה דובר על התחרות, המתח והקנאה שמרגישה האם מול אם האומנה, והיא שיתפה בחששות ובפחדים שלה: *לפעמים אני חושבת שיותר טוב לו אצלם ואולי לא ירצה להיפגש איתי יותר.* בעקבות עבודה טיפולית רבה שנעשתה עם שרה, כדי לעזור לה לחבור לעולמו של דניאל בבית האומנה בלי לוותר על היותה אימו, הבינה שרה את כמה חשוב שהקשר יהיה ללא מתחים ותחרות, וכן את הצורך של בנה בברכת הדרך שלה לאומנה, שתשחרר אותו מקונפליקט הנאמניות. באחד המפגשים לקח דניאל את הטלפון, נכנס לחדר השינה של הורי האומנה ונשכב לצידה של אם האומנה. הוא התכרבל לידיה והמשיך לשוחח עם אימו כשאלם האומנה לצידו. זו הייתה פגישה משמעותית מאוד לכל חברי הדיאדה. אם האומנה דיווחה שבאותו הלילה דניאל ישן היטב וקם יבש.

לסיום

בעוד כמה חודשים יצינו 20 שנה להפרטת שירותי האומנה. במהלך השנים שעברו נכתבה תורה סדורה לטיפול בילד המוצא מביתו, ובכלל זה מתן מענה מיטיב להורי האומנה – בהדרכות אישיות, בהדרכות קבוצתיות ובמפגשים רחבים יותר של ימי למידה וימי כיף. התפתחה גם חשיבה מעמיקה

⁴ קורס במ"ה – בחירה, מיון והכנה למשפחות אומנה.

הכניסיני תחת כנפק, והיי לי אם ואחות

תוכנית מניפה

ימים בירושלים הלכה והתרחבה תופעת "נוער כיכר ציון" – בני נוער מכל שכבות האוכלוסייה שהיו בתהליכי התנהגות הרסנית, השתמשו בחומרים מסוכנים, והיו בהם שהפכו לנוער מנותק.

במשך ארבע שנים ברציפות יצאתי העירה בימי חמישי בלילה, להיפגש עם בני הנוער האלה. חיבוק של כוס קפה או פיצה. ארבע שנים מרתקות באקדמיה של החיים. הנוער הזה לימד אותי הכול. איך לחנך, איך ללמד, איך לטפל, ויותר מכול – איך להקשיב, לכבד, לא לשפוט, לאהוב.

נ, שעברה אונס במשך שנים, אמרה לי: את רואה, 80% מהנערות שמסתובבות בעיר עברו פגיעות מינית, וזו דוגמה אחת מני רבות.

ראיתי בצער את הפערים הגדולים בין התאוריה ליישום ובין האקדמיה לשדה, ושאלתי את עצמי – האם הסטודנטים במכללות מצליחים להכניס רוח חדשה למערכת? לחולל שינוי? איך יכול מורה למנוע נשירה? ניתוק? למנוע הידרדרות תלמידים להתנהגויות הרסניות?

אתיה דן¹

כמה מילים אישיות

בשנת 2004 הייתי שקועה בהכנות לעבודת דוקטורט ובהוראה במסגרות אקדמיות. באותה עת עבדתי גם בשדה ההוראה.

תופעת הנשירה באותה שנה הלכה והתרחבה. בהיותי תושבת ירושלים, הופתעתי לראות את היקף התופעה ואת רמת הסיכון הגבוהה שפגעה גם בבני נוער משכבות חברתיות-כלכליות בינוניות ומעלה, חברתיות-חינוכיות גבוהות. באותם

¹ אתיה דן היא יוזמת ומנכ"לית של עמותת מניפה, מרצה להיסטוריה וחינוך, יזמת חברתית.

מהספרות המקצועית ששיעור גבוה מבני הנוער הנושרים מדווחים על בעיות רגשיות או נפשיות, על שימוש באלכוהול ובסמים, ועל בעיות בתקשורת עם ההורים. כל אלה, נוסף על קשיי למידה ופערים, יוצרים מעגל נשירה. לפיכך חשוב לחקור מצבים של חוסר תפקוד, ללא קשר למוסד החינוכי, כאשר הם באים לידי ביטוי בנשירה מלימודים.

מחקר שנעשה בשנת 2012 עוסק בנשירת מטופלים מטיפול רגשי או נפשי. המחקר מצא שמדי שנה יש כ-170,000 ילדים ובני נוער הזקוקים לטיפול (כ-10% מהילדים ובני הנוער בישראל), ורק כ-12% מתוכם מסיימים אותו (עיינו וייסבלאי, 2012, עמ' 2). ראוי לחקור עוד את הקשר בין נשירה מלימודים לנשירה מטיפול, כפי שיש להעמיק את הידע על הגורמים לנשירה, בכל הקשור לקשיים רגשיים ונפשיים.

יש מקום להשוות מספרית את הנשירה מלימודים למספר הפגועים רגשית ונפשית ולתגבר את המורים בכלים טיפוליים, בייעוץ ובהדרכה.

במצבי משבר ילדים ובני נוער שעברו פגיעות יידרדרו למצבים של נשירה וחוסר תפקוד, ומכאן הדרך קצרה לשוטטות, עבריינות, אלימות, התנהגות הרסנית, בעיות נפשיות ועוד. מחקרים מצביעים על כך שרוב הכלואים בבתי הסוהר נשרו מבית הספר. כמו כן נמצא שהמוסד החינוכי בקהילה מהווה מודל מיטבי למניעת אובדנות.

בתקופת הקורונה נחשפות משפחות רבות לחוסר יציבות, לחרדה קיומית ולעוני, נוסף על הקשיים הרגשיים שחווים הילדים – בידוד חברתי מתמשך, בעיות תקשורת, היעדר יציבות ועוד, והסיכון גדול פי כמה.

אחד המשפטים השגורים בקרב צוותי המורים הוא *אין לנו כלים לטפל בילד החרוג*.

המחנך והמורה מופקדים על שלום הילד: עליהם לבסס יחסי אמון עמוקים עם הילד, להקשיב לעולמו הפנימי, ללמד כל ילד על פי כישוריו והמצוינות האישית שלו.

נגענו בשני עניינים מרכזיים – של קשיים לימודים ורגשיים. ככל שקשיים אלה לא יטופלו, הם יהפכו לחוסר תפקוד כרוני ואף לחולי, ויידרדרו לניתוק מהמסגרת, ניתוק מהבית ומהקהילה ומשם – למעגל סיכון הולך וגדל.

קשה לכוון אצבע מאשימה אל גורם אחד האחראי לכך

בשיתוף עם מכללת תלפיות להוראה כתבנו נייר עמדה, ובו גיבשנו תוכנית למניעת נשירה. התוכנית משלבת טיפול והוראה, מכשירה סטאז'רים להוראה ללמד תלמידים המתמודדים עם קשיים מרובים בשולי הכיתה, בנשירה סמויה, כדי למנוע נשירה וסיכון. לשמחתי הבקשה אושרה בידי שרת החינוך דאז לימור ליבנת ויועציה, וכך נולדה **עמותת מניפה. עוד על התוכנית ראו מסגרת עמ' 78.**

רקע לנשירה

נכון לשנת 2019, יותר מ-70,000 תלמידים בשנה נתונים בנשירה גלויה או סמויה (המועצה הלאומית לשלום הילד, 2020).

מחקרים ראשוניים מאז החלה הקורונה מדווחים על החמרה וגידול של עשרות אחוזים בנשירה (ראו מלחי, 2020, על נשירה בציבור החרדי). ד"ר מלחי מצביע על עלייה של 20% בהיקף הנשירה של תלמידים בחינוך החרדי. יש מחקרים² המצביעים על כך שמול כל נוסר גלוי במערכת יש עוד שני נושרים סמויים שמערכת החינוך לא זיהתה (כהן-נבות ואחרות, 2001; בן רבי ואחרים, 2014 וכן עדכונים ממחקר ברוקדייל; להב, 2012).

אלו הם אותם תלמידים שקופים הרשומים אך אינם לומדים. בכל הקשור לקשיים לימודיים וקוגניטיביים, הפתרון המרכזי לתפיסתנו נמצא בתשובה לשאלה "מה למד התלמיד" ולא "מה רצה המורה ללמד". אין מקום לכפייה ולענישה, משום שהלמידה טבועה ברצונו הפנימי של כל ילד. יש לשמר אותה ואת המוטיבציה ללמוד.

הלמידה היא הרפתקה מלאת השראה ומשמעות. על כן יש ללוות בלמידה כל תלמיד מתקשה וליישר קו מול פערים, בלי קשר לסיבתם. תלמידים הצוברים פערים לימודיים מתנתקים מתהליך הלמידה הקבוצתי, מתייאשים ונושרים. כאשר מדובר באוכלוסיות חלשות או בשכבה חברתית-כלכלית נמוכה – להורים קשה מאוד לייצר פתרון לפערים אלו. כלומר, מערכת החינוך היא שצריכה לקבל עליה אחריות אישית ללמידה של כל תלמיד. היא צריכה לייצר מערך של תגבור והשלמה סדירים לתלמידים שלא הדביקו את קצב הלמידה.

ברצוני להדגיש את הנשירה מלימודים כביטוי לבעיה רחבה יותר – של תלמידים "נוכחים נפקדים" – תלמידים שלא מתפקדים במסגרת החינוכית בשל פגיעות רגשיות ונפשיות שמקשה עליהם. מדובר במצב משברי שבא לידי ביטוי בהתנהגות הרסנית או בפגיעות נפשיות הולכת וגדלה. כך למשל ידוע לנו

² <https://www.idi.org.il/articles/32758>

הקורס מקנה תעודת הוראה לעובדים סוציאליים, בהסבה לחינוך והוראה, כדי להעשיר את דמות המחנך, את מושג החינוך ואת יכולתו של צוות המורים להתמודד עם תלמידים רב-בעייתיים (בשיתוף משרד החינוך, האגף לעובדי הוראה, מכללת בית ברל ומפעל הפיס).

2. הקמת מרכז יום אינטגרטיבי לבני נוער וצעירים פוסט-אשפוזיים, למניעת מחלות נפש, לחזרה לתפקוד ולהחלמה. המרכז מהווה מרחב רב-שירותי לשיקום, להשכלה ולתעסוקה מגיל 18, כדי לאפשר תפקוד נורמטיבי בקהילה וחיזוק הקשר לקהילה נורמטיבית ולמשפחה (בשיתוף משרד החינוך, הרווחה והבריאות, וכן התוכנית הלאומית 360°, הביטוח הלאומי, וויצ"ו).⁴

שיעורי הצלחה

כל תוכנית מלווה במדידה והערכה, כדי ללמוד ולהפיק לקחים הן מהכישלונות והן מההצלחות.

המדידה משמשת גם את בני הנוער הלומדים למדוד ולהעריך את היעדים הלימודיים והרגשיים.

שיעורי ההצלחה הלימודית גבוהים מאוד: **יותר מ-90% מבני הנוער מצליחים לחזור למסגרת החינוכית שלהם, לעבור בחינות בגרות ולהשתלב בחברה**, ובכלל זה בני נוער עם הפרעות התנהגות והפרעות נפש. הצלחה לימודית אובייקטיבית (זכאות לבגרות) אומנם מעידה על חזרה לתפקוד ועל שייכות לחברה הישגית, אך עם זאת רבים מהילדים, בני הנוער והצעירים חוו טראומות ופגיעות קיצונית. גם אם התהליך הטיפולי ארוך ומורכב, אין ספק שההישג הלימודי מצביע על עלייה ניכרת גם בבריאות הרגשית והנפשית. ההצלחה של השיקום והתפקוד מצביעה על החלמה, על יציאה ממעגל סיכון ועל חזרה לאיכות חיים.

הרהורים וחשיבה לעתיד

איכותו של ארגון נמדדת ביכולת היישום שלו, כאשר יש חוט שדרה אחיד בשפת הארגון, ולפיכך עיקר המשאבים של עמותת מניפה מושקעים בצוות – באיכות, בהכשרתו, בליווי ואף בהרחבתו.

שילדים ובני נוער נושרים, נפלים בין הכיסאות של משרדי הממשלה. ההורים ומערכות החינוך, הרווחה והבריאות – כולם צריכים לראות את הילד על כל מרכיביו ולמנוע את ההידרדרות לחוסר תפקוד.

נשירה של ילד מחונן

בביקורו של סר פטריק סטיוארט בישראל ("מסע בין כוכבים"), סיפר השחקן הידוע: הייתי נער נושר, עד שגילה אותי מורה אחד ועזר לי ללמוד דרמה. מאז הפך השחקן הבריטי מילד נושר לאחד השחקנים המובילים בעולם. החוקר קן רובינסון מביא דוגמאות רבות לאומנים בעלי שם שהיו ילדים נושרים ולא הסתדרו עד שגילו את כישוריהם. ברגע שיש מבוגר משמעותי המזהה את כישוריו הייחודיים של הילד, מתברר שיש צמיחה כללית, בכל התחומים, מעבר לכישרון הייחודי (רובינסון, 2011).

קבוצת שייכות

ההשפעה החברתית של נשירה וניתוק גורמת לחיבור לקבוצות השתייכות חברתיות המאופיינות בהתנהגות הרסנית ובהתנהגויות שאינן נורמטיביות עקב מצוקה רגשית ונפשית, כגון שימוש מזדמן בסמים ובאלכוהול, הפרעות נפשיות, התנהגות מינית בלתי מבוקרת, זנות, התנהגות עבריינית. עם זאת, "חבורת רחוב" זו היא קבוצת שייכות חמה ובלתי שיפוטית המכילה את הנער או הנערה שתויגו על ידי החברה הנורמטיבית ונכנסו לקטגוריה של "ילדים בסיכון".

העבודה במניפה נעשית תמיד בקהילה, בסביבה המוכרת, עם המשפחה. השתייכות חברתית היא כלי טיפולי חשוב והכרחי. בתהליך העבודה נייצר קבוצת תמיכה, נעצים את החלקים החיוביים של החבורה, נשתמש בכוחה של הקבוצה לחזק את הפרט ולהצמיח גבולות פנימיים וחיצוניים. תוכנית מניפה פועלת בקהילה, בקבוצה החברתית הקיימת, ומובילה את הקבוצה להבנה עמוקה יותר במושגים של זהות חברתית ואישית.

בשנת תשפ"א יזמנו שתי יוזמות:

1. קורס "עו"סים חינוך" – הסבת מטפלים להוראה.

⁴ מרכז צ'רנה – <https://youtu.be/FTqThWdotAO>

התוכניות שבונה העמותה מכוונות להטמעה ברשויות השותפות. ככל שעקרונות השיטה יוטמעו ויועתיקו – כך תגדל עוד חוויית ההצלחה של מניפה.

אנו מנסים לייצר פתרונות הוליסטיים בחשיבה המחברת את עולם החינוך, הטיפול והשיקום, אך יוזמות אלו נתקלות בקשיים רבים. האוריינטציה הבין-תחומית, המחברת עולמות תוכן, לרוב מדוברת כחזון וקשה מאוד לביצוע.

לעיתים נראה כי משרדי ממשלה מוטרדים מכפל תמיכות לאזרח יותר משהם מוטרדים מכך שרק 20%-30% מהאוכלוסיות החלשות בישראל מקבלות סל שירותים רבות מפעילויות העמותות עוסקות בהנגשה של שירותים לאוכלוסייה.

מדינת ישראל צריכה להשקיע משאבים בתוכניות מניעה, הן בחשיבה הכלכלית והן בחשיבה המקצועית. המניעה נוגעת לכל המישורים בכל משרדי הממשלה, אך היא רכיב הכרחי בכל הקשור לאלה האמונים על יצירת חברה בריאה ומתקדמת. ככל שנרבה במניעה, ובחשיבה הוליסטית הרואה את האזרח במרכז – נשכיל ליצור חברה בריאה בישראל.

מקורות

בן רבי, ד', ברוך-קוברסקי, ר', נבות, מ' וקונסטנטינוב, ו' (2014). הנשירה הסמויה בישראל: בחינה מחודשת של ניתוק בקרב תלמידי בתי ספר. ירושלים: מאירס-ג'וינט-ברוקדייל.

וייסבלאי, א' (2012). ילדים ובני-נוער עם הפרעות נפשיות: זכויות ושירותים במערכות הבריאות, הרווחה והחינוך. ירושלים: הכנסת – מרכז המחקר והמידע.

כהן-נבות, מ', אלנבוגן-פרנקוביץ, ש' וריינפלד, ת' (2001). הנשירה הגלויה והסמויה בקרב בני נוער – דוח מחקר. ירושלים: הכנסת – מרכז המחקר והמידע, ג'וינט – מכון ברוקדייל.

להב, ח' (2013). מ"נשירה סמויה" ל"נשירה גלויה" ומה שביניהם (עמ' 17). מכון מופ"ת.

המועצה הלאומית לשלום הילד (2020). ילדים בישראל 2019 – השנתון הסטטיסטי.

מלחי, א' (2020). הסיבה שמאחורי פתיחת הישיבות – חרדים לנוער השוליים. המכון הישראלי לדמוקרטיה (7 בדצמבר, 2020).

רובינסון, ק' (2011). המקום הנכון (ש' פרמינגר, מתרגמת). כתר.

על מניפה

מניפה היא עמותה הפועלת מאז שנת 2004 ומפעילה תוכניות למניעת נשירת בני נוער וצעירים בסיכון ממסגרות נורמטיביות, וכן תוכניות המסייעות להשבת צעירים שהתנתקו ממסגרות נורמטיביות לתפקוד מלא.

העמותה משלבת בתוכניותיה גישה הוליסטית רגשית-חינוכית ויעדים מתחומי החינוך, הרווחה והחברה. היא פועלת בכל רחבי הארץ ובקרב כל המגזרים – יהודי, ערבי, דרוזי, בדואי ועוד, ומאז הקמתה הוכשרו יותר מ-3,000 סטאז'רים – מורים צעירים שהצליחו להחזיר ללמידה ולתפקוד תלמידים נושרים ומנותקים, בהם שהיו יותר משנה מחוץ למערכת החינוך.

העמותה רואה עצמה כסמן למשרדי הממשלה בכל הקשור למינוף מדיניות, יוזמות חדשות וחשיבה יצירתית. במשך השנים הוקמו כמה מודלים של עבודה בגישה הוליסטית: מאות תוכניות למניעת נשירה ברחבי הארץ, בשיתוף אגף א' לחינוך ילדים ונוער בסיכון, מרכז יום אינטגרטיבי פוסט-אשפוזי, עשרות כיתות קלט לנוער מנותק שמצליח לעשות מעבר חד – מניתוק, עבריינות ושוטטות – ללמידה סדירה נורמטיבית ולמצוינות אישית. במשך כמה שנים אומץ המודל בידי משרד החינוך ופעל במסגרת הרחבת חוק לימוד חובה³: הפעלת מרכזי למידה למאות ילדים בפריפריה הגאוגרפית והחברתית כדי למנף תלמידים אלה למצוינות אישית טכנולוגית ומדעית, מרכזי העצמה לקהילות עולים (רמת אשכול, לוד), מרכזי שיקום לילדים, המשלבים טיפול, חינוך והשכלה, וכן תוכנית "מנטורים" לליווי חיילים בסכנת נשר וכליאה, שבמסגרתה לוו מאות חיילים לאורך השירות.

מטרות ויעדים

חזון העמותה מיושם לאור המטרות האלה:

- חזרה לתפקוד – מניעת נשירה בתחומים האלה: לימודים, תעסוקה, שירות אזרחי או צבאי.
- פיתוח כישורים וייחודיות, לכל הילדים, בני הנוער והצעירים במשפחה, בקהילה הנורמטיבית.
- הכשרת מורים למניעת נשירה – צוות ההוראה כולל גם פרחי הוראה (סטאז'רים) המשתתפים תדיר בסדנאות ובהשתלמויות שמטרתן לשפר את דרכי ההוראה בארץ. תוכנית ההכשרה מתייחסת לסטודנטים – בקורס הסבת מטפלים להוראה ("עו"סים חינוך"), בהכשרת סטאז' ובפיתוח מקצועי למורים ותיקים (הקניית כלים טיפוליים, פיתוח חשיבה יצירתית ועוד).
- מיצוי זכויות והנגשת שירותים לאוכלוסיות מוחלשות – בניסיון לייצר פתרון לאלו ש"נפלו בין הכיסאות".
- הדרכות הורים (מרכזי הורים-ילדים, נתיבים להורות).
- יצירת חשיבה הוליסטית על דרכים לטיפול בילדים ובבני נוער עם פגיעות, והשקעה במניעה ובחשיבה על מערך טיפול אחר.

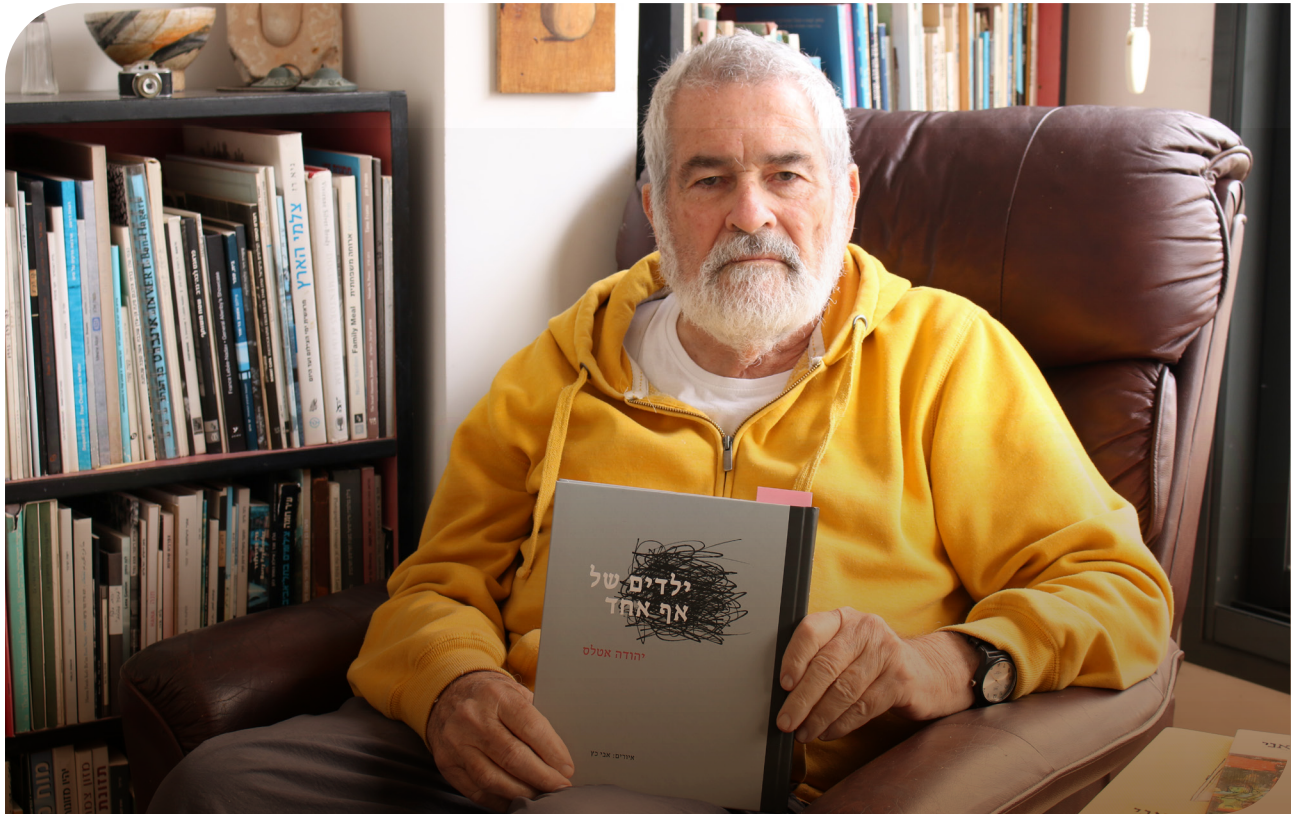
³ בהובלת מנכ"לית משרד החינוך, גב' מיכל כהן, גב' עירית בירן, המינהל הפדגוגי ועוד.

תוכנית מניפה, המביאה בחשבון את כל הפרמטרים העולים במחקרים אלו, היא תוכנית הוליסטית המתגברת השכלה, חינוך וטיפול, ופועלת מול ההורים ולחיזוק הקשר החברתי והקהילתי.

עקרונות מניפה

כל תוכנית של העמותה נבנית במטרה ליצור רשת ביטחון סביב הילד, רשת המונעת נתק מן **המשפחה**, מן **הקהילה וממסגרת תפקודית נורמטיבית**.

- **המשפחה** – היא המוקד; סביבה נבנית הרשת שממנה הילד יוצא ואליה הוא חוזר. תוכניות מניפה מדגישות את חוסנה של המשפחה ואת יכולותיה. אם הילד או הנער לא חוו מודל של משפחה מתפקדת ומיטיבה, ייבנה מודל "משפחה" כחלק מתוכנית טיפולית.
- **הקהילה** – מניפה יוצרת בתוכניותיה סינתזה בין שפת החינוך, הטיפול וההשכלה, והצוות הוא רב-תחומי.
- **מסגרת תפקודית נורמטיבית** – מניפה דוגלת במודל עבודה הוליסטי מקיף שמטרתו השבת הנוער המנותק למסגרת חברתית נורמטיבית. אנו מאמינים שיש להעצים את בני הנוער, לדאוג לפיתוח אישי וזהותי של המתבגרים ולהקנות להם כלים כגון מוטיבציה, קבלת אחריות ואמון, שיובילו אותם להשתלבות בחברה.

ילדים של אף אחד / יהודה אטלס ספר שירים חדש על ילדים בסיכון

אנו נרגשים להציג לפניכם את ספר שיריו החדש של המשורר יהודה אטלס, "ילדים של אף אחד", המיועד לקהל אנשי המקצוע העובדים עם ילדים בסיכון. בספר כ-170 שירים שנכתבו מנקודת מבטם של ילדים בסיכון בשפתו המיוחדת, כדי להשמיע את קולם של ילדים אלה. הם נכתבו בעקבות עדויות וסיפורים שנאספו בידי יהודה אטלס במשך כשש שנים.

שכרנו יהיה בשיח שיחולל הספר, בהרחבת המודעות לתופעה ובצמצום ממדיה.

תודות: לסיגל כנפו ממכון חרוב, שריכזה את הוצאת הספר לאור, לשותפינו לעשייה בהוצאת "דוב לדעת" לדעת ולמאייר אבי כץ. תודה מיוחדת לגילי גורדון על סיועו בהפקת הספר.

אפשר לרכוש את הספר או להזמין באמצעות הקישור הבא: <https://bit.ly/3oxQ93W>

*לברורים בנוגע לרכישה יש לפנות במייל: miri@haruv.org.il

שומרת אַחוּתִי יהודה אטלס

כששמעתי את אחותי הקטנה, שתמיד הייתה שמחה,
מתעוררת מחלום רע בלילה, צועקת "לא!" ובוכה;
כשהתחילה להביא מבית-ספר "מספיק" במקום "טוב מאוד";
כשראיתי שאבא מביט בה כאלו יש ביניהם סוד;
כשהבחנתי שכל פעם שהוא נכנס היא קצת מתכווצת,
ואיך אמא שותקת בצד (אבל בפנים מתפוצצת);
כשראיתי שהיא מצטמררת כשנוגעים בה בנים,
ושמעתי אותה אומרת: "החיים על הפנים!"
כשאבא נכנס לפעמים "לסבן לה ת'גב" במקלחת,
וידעתי שהיא מסתירה שכוואב לה מתחת –
כל אלה הזכירו לי איך, לפני כמה שנים,
זה התחיל באותו לילה כשהוא הוריד לי ת'תחתונים,
והבנתי פתאום שכל מה שאבא עשה אתי
עכשו מתחיל, המנג'ל, לעשות גם עם אחותי.
אז החלטתי שהקטנה המתוקה, שטרם צמח לה חזה,
לא תהיה, בשום אופן, עוד קרובן לאיש הזה,
ולפני שכפה אדמה תפל טרף לזאב הרע –
הלכתי וספרתי הכל בתחנת המשטרה.

מכון חרוב, האוניברסיטה העברית, הר הצופים, ירושלים 9765418
טל' 077-5150300 • פקס 077-5150304 • www.haruv.org.il
פייסבוק: <https://www.facebook.com/haruvinstitute/>

כתב העת נקודת מכגש מיועד לקהילת אנשי המקצוע העוסקים בתחום של ילדים נפגעי התעללות והזנחה. כתב העת יוצא לאור פעמיים בשנה. גיליון אחד שלו עוסק במגוון נושאים הקשורים להתעללות בילדים והזנחתם, והגיליון השני מיוחד כולו לסוגיה נבחרת. תרומתו של כתב העת בהנגשת הידע הקיים והנצבר – באקדמיה ובשטח – לאנשי המקצוע, ביצירת שפה משותפת ובהגברת שיתוף הפעולה והתיאום בין כל הגורמים הרלוונטיים.

